Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського

ВІТЧИЗНЯНА ГУМАНІТАРИСТИКА
в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України

ЧАСТИНА 2

Київ
Видавництво ІМФЕ
2023

УДК 341.38:316.422:172.16]:001.32(477)
В-42

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор – *академік Ганна Скрипник*
Відповідальний редактор – *Наталія Стішова*
Відповідальний секретар – *Олександр Головко*

В-42 **Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України : у 2 частинах. Частина 2** / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2023. 240 с.

ISBN 978-617-95337-0-9

Затверджено до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол № 1 від 04.01.2023 р.)

У науково-популярному виданні висвітлено проблеми збереження, дослідження та охорони пам'яток української мовно-культурної спадщини; узагальнено досвід академічних інституцій Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України з питань вивчення ролі національної науки та культури в системі інформаційної безпеки держави, у подоланні наслідків російської мовно-культурної експансії в українську гуманітарну сферу. У збірнику розкривається роль гуманітарної науки в академічних презентаціях та в популяризації потенціалу національної культури.

Праця адресована найширшому читацькому загалу, якому небайдужий мовно-культурний спадок України.

ISBN 978-617-95337-0-9 © ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2023

ЗМІСТ

Розділ 2

Культурна спадщина у світлі повоєнного відновлення України: культур-антропологічні візії та обсервації

Тримбач Сергій
Колоніальна спадщина Росії в українському кінематографі: проблеми подолання. 77

Кузик Валентина
Музична культура України на виклики часу. 93

Кара-Васильєва Тетяна, Соколюк Людмила
Пам'ятки художньої культури, втрачені під час російсько-української війни 2022 року 105

Бондаренко Галина
Релігійні інституції та народна релігійність в Україні часів війни 114

Боса Любов
Повоєнні трансформації культурних ландшафтів як чинник національно-консолідаційних процесів (за матеріалами Приірпіння). 123

Стішова Наталія
Життя українського села та передмістя під час російської військової агресії 138

Олійник Марина
Одягова культура в контексті інформаційного протистояння агресору 145

Горова Віталіна
Форми самоорганізації та інтеракції у громадах малих міст України з огляду на виклики воєнного часу. 152

Таран Олена
Громадянські практики вшанування загиблих –
нові форми повоєнної міської комеморації 167

Забашта Ростислав
Війна як екзистенційний виклик: рубікон 179

Чебанюк Олена
Вияви сміхової культури в часи війни. 183

Бех Катерина
Національна складова інноваційних
культурно-просвітницьких заходів
сучасного інформаційного простору 185

Калач Олена
До питання культурних трансформацій
у середовищі вимушених переселенців
та мешканців прифронтових поселень. 192

Сауляк Богдан
Загроза екологічних та техногенних катастроф
під час війни росії проти України. 202

Косицька Зінаїда
Інтеграція української науки в європейський простір
у період повоєнного відновлення України 209

Сікорська Ірина
Українська музика в умовах
російсько-української війни. 213

Василик Світлана
Рефлексії вітчизняних митців на події воєнного часу. 222

Волошенюк Оксана
Роль медіаресурсів у час воєнного протистояння 225

Прилепа Олеся
Духовний фронт: деякі молитовні практики
збереження спокою і миру в душі та суспільстві 230

Лісняк Інна
Музичне мистецтво в умовах російсько-української війни (до питання естонсько-українських музичних зв'язків)..... 233

Розділ 3

Проблеми реформування НАНУ, трансформації методологічно-змістових ракурсів і теоретико-ідеологічних засад сучасної гуманітаристики в річищі повоєнного відновлення України

Мушкетик Леся
Завдання української академічної гуманітаристики на терені ментальних трансформацій соціуму 237

Борисенко Валентина
Завдання гуманітарної науки у справі збереження національної ідентичності українців у повоєнному відновленні України 247

Вахніна Лариса
Застосування положень Конвенції ЮНЕСКО про збереження нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) в умовах російсько-української війни..... 263

Ажнюк Богдан
Мовна політика і війна..... 271

Єрмоленко Світлана
Мова – наша духовна зброя 274

Корбич Галина
Українська держава у внутрішньому і зовнішньому культурному просторі: спричинені війною виклики та перспективи 276

Карацуба Мирослава
Післявоєнне відновлення українського культурного сектору: напрями і перспективи..... 282

Литвинчук Наталія
Роль учених у формуванні
повоєнної гуманітарної політики 286

Мовчан Раїса
Сучасні навчально-освітні програми:
оновлення змісту шкільних підручників 296

Щириця Дмитро
Формування української культурної пам'яті
та ідентичності в умовах російської агресії 298

Летичевська Оксана
Музика як засіб гуманітарної підтримки України,
перспективи «відкриття» для світу української музики
в час протистояння російській агресії 301

Розділ 2

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА У СВІТЛІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: КУЛЬТУР-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВІЗІЇ ТА ОБСЕРВАЦІЇ

Сергій Тримбач
член-кореспондент НАМ України, старший науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

КОЛОНІАЛЬНА СПАДЩИНА РОСІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ: ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ

Війна Росії проти України, війна без правил і без моралі, покликує в пам'яті деякі інші епізоди з історії. Ось один із них. Далекий і водночас близький 1938-й, за рік до початку Другої світової війни. 23-річний Орсон Уеллс (за три роки потому він поставить «Громадянина Кейна», який уважається кращим фільмом усіх часів і народів) на радіо здійснив постановку за сюжетом повісті «Війна світів» Герберта Уеллса. Зроблено це було у вигляді імітації роботи радіоканалу: музика, прогноз погоди, новини… У центрі останніх була висадка марсіан на Землю, у США. Новини наростали, і десятки тисяч людей, не розібравшись, що й до чого, кинулися тікати світ за очі.

Коли в кінці лютого – на початку березня 2022 року тисячі киян залишали українську столицю, я пригадував отой епізод з радійною «Війною світів». І тоді, і нині люди злякалися нашестя іншої цивілізації, іншого світу. Саме так! Те, що відбувається тепер на теренах України, не є війною держав – це війна світів, війна цивілізацій. Росія, її армія сприймаються як «нашестя варварів», якогось інопланетного світу, віддаленого від нас на мільйони кілометрів.

Уже зовсім недавно Стівен Спілберг (походить із єврейсько-української родини, фінансував фільм «Назви своє ім'я» Сергія Буковського) вчергове екранізував той самий роман «Війна сві-

тів». На початку картини його герой бачить по телевізору новини з України – там якісь незрозумілі аномальні явища, весь енергетичний комплекс вийшов з ладу, Україна в пітьмі. Нині ми бачимо, хто і в який спосіб влаштовує українцям пітьму. Російський колоніальний устрій, помножений на шалену пропаганду, – це зовсім не минуле, як видавалося зовсім недавно. Це дійсність, це те, що вимагає нашого реагування не завтра-позавтра, а вже сьогодні. Просто завтра буде пізно.

Звісно, колоніальний статус України в кожну історичну епоху мав свої відмінності, свої нюанси. Незрідка імперії вдавалося маскувати свої справжні наміри. Гібридність мала місце й у дотеперішні періоди. Імперський центр поводився як селекціонер Мічурін, прагнучи вивести нові сорти українства, які б добре приживалися на імперському ґрунті й плодоносили чимось таким, що нічим не нагадувало про якусь осібність. Тільки українство виявилося натурою доволі стійкою, експериментам якщо й піддавалось, то лише через спротив.

Терпець імперців уривався, і тоді траплявся Голодомор 1932–1933 років, тотальне винищення інтелектуалів – у 1930-х, у 1960–1970-х, – коли використовувались уже інші технології, нищення духовного передусім… Це коли про XX століття. Виходили з простого й загалом правильного уявлення: якщо дерева обрізати брутально й безпощадно п'ять, сім, десять разів, то вони вже рости не будуть. Українське дерево виявило особливу живучість. Наприкінці зими 2022 року терпець Кремля урвався – рашистські «войска» пішли нищити все, що тут наросло-набудувалось-витворилось…

Хто і в який спосіб улаштовував пітьму в Україні? Звична для імперської Росії технологія – вимикати в Україні струм (культурний, ідеологічний, соціальний). Варто проаналізувати, як саме це відбувалося в останні десятиліття. За точку відліку візьмемо кінець іншої війни – Другої світової.

Із січня 1944 року. Триває велетенська війна. Верховний головнокомандувач радянських військ Йосип Сталін збирає в Кремлі нараду. На неї запрошено керівників держави та ряд українських письмен-

ників – Миколу Бажана, Павла Тичину, Максима Рильського, Олександра Корнійчука. Навіщо письменники? А щоб побачене й почуте поширили в середовищі українських інтелектуалів.

Предмет обговорення – кіносценарій «Україна в огні» Олександра Довженка. Режисера, який у другій половині 1930-х років став, по суті, придворним митцем. Перед самою війною він, у фільмі «Щорс» (1939), упорався з поставленим самим Сталіним завданням – Україна постала в образі Дикого поля, фронтира, території, що межує із цивілізованим полем. Тим полем є Росія – звідти надходять сигнали програмної дії, звідти гряде революційна хвиля, яка упокорить анархічні вияви природи. Фільмом «вождь пролетарів усього світу» був задоволений.

Натомість написана Довженком в роки війни кіноповість «Україна в огні» викликала гнів Сталіна. Одначе ж не йдеться про спонтанний вияв емоцій диктатора, а радше про політичні наміри щодо найближчого, уже повоєнного життя України і українців, які за роки війни дозволили собі дистанціюватися від волі Москви, навіть помислити себе чимось суверенним.

Саме за це і шпетив Сталін Довженка. «Если судить о войне по киноповести Довженко, – говорив він, – в ней не участвуют представители всех народов СССР, в ней участвуют только украинцы <…> Его повесть является антисоветской, ярким проявлением национализма, узкой национальной ограниченности». Ба більше, Довженко «не вывел ни одного украинского буржуазного националиста», відтак і висновок: «Вы сами болеете национализмом».

Логіка Сталіна проста й виразна: Довженко страждає за долю українців, а таких не існує як чогось осібного. Це був всесоюзний окрик: віднині пора припиняти навіть думати про якийсь окремішній український народ. Є совєтський народ, нація, яка й постає у фіналі Другої світової війни. Віднині це єдиний, монолітний колоніальний оркестр під керівництвом умілого диригента. Тепер «оркестрантів» об'єднують знову, так само силоміць; тільки в ролі диригента особа з іншим, «путєводним», прізвищем. Промова Путіна

напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну римується – в абсолюті! – з отією самою промовою Сталіна над «могилою» Довженкової кіноповісті, яку було сприйнято як маніфест української самостійності.

Відтак вождь оголосив смертний вирок тій самостійності, надії на яку – опісля нищення українських інтелектуалів і українських селян у 1930-х – відродилися (дещо парадоксальним чином) в роки війни. Як відродилася вона в роки Першої світової, коли в 1920-х постала Україна й заходилася розбудовувати космос національної культури. Навіть теоретико-філософське обґрунтування тієї розбудови презентувала – у відомій концепції Азіатського ренесансу й місця в тому вселенському процесі України – авторства Миколи Хвильового. Саме тоді, як відомо, від Сталіна надійшов перший окрик – у листі «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б) У» від 26 квітня 1926 року. За 60 літ, день у день, до Чорнобильської катастрофи…

Особливо стривожили «вождя» тези Хвильового щодо «негайної дерусифікації пролетаріату» в Україні та необхідності дистанціювання української культури й суспільства від російської та «загальнорадянської». Сталінські звинувачення повторить він сам на адресу «України в огні», а потому їх будуть повторювати – ніби під копірку – як тільки перед Кремлем поставатиме привид українського, неодмінно «буржуазного», націоналізму. Перед Кремлем і його слугами в Києві, на кшталт Щербицького, Маланчука, Медведчука… Щодо кіно та літератури пильність сторазова – крок ліворуч, крок праворуч – і ти потрапляєш у приціл політичних гармат і кулеметів, які перетворилися сьогодні на ракети і дрони…

Надії Довженка після відчаю 1941–1942 років ґрунтувалися на досвіді 1920-х, коли гнучка й добре продумана політика ВУФКУ (Всеукраїнського фотокіноуправління) привела до народження національної екранної культури, де було кіно авторське, особистісне, мистецьке (Довженко, Іван Кавалерідзе, Микола Шпиковський, Георгій Стабовий…), і було кіно жанрове, видовищне, орієнтоване на

масову аудиторію. За лічені роки наша екранна культура набула рис повноструктурності (згадаймо Івана Дзюбу і його тривожні міркування щодо неповноструктурності української культури в кінці 1980-х) і повноважності, визнаної у світі.

Окрім того, знайшлося місце також для кіно національних меншин. Книга Юрія Морозова й Тетяни Дерев'янко про єврейський кінематограф в Україні в 1920–1930-х налічує сотні сторінок, а потому про єврейську складову належало просто мовчати [1]. Те саме стосується і кримських татар, чиє життя, чия історія були відображені в низці фільмів. Та все одно ми, українці, у сучасній кремлівській риториці є нацистами, а ті, хто нищив і нищить будь-які прояви національного – «правовірні інтернаціоналісти».

У 1930-му ВУФКУ було ліквідовано, «бразди правлєнія» кінематографом переведено до Москви. До кінця 1930-х від того кіно залишилися тільки спогади, не кажучи вже про кіно єврейське чи кримськотатарське. Лише в кінці 1930-х Довженкові вдалося переконати тодішнього лідера України Микиту Хрущова повернути Україну в українське кіно, хоч би фрагментарно, що на якийсь час воскресило недавні ілюзії щодо справжніх намірів імперського центру. Ілюзії, розвіяні Сталіним у 1944 році.

Математика культурного спротиву. Є, до речі, цікава культурологічна математика. Новий повоєнний похід проти українського кіно, а власне проти України й українства, розпочався в 1944-му. Тривав до 1954-го, коли після смерті Сталіна гучно відзначили 300-ліття Переяславської ради і «воссоєдінєнія Росії та України» (кіно, звісно, долучилося низкою ігрових та документальних стрічок, чиє концептуальне тіло народжувалося під невсипущим контролем московських «повитух»). Є підстави вважати (слідом за Іваном Лисяком-Рудницьким та Ярославом Грицаком [2]), що саме тоді стала-

[1] Морозов Ю., Деревянко Т. Еврейские кинематографисты в Украине. 1910–1945. Київ : Дух і літера, 2005.

[2] Див.: Грицак Я. Подолати минуле: Глобальна історія України. Київ : Портал, 2021.

ся корекція у ставленні Москви до України і меж її «вольностей». Українській політичній еліті дозволили наближатися до державного керма, передусім в УРСР, а натомість та сама еліта зобов'язувалася згортати й ті куці програми розвитку української культури, мови, які існували на той час.

Потому покрокові десятилітні цикли. 1964-й. Не випадково, що це рік народження фільму «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова й команди молодих та суперталановитих авангардистів, рік сплеску політичних репресій щодо українських інтелектуалів і початок справжнього опору новітнім колоніальним тенденціям з боку тих самих інтелектуалів. Прикметно, що тим початком стала знаменита прем'єра «Тіней…» у київському кінотеатрі «Україна». 1974-й, коли остаточно випрозорюються наміри колоніальної партноменклатури імені Щербицького – Маланчука. Українське кіно як таке, що з «етнографічним ухилом», себто читай – «націоналістичне», брутальним чином (спеціальною постановою ЦК Компартії України) оголошується персоною non grata – надалі кіно мало залишити натурні майданчики, які відтворювали, а з тим разом творили Україну й українські образи та наративи…

Наступний цикл починається в середині 1980-х, коли українське суспільство почало прокидатися після сильних снодійних ін'єкцій. Прокинулось і кіно, та майже одразу, у 1993–1994 роках, піддається нищенню вже нібито української влади, у якій провідні ролі грають люди, чия рабська московська сукровиця зумовила рух у бік нових а'ля переяславських угод. Потім були 2004-й, 2014-й… Отже, очікуємо на 2024-й, коли закінчиться останній десятилітній цикл і Україна постане в новій і, будемо сподіватись, осяйній якості. Неодмінно підсвіченій екраном, кіноекраном, який дозволить нації побачити себе в екранному дзеркалі на повен зріст.

Перше з названих десятиліть (1944–1954) викликає сьогодні особливий інтерес. Насамперед тому, що фінальна стадія сталінської доби сформувала такий тип облаштування імперії, який упродовж останнього десятиліття (2012–2022) скопійований путінським ре-

жимом. Однією з його особливостей є використання культури як інструмента політичної влади. Саме через культуру й продуковані нею різнопорядкові тексти сталінська влада «виробляла власний образ, який мав отримувати легітимацію для того, аби бути споживаним масою» (Євген Добренко [3]). То ж не дивно, що на піку воєнних дій влада влаштовує обговорення мистецького тексту – належало ствердити, а за тим і легітимізувати образ нової історичної спільноти, совєтської нації та місце в ній українців.

1944 рік став початком нової фази війни імперської влади (її імперськість була закріплена підсумками Другої світової війни) проти України і українців. Нинішня фаза, до якої належить і 2022 рік з війною Росії проти України, поставила нашу країну в самий центр цивілізаційного конфлікту. Передусім тому, що українці відмовилися визнавати свою причетність, свою включеність до «руского міра», або, інакше кажучи, до російсько-православної цивілізації. Натомість прагнуть легітимізувати свою належність до цивілізації Західної. Те, що дебатувалось українськими інтелектуалами на рубежі 1920–1930-х років і втілилось, зокрема, у вже згадувану концепцію «Азійського ренесансу» авторства Миколи Хвильового. Фактично всі, хто асоціював себе, Україну і українців з Європою, Західною цивілізацією, були знищені сталінським режимом упродовж 1930-х років.

За популярною та авторитетною нині концепцією «зіткнення цивілізацій» американського соціолога й політолога Семюеля Гентінгтона, найважливіші кордони, що поділяють людство в сучасному світі, визначаються не ідеологією, не економікою, а культурою. Конфліктують сьогодні не нації-держави (хоча їхня роль у світі ще дуже помітна), а нації і групи, які належать до різних цивілізацій. «Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів», – писав Гентінгтон ще в 1990-х. Той випадок, коли наукова

[3] Dobrenko E. Stalinist Cinema and the Production of History: Museum of the Revolution. Edinburgh : Edinburgh University Press & New Haven, Yale University Press, 2008.

концепція доводить свою спроможність адекватно прогнозувати майбутнє.

Справді, найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій перетворюється на панівний фактор світової політики. Конфлікт між цивілізаціями, який переростає у справжню війну – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі.

Якщо дотримуватись концепції, за якою цивілізаційні кордони стабілізуються культурою (її інституціями, її інструментами, продукованими нею образами та наративами), то слід констатувати: недавня історія нової Української держави, започаткованої 1991 року, викликає чимало запитань, передусім щодо причин заледве неповного ігнорування культурної політики, яка, по суті справи, не формувалась і не програмувалась як така. Спроба міністра культури Івана Дзюби закласти основи такої політики на початку 1990-х опісля його відставки вважалась чимось необов'язковим. Тим самим цивілізаційні кордони України робилися дедалі беззахиснішими; через них легко прослизали наративи й образи російської пропаганди, зазвичай транскрибовані у вигляді культурних продуктів.

Зокрема, Українська держава фактично відмовилася від фінансової та організаційної підтримки вітчизняного кінематографа. У 1993 році було ліквідовано державний орган управління кіногалуззю – Держкінофонд, очолюваний кінорежисером Юрієм Іллєнком; у наступні два десятиліття кінематограф майже не підтримувався державою. За тим стояло уявлення про те, що кінематограф мусить існувати у форматі західному й не підтримуватися державою (хоча це було кричущою неправдою; більшість європейських держав підтримували й підтримують свій кінематограф). До того ж деякі недолугі «політологи» потрактували українське кіно як носія суто радянських, компартійних цінностей, тривання якого становить загрозу майбутньому нації. Усе з точністю до навпаки – без екранного

мистецтва українці втратили збільшувальне скло для візуальних та аудіовізуальних аналітик свого існування. Покладались на телебачення, яке мало запропонувати нову систему ідеологічних і власне культурних координат.

У підсумку це призвело до того, що роль вітчизняного кіно перебрало на себе кіно російське, яке з приходом до влади в Росії на початку «нульового десятиліття» кадебістських структур почало розвиватись активніше, аніж у 1990-х роках. Відсутність мовного бар'єру, схожість чималої кількості життєвих реалій на екрані зумовили таку підміну. Інший підсумок – у виробництві популярної телесеріальної фільмової продукції українці брали участь, одначе тільки на третіх-четвертих «ролях», позаяк фінансовий бік справи забезпечувався російськими структурами. Кінотелевізійна картинка працювала на користь тези, яку згодом експлуатуватиме нинішня російська пропаганда, що українці та росіяни – це єдиний народ, відмінності між якими є штучними й легко здоланними.

Є тут ще один нюанс. Телевізійні канали прибрали до своїх рук олігархи та олігархічні клани, які, по-перше, часто координували свій бізнес зі своїми російськими «побратимами», а по-друге, вони, як ті самі їхні олігархічні «колеги», цілеспрямовано прагнули перетворити народ на масовку, на те, що називається «електоратом». Стадні інстинкти останнього добре регулюються за допомогою телевізора та інших ЗМІ. Саме поняття «народ» поступово випало з ужитку. Цим, на мою думку, пояснюється слабка увага до народознавчих і загалом гуманітарних дисциплін – можновладців цікавить не сам народ, не сама людина як така, а лише технології маніпулювання поведінкою людини і громади. Політтехнологи – ось найбільш шанована професія; вони в ролі гуру, які споглядають нас з усіх екранів.

У Росії (сьогодні це більш ніж очевидно) створити стадну, керовану масовку вдалося. В Україні – ні. Причин того багато, їх ще належить проаналізувати. Серед іншого – українське суспільство виявилося не надто чутливим до регулювань «згори». Два майда-

ни, 2004 і 2014 років, стали тому незайвим свідченням. Кремлівські «мєчтатєлі» саме тут і прорахувались. Бо й телебачення, і «експерти» на кшталт Медведчука бачили тільки українську політичну еліту, а народ – ні. Головною несподіванкою для кремлівських горе-стратегів і став український народ. Словом, не туди дивились. Якби той-таки Медведчук подивився кілька українських фільмів останніх років (для великого кінотеатрального екрана), він би той народ побачив. Спрацювало звичне презирство – і до народу, і до кіно, до культури загалом.

А в Росії до кіно ставилися серйозно – і дотепер, і нині. Тільки за узвичаєними ще в радянські часи схемами припарковували те кіно до завдань пропагандистської машини, що працює в режимі маніпуляції поведінкою мас. В арсеналі тієї машини завжди були і є фільми. Насамперед радянські. Фільми, які прокламували «нерушімоє єдінство» совєтського народу, а власне нації, де меншинам дозволено мати свій окрас і навіть голос (як то було, скажімо, з грузинськими фільмами, озвученими з відчутним грузинським акцентом). Проте українці не належали до «меншин», чи то пак «нацменів». Опісля вже згадуваного 1954 року, коли йшлося про непохитну дружбу росіян і українців («навєк!»), українців усе наполегливіше вписували до «єдіной общєруской» нації, виконуючи тим самим заповіти Сталіна, сформовані у воєнний і повоєнний періоди.

Образи українців у радянському та пострадянському кіно. У радянському кіно образи українців зазвичай ілюстративні, покликані презентувати їх як тих же росіян, тільки «недорозвинутих», таких, що лише тягнуться до вищої, елітної групи – себто власне росіян. Починаючи від 1930-х, ця тенденція потрактування лишалася незмінною, зокрема й у фільмах, продукованих в Україні. Приміром, у картинах «Багата наречена» (1938) і «Трактористи» (1939) Івана Пир'єва (участь російських режисерів в українському кінопроцесі була одним із гарантів виконання програмних цілей «денаціоналізації»), де українці – це селюки, які чим краще усвідомлюють стандарти людини нової комунізованої свідомості,

тим більше нагадують росіян (попри майже незмінні українські вишивані сорочки).

У пізніші часи ось ця «трансферність» існування українців, їх рух у напрямку російської цивілізованості (на тлі архаїчної зашкарублості селюка-українця) виглядають чимось магістральним. Навіть у фільмах на історичному матеріалі. Багатолітній шлягер, фільм «Весілля в Малинівці / Свадьба в Малиновке» («Ленфільм», 1967), зроблений на матеріалі українського села часів громадянської війни 1918–1920 років, одначе майже всі ролі виконують російські актори, які транскрибують характери своїх персонажів у фольклорно-російському звучанні.

Окрема сторінка історії кіно – радянські фільми, вибудувані на матеріалі Західної України, яка традиційно сприймалася як осередок ворожості до СССР і його цінностей. Більшість таких стрічок зроблено в Україні, вони здебільшого експлуатують пригодницькі жанри (для прикладу, картини Валерія Підпалого «Спокута чужих гріхів», 1978; «Таємниці святого Юра», 1981 та ін.). Нині подібні фільми, зроблені «за межею фолу» і здорового глузду, змиті самою історією.

У пострадянські часи російське кіно продовжувало експлуатувати звичні образи українців як породження архаїчної, немодерної культури, як «недорозвинутих росіян», хоча є і новації – поява особливого градусу ненависті до всього українського. Передусім до українців, які не захотіли стати частиною «руского міра», наполягаючи на своїй власній ідентичності. Печальним символом такого кіно є фільм «Брат-2» А. Балабанова – талановитого режисера і не менш азартного пропагандиста об'єднання «рускіх сіл».

Матеріал Другої світової в потрактуванні нових поколінь російських кінематографістів так само незрідка виявляє антиукраїнську налаштованість. Наприклад, відомий фільм «Матч» (2012, реж. А. Малюков), у якому йдеться про «матч смерті» між футболістами київського «Динамо» і командою німецьких окупантів. Потрактування образів українців як «запроданців», «зрадників» очевидно походить від сталінських часів.

Зауважимо, що в екранізації повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба» (2009) російський режисер Володимир Бортко (той, що закликає бомбувати українські міста і села) презентував Запорозьку Січ, запорозьких козаків як вірних захисників «імперської Вітчизни», вояками російського царя-батюшки.

Упродовж 2014–2021 років антиукраїнська налаштованість російської пропаганди вже ніким і ніяк не маскується. Одним із символів такого «кіно» стала стрічка «Крим» 2017 року (реж. А. Піманов). Політизована нарізка, де є Майдан 2014 року, де є бійці «Правого сектору» і просто знавіснілі «бандерівці», – те, чим підгодовували російську кіноаудиторію задля підвищення градусу ненависті. Вочевидь успішно, з точки зору пропаганди, і так само потворно, якщо говорити про мистецтво як таке.

Утім, попри відсутність культурних кордонів і нібито заспокійливі для кремлівських керівників та пропагандистів тенденції, злам стався. Він став очевидним після першої Помаранчевої революції 2004–2005 року. Ціннісний розрив в установках української та російської кіноаудиторії почав неухильно збільшуватись. Одним із маркерів цього стала реакція публіки на одні й ті самі фільми – у Києві й Москві вона ставала все відміннішою. Окрім впливу революційних подій, був ще один чинник – на сцену суспільного життя вийшло нове покоління, яке не мало досвіду життя в СССР. Відтак на них мало впливали ідеологеми й культурогеми радянських часів, зокрема й ті, що транслювалися за посередництвом кіноекрана.

У 2010 році, з приходом до влади проросійських сил на чолі з Віктором Януковичем, дещо неочікувано постає Держкіно України. Вочевидь ішлося про імітацію самостійності українського кінематографа. У якомусь сенсі повторення вищезгаданого неписаного «контракту» 1954 року: будемо фінансувати українське кіно, але якщо відмовлятиметесь від українських цінностей – таких просто не може бути, крім цінностей російських, а точніше – загальноросійських.

Реалізувати подібну мету не вдалося з простої причини – у кіно прийшло покоління кінематографістів, вихованих уже на власне українських цінностях. З особливою силою та виразністю це виявиться в період 2014–2019 років, коли Держкіно очолив Пилип Іллєнко. Режисери та сценаристи Олесь Санін («Мамай», «Поводир», невдовзі прем'єра «Довбуша»), Мирослав Слабошпицький («Плем'я»), Роман Бондарчук («Вулкан»), Тарас Ткаченко («Гніздо горлиці», «Чорний ворон»), Валентин Васянович («Атлантида», «Відблиск»), «Дике поле» Ярослава Лодигіна (за романом «Ворошиловград» Сергія Жадана), Наталя Ворожбит (сценарист телесеріалу «Спіймати Кайдаша», режисер фільму «Погані дороги»), Нариман Алієв («Додому») та інші кіномитці відвоювали не просто частину національного кінопрокату, а й заходилися засвоювати національний часопростір, витворюючи, зокрема, виразну міфологічну картину українського буття, опановуючи й український фронтир, таке собі Дике поле (українське кіно й почалося з його освоєння у фільмі «Звенигора» Олександра Довженка). Ідеться про зони, які, перебуваючи в межах Української держави, по суті, випали з обігу національного життя. Це Донбас («Атлантида», «Погані дороги», «Дике поле», «Клондайк» Марини Ер Горбач), Херсонські степи, південна частина України загалом («Вулкан» та ряд інших стрічок Р. Бондарчука), Крим (згаданий фільм «Додому»), ба навіть Центральна Україна, де є фронтирні сегменти, для аналізу яких вдаються, використовуючи літературну класику («Знайти Кайдаша»).

Дещо перефразовуючи назву останнього фільму, можна сказати: нові покоління українських кіномитців перебувають у пошуках України – як частини Західної цивілізації, як народу, чия культура має виразну ідентичність, як ансамблю, що не загубиться в конфліктному полі цивілізацій. Це та Україна, існування якої не хоче визнавати імперська влада Росії, це ті українці, які щодня наближають кінець імперії. Виведення на екран нації її нового (непізнаного досі) образу, формує оновлене українське кіно й оновлений формат укра-

їнської міфології, чию формотворчу роль у завтрашньому поступі нації годі переоцінити.

Про останнє свідчить, скажімо, один із нових фільмів – «Памфір» Дмитра Сухолиткого-Собчука. Синтез традицій вітчизняного міфопоетичного кіно, з його симфонічністю пластики у відтворенні обрядово-фольклорної компоненти народного життя, насиченого вітальністю і силою перетворень, та кіно західного, з виразною центральною постаттю героя, здатного перемогти, здолати всі трансформації долі.

Точка катарсису: очищення від колоніального сміття. Нині час замислитися над тим, якою має бути екранна культура в Україні в повоєнний період.

Однією із цілей трансформацій вітчизняної екранної культури має бути очищення від російських наративів. Скажімо, імперський наратив ґвалтівника, який у XX ст. активувався як одна із чільних характеристик «будівника комунізму»: не чекати «милостей від природи», а взяти ту природу силою (примусові повороти річищ, осушення болотистих територій і т. ін.). Насправді в цьому наративі куди багатший спектр діянь і впливів – передусім ішлося про ґвалтування самої людини, яка має підкоритися волі «здорового колективу».

Нині це виявляється в самій політиці, декларованій російськими чиновниками. Досить пригадати путінське «нравіцца – не нравіцца, тєрпі, моя красавіца», адресоване українцям напередодні 24 лютого 2022 року; кодекс ґвалтівника, його філософія у блатному формулюванні; за цим стоїть чоловічий шовінізм, вигранений до рівня державної бундючності. Не випадковим є зверхнє, не раз декларoване, зокрема і в сьогоднішній російській пропаганді, ставлення до України як держави вочевидь «жіночої», «бабистої» – «то лі дєло» російський імперіалізм, такий фалократичний, виструнчений по вертикалі: державній, ідеологічній, культурній.

Не випадковою ж є вибудуваність тієї пропаганди, усієї державної машини на чоловічих, брутальних образах, незрідка вигострених до символів. Навіть дату вторгнення в Україну пов'язали з чоловічим

святом, 23 лютого, днем російської армії, начебто «нєсокрушімой і лєгєндарной». Що вже казати про образ Путіна, який упродовж двох десятиліть ліпився як образ цілковитого «мачо», носія суто чоловічого начала. Нині рашистські пропагандисти вимагають чоловічих дій, себто брутальних за максимою. Так само не випадковими є масові поґвалтування жінок в окупованих регіонах України – поґвалтування, у яких своя історія, що походить від часів Другої світової.

Натомість у найновіших українських фільмах (їх авторами часто є саме жінки, вони дедалі активніше стають до режисерського керма!) жіноча складова вселенського та національного життя постає як органічна, самісна й незалежна компонента. Прикладом того є такі фільми, як «Погані дороги» Наталі Ворожбит (приз Венеційського фестивалю), «Як там Катя?» Крістіни Тинькевич (два призи на престижному кінофестивалі в Локарно), «Стоп Земля» Катерини Горностай (цьогорічна Шевченківська премія), «Бачення метелика» Максима Наконечного та ін. Фільми, що сягають точки катарсивного очищення від колоніальних наративів і ціннісних установок.

Держава має за участю громадянського суспільства, у тому числі наукової спільноти, виробити програму розвитку аудіовізуальних мистецтв на період до 2030 та 2040 років. Серед іншого необхідно передбачити перехід Держкіно України (чи іншого органу управління кіногалуззю) до режиму співпраці з інституціями громадянського суспільства.

Одним із завдань є активніше й системніше включення українського кіно до світового контексту. Ідеться, зокрема, про співпрацю з іноземними продюсерськими компаніями – досвід такий уже є, але він вочевидь недостатній. Нині, коли входження України в Західну цивілізацію є надактуальним, роль кіно в цьому процесі просто неоціненна.

Національна академія наук України, на мою думку, має порушити низку питань щодо розвитку наукових досліджень у сфері екранних мистецтв і технологій. В Україні замало спеціалістів кінознавчого профілю. Скажімо, майже відсутні дослідники зарубіжного, світово-

го кіно. Не вистачає спеціалістів у сфері архівної та музейної справи. Усе це покликує корективи в підготовці кадрів. Водночас слід відзначити поступ у роботі кіноархівних установ, передусім Національного центру Олександра Довженка, який успішно поєднує дослідницьку роботу з популяризацією національної кіноспадщини, у тому числі поза межами України.

Досі не створено Національного музею екранних мистецтв (заявлений Національним центром Олександра Довженка музей, по суті, є підрозділом архіву). Не вироблено програми пошуку фільмів, які вважаються зниклими – для цього необхідні серйозні пошукові «десанти» в зарубіжні архіви та музеї. Загалом, унаслідок своєї інфраструктурної бідності наша кінознавча наука надто довго перебувала в залежності від російського кінознавства. Настав час цей період завершити.

Новий (уже повоєнний) етап у розвитку нашої країни за визначенням має підвищити роль і значущість гуманітарних наук – і в Національній академії наук, і поза її межами. Надто багато загроз і надто багато прикладів з минулого, коли переможна війна нівелюється тим, що людський фактор принижується, разом з науками, які власне й вивчають космос людського, у всіх його проявах. Зокрема, слід – чи не передусім – унеможливити нові проникнення ідеологій і культурологій «руского міра» та його цивілізаційних установок – останні завжди напоготові, аби замінити установки власне українські.

Нині популярним є гасло «Все буде Україна!». Варто його дещо переінакшити: «В Україні все має бути Україною!» Бо присутність на її культурній мапі «білих плям» багато в чому зумовили плани рашистського нападу, нових колоніальних переділів. Роль великого українського кіно в настанні нової, постколоніальної України годі переоцінити.

Валентина Кузик
членкиня НСКУ, кандидатка мистецтвознавства, старша наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

Нинішньому поколінню українців випало жити в історично визначальну добу, коли сталий для історії оберт по спіралі в проміжку 100 років визначив свій новий ВИКЛИК ЧАСУ. Нам пощастило ствердити перервану незалежність і суверенність, підступно обірвану 1921 року, виростити нове свідоме покоління громадян, народжених уже після 1991 року, відновити в суспільстві відчуття національної гідності та особистого достоїнства цивілізованої європейської людини. Такі процеси змогли відбутися лише тоді, коли кращі представники нації в різних ланках і прошарках суспільства, серед яких не останнє місце посідали люди мистецтва, у попередні роки плекали та за умов своєрідної «інтелігентської конспірації» передавали ідеали незалежної самостійної України своїм нащадкам, ризикуючи не тільки власною свободою, але й життям.

За часів офіційно продекларованої понад 300-річної «дружби» з «братніми воріженьками» ми фактично підлягали політиці зрусифікації українського люду: було допущено руйнацію системи національної філософії, просвіти / освіти, технічної думки, літератури, музики, малярства, театру. Усе краще з названого – релігійні святині, історію України-Руси з княжих часів і далі, постаті талановитих представників нашої культури – привласнено й записано на рахунок «старшого брата». Як не дивно, але ступінь брутального і зневажливого ставлен-

ня до України висловив на типово кримінальному слензі, властивому ґвалтівникам, очільник РФ: «Нравіцца, нє нравіцца – тєрпі, моя красавіца». Іншої долі, аніж «терпіти», нам не передбачалося.

Не даремно нині думки й вислови багатьох політичних і культурних оглядачів апелюють до порівняння подій 1918–1921 років – доби вперше проголошеної незалежної Української Народної Республіки [1], і 2022 року, коли з особливою агресією проявилася позиція «**остаточно покінчити з українським питанням**». Однак на цей раз після супротиву і звільнення Київщини від ворожої орди провалилися також потуги захопити Харків (нібито цілковито «рускоговорящого») і, можливо, знову зробити його столицею, як століття тому. Щоправда, у першому випадку – 1919 року – не вдалося утвердити на мапі світу появу нової суверенної держави Україна. Від тих подій на культурному обрії нашої історії назавжди залишився спалах яскравої зірки – Української республіканської капели під орудою Олександра Кошиця, яка стала **першим культурним амбасадором** України та понесла у світи кращі здобутки національної хорової культури [2]. Тріумфальний успіх капели маніфестував самобутність українського мистецтва зі сцен різних держав Західної Європи, Північної та Південної Америки. У її репертуарі були твори й обробки Миколи Лисенка, Кирила Стеценка, Миколи Леонтовича, Василя Барвінського, самого Маестро та інших відомих авторів [3]. Однак світова слухацька аудиторія 1920-х років насамперед виділила «Щедрик» Миколи Леонтовича, – імовірно, спрацювали якісь загальні універсальні механізми образно-слухового сприйняття, властиві людству саме в ту історичну добу. У 2022 році виповнилося

[1] УНР, Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 22 січня 1918 р.

[2] Для західної публіки було дивиною слухати повноцінні на 2 відділи концерт українського хору *a cappella* з бездоганно чистим інтонуванням (без звичного для західної хорової традиції супроводу оркестру, органа чи фортепіано, що давали постійну підтримку тональності).

[3] Світовий тріумф «Щедрика»: 100 років культурної дипломатії України / концепція, текст, упорядкування документів Т. Пересунько. Київ : АртЕк, 2018. С. 367.

100-річчя початку гастролей капели у США та країнах Нового світу, де 5 жовтня 1922-го року відбувся перший концерт на американському континенті в найпрестижнішій концертній залі Нью-Йорка *Carnegie Hall* (після того тільки в самих США капелянами було дано понад 200 концертів у 36 штатах країни) [4].

2022 рік відповідні культурні установи США та України розпочали тим, що поринули в готування великої культурної акції, пов'язаної зі згаданим 100-річчям концерту в *Carnegie Hall* і можливістю повторити це з кращими хорами України. У свою чергу науковці нашого Інституту 25 січня провели Міжнародний круглий стіл «Світовий тріумф "Щедрика" М. Леонтовича (до 100-річчя гастролей Української республіканської капели під орудою О. Кошиця в Америці)» із залученням широкого кола науковців та діячів культури. Уже на початку року громадилися нові плани й проєкти, незважаючи на те що на східному кордоні країни вже восьмий рік ішли позиційні бої.

За місяць обставини кардинально змінилися. Україна виявилася в загостреному воєнному протистоянні з давнім північним ворогом. Розпочалася запекла війна, справжню оцінку якій дасть людство після перемоги. Нині історія вивела Україну на воєнне протистояння з тим самим ворогом, проте ситуація склалася інша. Спротив нашого народу став неочікуваним для «братішки» та викликав у світі величезну хвилю – справжнє цунамі – міжнародної підтримки, з допомогою якої ми сподіваємося досягти перемоги. Адже Україна вже не була *terra incognito*, світ офіційно її знав як одну із засновниць ООН.

У протистоянні цивілізації й дикунства орди значною «гуманітарною зброєю» стали дії представників української культури, зокрема музикантів. Концертна діяльність наших виконавців охопила музичні естради й театральні сцени багатьох країн світу. Колектив уславленої «Метрополітен-опера» в Нью-Йорку заклав традицію з-поміж світо-

[4] Див.: Світовий тріумф «Щедрика»: 100 років культурної дипломатії України / концепція, текст, упорядкування документів Т. Пересунько. Київ : АртЕк, 2018, с. 367 [7].

вих оперних театрів і філармоній на знак підтримки боротьби України з агресором перед спектаклем виконувати Державний гімн України Михайла Вербицького – Павла Чубинського. Багато концертних програм та оперних спектаклів різних країн світу долучили до співу нашого Державного гімну ще й духовний гімн-молитву «Боже, Великий, Єдиний» Миколи Лисенка – Олександра Кониського. Заполонили світовий ефір і українські пісні – «Ой у лузі червона калина» за записом Степана Чарнецького (нова версія Андрія Хливнюка, згодом і ансамблю *Pink Floyd*) [5]. Усіх приголомшив тисячоголосий спів *a cappella* цієї пісні січових стрільців естонськими хористами. Неочікувано вона стала навіть частиною недільної Меси в кафедральному костелі Варшави [6] [2]. На площі Відня стоголосо зазвучала «Рідна мати моя» Платона Майбороди – Андрія Малишка (за роялем імпровізував Євген Хмара). З-поміж виконавців популярної музики варто виокремити співака Дзідзьо (Михайло Хома), який до святкування 30-річчя проголошення незалежності України записав (як соліст) Державний

[5] Доля цієї пісні-гімну, що вважається народною, дивовижна. Її витоки простежуються ще в часи Хмельниччини, що засвідчено на сторінках збірки «Исторические песни малорусского народа / с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова (Київ, 1874). Однак наспів не був відомим. У 1913 році віршований текст доповнив і обробив С. Чарнецький (на той час режисер львівського театру «Руська бесіда») та ввів до нової постановки п'єси «Сонце руїни» В. Пачовського; за мелодію він взяв наспів народної пісні «Розлилися бережечки». У 1914 році січові стрільці на своєму з'їзді в Галичині визнали пісню своїм гімном [Див.: Маслій М. Степан Чарнецький – автор другого, неофіційного гімну українців «Ой у лузі червона калина…». URL : https://www.facebook.com/messenger_file/?attachment_id=1015426669141399&message_id=mid.%24cAAAABHkMKmaIs3ccEWCgjHSYXcFR&thread_id=100000487156496. На Подніпрянській Україні пісня поширилася з 1918/1919 років. У часи радянської влади вона була заборонена, але жила в «підпіллі» як гімн українського дисидентського руху опору.

[6] Див.: Кузик В. Алгоритми конструювання символічної образності пісні «Ой у лузі червона калина». *Інтернет-журнал «Музика»*. 2022. 8 серп. URL : http://mus.art.co.ua/alhorytmy-konstruiuvannia-symvolichnoi-obraznosti-pisni-oy-u-luzi-chervona-kalyna/?fbclid=IwAR0cuqu2Pt4oz_tkWfdqKfB6z4tE7wfHmvoLZUbvUkI9VPOkngKGvcplfAI.

Гімн України, що в ці дні звучить майже щогодини в засобах масової інформації, піднімаючи дух бойового спротиву нації [7]. Неабиякий внесок у спільну боротьбу зробила співачка Джамала – переможниця пісенного конкурсу «Євробачення-2016».. Вона об'єднала відомих виконавців планети в єдину онлайн-концертну марафон-програму для зібрання коштів на підтримку Збройних сил України.

Попри ведення бойових дій, «музи не змовкають». 180-річний ювілей українського композитора-класика Миколи Лисенка урочисто було відзначено в Києві (24 березня, у Великому концертному залі ім. В. Сліпака при НМАУ), Львові (26 березня, на площі перед Львівською національною оперою). Відкритий концерт на площі перед Оперним театром провели й хор та оркестр Одеси. Ювілейну дату українського композитора-класика відзначили також у програмах німецьких, шведських, австрійських, італійських музик.

Багатостраждальний та нескорений Харків, незважаючи на атаки ворога, провів фестиваль класичної музики *KharkivMusicFest*. Майданчиками для «Концертів поміж вибухів» стали станції метро та захищені сховища бізнес-центрів.

Справжнім вибухом став тріумф українського хіта «Стефанія» *Kalush-orchestra* «Євробаченні-2022». Неймовірно, але наші пісні, ніби «Гарпуни» й «Джавеліни», одразу й однозначно вирішили проблему з російською попсою в Україні [8].

Трагічна ситуація від 24 лютого 2022 року, яка отримала 11 квітня визначення як «Українська народна війна» (Володимир В'ятрович), стала новим історичним викликом і для членів Національної спілки композиторів України. 8 березня 2022 року в засобах комунікації засновано «Групу КК» («Київський композитор»), що від травня має назву «Українське музичне життя: композитори, проєкти, афіші». Її створення ініціював голова Спілки – композитор Ігор Щербаков,

---

[7] У часи Помаранчевої революції виконанням Державного Гімну України уславив своє ім'я співак Олександр Пономарьов.

[8] Кузик В. Алгоритми секретів хіта «Стефанія». *Інтернет-журнал «Музика»*. 2022. 12 черв. URL : http://mus.art.co.ua/alhorytmy-sekretiv-khita-stefaniia/.

який перебрав на себе цю роль після раптової смерті очільниці Київської організації НСКУ, талановитої композиторки Ганни Гаврилець наприкінці лютого – її серце не витримало напруження, спричиненого ворожим вторгненням. На жаль, це не єдина втрата від початку війни: у засвіти відійшли видатна вчена-фольклористка Софія Грица (5 березня), київський композитор Юрій Шевченко (25 березня), харківський композитор Володимир Птушкін (14 квітня), видатний учений-етнолог, лірник і кобзар Михайло Хай (15 жовтня).

Від першого дня роботи згаданої інтернет-групи вдалося вийти на контакт із багатьма членами Київської організації НСКУ й дізнатися про їхнє місцеперебування та потреби. Група швидко поповнилася відомими київськими музикантами – диригентами Володимиром Сіренком, Володимиром і Аллою Шейками, Василем Василенком, струнниками Богданою Півненко, Катериною Супрун, Назарієм Стецем, піаністами Іриною Шестеренко й Андрієм Кутасевичем, а також львівськими, ужгородськими, харківськими, чернівецькими композиторами, музикознавцями й виконавцями і митцями з-за кордону – з Польщі, Австрії, Німеччини, Швеції, Швейцарії, Канади, США, Японії та інших країн.

У час випробувань дуже зміцніли контакти митців Польщі та України, і це не дивина, адже Польща найпершою подала руку допомоги нашому народові – прийняла мільйони біженців з дітьми, надає допомогу в усіх сферах воєнного, соціального й культурного життя. Серед помітних явищ – благодійний концерт «Солідарні з Україною» в Сілезькій опері (відбувся 26 березня; присвячений Дню театру). Польські афіші презентують програми концертів із творів українських і польських композиторів на місяць вперед – у Кракові, Варшаві, Гданську, Щеціні, Вроцлаві та інших містах.

У тих акціях беруть активну діяльність музиканти, які змушені були тимчасово покинути Україну, а також ті, які працювали ще до війни за контрактами з різними відомими філармоніями й оперними театрами країн Європи та Америки. Серед творів симфонічної музики часто обирають до виконання знамениту Увертюру Мико-

ли Лисенка – Левка Ревуцького до опери «Тарас Бульба», симфонії Бориса Лятошинського, оркестрові твори Мирослава Скорика, композиторів молодшої генерації Вікторії Польової, Ганни Гаврилець, Богдани Фроляк, Володимира Зубицького, Богдана Кривопуста, Олега Безбородька, Золтана Алмаші, Євгена Ланюка, Любави Сидоренко, Богдана Сегіна, Віктора Камінського. Особлива увага в європейських концертних установах була зосереджена на творчості композиторів-ювілярів Євгена Станковича та Валентина Сильвестрова. Зазначу, що останнього знають у Західній Європі найбільше, тому ювілейний концерт із камерних і хорових творів Валентина Сильвестрова відбувся в престижній музичній залі уславленого Оксфордського університету (фортепіанні твори представили Олег Безбородько, Євген Громов, вокальні – Інна Галатенко, хорові – знаменитий камерний хор «Київ» під орудою Миколи Гобдича) [9].

Для поширення українські хорової музики у світі дуже посприяла публікація 2019 року видавництвом «Музична Україна» повного корпусу хорових творів М. Леонтовича з латинською транслітерацією кожного зразка, що зараз активно співаються багатьма капелами різних країн світу.

Парадоксально, але бойкотувати російську культуру в дні протистояння двох світів – «світла і темряви» – почали саме на Заході вже у квітні. Те, що нам не вдавалося зробити в себе з 1991 року, і навіть після 2014 року, ГУРТОМ виявилося можливим здійснити впродовж місяця – травня [10]. Цей процес має три важливі складові:

1) **Творча спадщина**, тобто «*рускоє наслєдіє*». Річ у тім, що опери, балети, симфонічні, інструментальні та вокальні твори, які були заплановані на 2–3 роки наперед у концертних і театральних

[9] Олійник Л. Український тиждень в Оксфорді під знаком Валентина Сильвестрова. Інтернет-журнал «Музика». 2022. 11 жовт. URL : http://mus.art.co.ua/ukrainskyy-tyzhden-v-oksfordi-pid-znakom-valentyna-sylvestrova/.

[10] Кузик В. М'яка сила музики: український контекст / Інтерв'ю вела Сніжана Мазуренко. *Прес-служба НАН України*. 2022. 8 серп. URL : https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9425.

сезонах, треба було переглянути. Це пов'язано з такими іменами, як Михайло Глінка, Петро Чайковський, Модест Мусоргський, Олександр Бородін, Микола Римський-Корсаков, Сергій Рахманінов. Спірними залишаються Ігор Стравинський, Сергій Прокоф'єв. З'явився неймовірний попит на українські нотні видання, до чого ми, скажімо чесно, виявилися не готові (нот, а особливо симфонічних партитур із партіями в електронних технологіях обмаль). Роботу із забезпечення нотного матеріалу взяла на себе група молодих львів'ян на чолі з Іваном Остаповичем (зазначу, держава для того не виділяє коштів, суто «музичне волонтерство»). У цьому плані неабияку роль відіграє ФАКТОР РИЗИКУ, адже твори названих російських композиторів, визнані ШЕДЕВРАМИ та відібрані багатолітньою сценічною практикою, доводиться замінювати невідомою музикою, яка жодного разу не бралася до репертуару. Чи сприйме слухач? Найбільш активно на такі ризики йдуть у Польщі, Чехії та Німеччині. Зокрема, польська музична критика повідомила, що виконання у Шльонській філармонії (м. Катовіце, 11 червня 2022 року) Другої симфонії Л. Ревуцького стало справжнім відкриттям незнаного досі шедевру та мало шалений успіх. У Німеччині (м. Берлін) з нечуваним успіхом сприйняли симфонічну «Молитву за Україну» Валентина Сильвестрова. І так майже щодня зусюди приходять чудові звістки про відкриття «ОКЕАНУ МУЗИКИ» з України. З ініціативи видатного музикознавця Михайла Бялика [11], який жив у Гамбурзі, саме у дні війни реалізується великий проєкт проведення Фестивалю української музики в знаменитій Ельбській філармонії.

2) **Виконавські сили.** Не секрет, що в пошуках широкого ангажементу й достатку чимало талановитих музикантів із нових незалежних країн, які постали на руїнах СРСР (а особливо з росії),

[11] На превеликий жаль, життя Михайла Григоровича Бялика – ученого-музикознавця європейської слави родом із Києва – обірвалося 16 жовтня 2022 року. Він мріяв про перемогу України над ворогом і, незважаючи на літній вік, багато робив для популяризації нашої музики у світі.

виїхали працювати до Європи, США, Японії. Після початку російсько-української війни, коли більшість світових оперних театрів та філармонічних установ відмовилися співпрацювати з російськими виконавцями, заангажованість українських музикантів (співаків, диригентів, інструменталістів, режисерів) значно зросла. Згадаймо хоча б імена диригентів Оксани Линів і Кирила Карабиця. Звісно, це спричинило шквал великих і дрібних скандалів у медіях, особливо коли йшлося про доволі «променистих» «зірок» на кшталт такого собі російського «музичного магната» Валерія Гергієва. Початок цього маніфестувало позапланове (наприкінці квітня 2022 року) запрошення української співачки Людмили Монастирської до «Метрополітен-опера» в Нью-Йорку на виконання партії Турандот в однойменній опері Дж. Пуччіні (замість проанонсованої раніше російської співачки Анни Нетребко). Тріумфальне виконання ролі китайської принцеси завершилося виходом співачки на фінальний уклін з державним прапором України. Доречно зауважити, що зарубіжна музична критика визнала Людмилу Монастирську зіркою світового вокалу, продовжувачкою традицій Соломії Крушельницької, Марії Каллас, Монсерат Кабальє.

3) **Вирішення проблеми в самій Україні.** Відомо, що Національна музична академія України в Києві носить ім'я Петра Чайковського, Дніпропетровська академія музики у Дніпрі й Концертний зал Запорізької обласної філармонії – Михайла Глінки, Волинський фаховий коледж культури і мистецтв у Луцьку – Ігоря Стравинського, а Донецька державна музична академія – Сергія Прокоф'єва. Ці іменування склались у різні часи і з різним історичним підтекстом. Нині особливо гострі дискусії точаться довколо моєї *Alma Mater* – київської консерваторії. Гадаю, це питання наразі варто поставити на паузу, навіть, як кажуть музиканти, – *Pausa Lunga*. Пригадую, як за часів мого студентства видатних українських композиторів Миколу Дилецького (1630–1690), Максима Березовського (1745–1777) та Дмитра Бортнянського (1751–1825) безапеляційно називали російськими. Але десяток музикознвців протягом майже пів сто-

річчя побороли шалений російський спротив і довели світові, що це діячі саме української культури, та долучили їх до нашого національного реєстру. Що стосується Михайла Глінки, то він етнічний білорус (хоча білоруські колеги кажуть про це між собою пошепки). Ігор Стравинський на еміграції однозначно позиціонував себе як нащадка українського роду з гербом «Сулима», будучи водночас «рускоговорящім». Ситуація з Петром Чайковським – неоднозначна. Свого часу Станіслав Людкевич застерігав: «Не кидайтеся Чайковським». Це питання, як на мене, потребує часу і зваженого й об'єктивного експертного осмислення та обговорення. Ясна річ, із залученням академічної науки.

Як людина, котра в студентські роки працювала в музеях Чайковського і в Кам'янці (Україна), і в Клину (рф), де ознайомилася з різними цікавими історичними документами, сприймаю це як заклик до нинішніх поколінь музикознавців України поборотися за НАШОГО Чайковського. Адже неспроста його музику, насамперед на Заході, сприймають як «втілення російської душі» (на відміну від росії, де ті лаври віддають Модесту Мусоргському, Миколі Римському-Корсакову). Це засвідчує європейський вектор таланту митця. А той вектор пролягає через Україну, яку він любив і не раз звертався до українських фольклорних джерел. А ще – його родовід, покоління предків. Генетики не приховати. І «ГОЛОС КРОВІ» – могутній аргумент. Саме цей «ГОЛОС» привів євреїв діаспори через два тисячоліття поневірянь до утворення власної держави. Переконана, саме він увесь час кликав Петра Ілліча до України, українського фольклору та української тематики. Однак є знак історичної несправедливості – ім'я Петра Чайковського дали консерваторії після того, як у боротьбі з «буржуазним націоналізмом» його позбавили імені Миколи Лисенка (1933 р., ідеться про Музично-драматичний інститут ім. Миколи Лисенка, куди входила й консерваторія). Тобто це питання дуже делікатне, потребує часу на осмислення.

Сьогодні науковці-музикознавці поширюють в електронних медіа інформацію про українських композиторів, виконавців, співаків,

окремі творчі колективи, подаючи їх в іномовних викладах, переважно англійською, німецькою та польською мовами [12]. Багато з тих музикознавців, що виїхали за межі країни, намагаються працювати з творчими музичними колективами на місцях, допомагаючи нотами, біографічними довідками про митців, транслітерацією українських слів (для співаків).

Було б добре, якби ми – українські музикознавці – увійшли в тісний контакт із західноєвропейськими музикознавцями, зокрема теоретиками й музичними психологами, фольклористами, щоб привести до певної уніфікації наші термінологічні розбіжності. Адже панування в державній верхівці в тоталітарні часи «культрегертів у штатському», які здебільшого не мали професійної освіти (у кращому разі – партійці зі стажем, журналісти, ткалі, агрономи), призвело до створення таких невідповідних і неоковирних по суті термінів, що з ними нині не годиться виходити на цивілізований культурний рівень.

Попри воєнні дії, усередині України теж нуртує мистецьке життя. Скажімо, правління НСКУ доклало всіх зусиль, аби 2022 року відбувся традиційний «Київ Музик Фест», приурочений до Міжнародного дня музики (1 жовтня). На базах музичних академій Києва, Львова, Харкова проводилися вагомі за проблематикою наукові конференції. Не стоїть осторонь і наукова громада Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ми обробляємо та надсилаємо багато повідомлень про зруйновані музеї, концертні установи, театри. Поширюємо в електронних медіях інформацію про видатних діячів національної музичної культури, ще мало знаних світовому загалові. Саме влітку 2022 року колектив відділу музикознавства (незважаючи на те, що ми комунікували через *Zoom*, бо частина співробітників із дітьми ви-

[12] Музикознавиця І. Сікорська поширила англомовну інформацію про композитора-класика Миколу Лисенка, авторка цієї статті – в англомовній версії біографії композиторів Левка Ревуцького та Миколи Леонтовича, а також інформацію про «Щедрик» Миколи Леонтовича.

їхала зі столиці до інших міст Ураїни, а також до Франції, Шотландії, Польщі, Естонії) подав до опублікування 6-й том «Української музичної енциклопедії» (головний редактор – академік Ганна Аркадіївна Скрипник). Плануємо це багатотомне видання (а буде 8 томів) представити і в англомовній версії. Така наукова праця є нашою формою боротьби з підступним ворогом за утвердження світлих цивілізаційних ідеалів людства.

Наостанок дещо позитивне. Ідеться про дивні прояви життєдайної енергії, які графічно проступають у таких «брендових» шедеврах української музики, що стали знаками України у світовій спільноті 1919 року («Щедрик») та 2022 року («Стефанія», «Ой у лузі червона калина» та ін.). Музичні хвилі кожного з них групуються у графічні форми квітки. За абрисами й пелюстками це різні квіти, однак це КВІТИ ЖИТТЯ, якими розквітне МАЙБУТТЯ рідної землі нашої української спільноти. Нині працюю над розвідкою про той дивовижний ВІНОК пісень-квітів, що збагачують обрії музичної семіотики, а водночас і сучасне українське музикознавство.

Завдань багато. Роботи багато. Війна поставила крапки над «і» над багатьма сутнісними явищами життя взагалі та мистецького зокрема. Треба їх вирішувати нам, нинішньому поколінню суверенної європейської держави.

Тетяна Кара-Васильєва
академік Національної академії мистецтв України, докторка мистецтвознавства, завідувачка відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

Людмила Соколюк
членкиня-кореспондентка Національної академії мистецтв України, докторка мистецтвознавства, професорка кафедри теорії і історії мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв (Харків, Україна)

ПАМ'ЯТКИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ, ВТРАЧЕНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Українська художня культура протягом століть титанічними зусиллями виборювала своє право на становлення і збереження власної національної ідентичності. Чимало пам'яток культурної спадщини незалежної Української держави мають світове значення і входять до складу тих, що оберігаються законами ЮНЕСКО. Утім, сьогодні українські міста, включаючи ті, де зберігаються найстаріші взірці художньої культури людства, піддаються варварським обстрілам російської армії й опинилися перед загрозою знищення. Збройні сили України чинять героїчний опір, зірвавши плани ворога щодо блискавичного захоплення української столиці та інших міст і продовження політики русифікації української культури. Тим не менш серйозних втрат зазнали пам'ятки художньої культури низки українських міст-героїв, де точилися запеклі бої, зокрема Чернігова, Харкова, Маріуполя та інших населених пунктів. Нині ще немає спе-

ціального наукового дослідження, присвяченого цій проблемі, що потребує нагальної актуалізації.

У сучасних українських реаліях, коли РФ без оголошення війни напала на незалежну Українську державу й у варварський спосіб знищує не лише інфраструктуру міст і сіл, а й пам'ятки художньої культури українського народу, питання національної ідентичності, що останнім часом дедалі частіше порушувалися в соціально-гуманітарних науках, сьогодні набувають особливої гостроти і ставлять наукову спільноту перед необхідністю виявлення пошкоджень та збитків унаслідок російської агресії в Україні, проведення необхідної експертизи й вироблення відповідних методик оцінювання втрачених і пошкоджених пам'яток.

Метою нашого дослідження є аналіз стану культурної спадщини України в умовах російсько-української війни, що зумовилює такі завдання:

1. Охарактеризувати втрати в культурній спадщині України, заподіяні армією РФ, що вторглась в Україну 24 лютого 2022 року.

2. Проаналізувати роль пошкоджених пам'яток у загальній системі художніх цінностей України внаслідок нанесення вогневих ударів по українській цивільній інфраструктурі армією агресора.

3. Визначити основні методи оцінювання пошкоджених пам'яток в умовах воєнного часу в Україні.

З 24 лютого 2022 року подальший успішний розвиток української художньої культури, музейні скарби України опинилися перед загрозою знищення через масований обстріл і наступ російських військ на українські землі без оголошення війни. Особливо складна обстановка склалася в регіонах, де велися активні бойові дії. На Сході України нещадним бомбардуванням ворога було піддано Харків, де зосереджено чимало визначних пам'яток української культури, принципово важливих для її історії. Серед постраждалих пам'яток культурної спадщини в середмісті Харкова – будівля Харківського художнього музею (ХХМ), зведена ще 1912 року за проєктом видатного українського зодчого, академіка архітектури Олексія Бекетова.

Майолікові вставки над вікнами цього основного корпусу ХХМ, що свого часу функціонував як особняк, створюють м'які живописні ефекти на фасаді [1].У цей будинок, що вцілів в окупованому фашистами Харкові під час Другої світової війни, після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників переїхав ХХМ, довоєнне приміщення якого ворог спалив перед відступом. 75 відсотків унікальних експонатів було втрачено. Але повернулась з евакуації надзвичайно цінна частина колекції, закуплена ще на початку XIX ст. засновником Харківського університету Василем Каразіним для потреб університетського музею. Доповнена згодом подарованими високохудожніми творами, зібраними випускниками Іваном Бецьким і Аркадієм Алфьоровим для своєї alma-mater [2], ця збірка склала основу фондів майбутнього Художнього музею міста, відкритого в 1885 році, до речі, першого в Україні. І до сьогодні зберігається її значення не лише для Харкова, а й для української художньої культури в цілому.

Утім, історія повторилася. На початку березня 2022 року по центру міста були нанесені артилерійські удари російськими військами. І в цьому головному корпусі ХХМ, і в розташованому поряд виставковому приміщенні, так само спроєктованому О. Бекетовим, де в XIX ст. працювала славнозвісна недільна школа для жінок, відкрита подвижницею на ниві народної освіти Христиною Алчевською, після нанесених тепер уже рашистами артилерійських обстрілів ударною хвилею повибивало вікна, двері, а через неможливість відразу приступити до порятунку художніх цінностей у музейних залах мало не дві доби гуляв вітер, протяги, і розвішані художні твори, що потребують особливого температурного режиму, піддавались жорстоким випробуванням.

---

[1] Соколюк Л. Д. Школа Раєвської-Іванової: мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл. С. 123.

[2] Соколюк Л. Д. Школа Раєвської-Іванової: мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл. С. 34.

Дирекція та співробітники Музею вжили всіх необхідних заходів, щоб терміново, наскільки це було можливо, винести музейні експонати і сховати їх у надійному місці. Пошкоджені в обох будівлях близько 150 вікон представники цієї музейної команди позабивали дошками, затягли плівкою, привезеною волонтерами. Але дерев'яні рами старовинних будівель потребують заміни й засклення. Над виявленням пошкоджень мистецьких творів працює реставратор, запрошений із Харківської академії дизайну і мистецтв. Проводиться експертиза та аналіз завданих збитків. Водночас унаслідок бомбардувань по центру міста російською армією постраждала й Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка (ХДНБК), побудована в 1899–1901 роках так само за проєктом О. Бекетова [3] – автора досить значної частини громадських і житлових будівель міста, що й досі входять до золотого фонду архітектурної спадщини Харкова. В ХДНБК ударною хвилею повибивало вікна, а колектив бібліотеки стурбований необхідністю застосування заходів щодо збереження старовинних архівів і цінної колекції рідкісних книг, яким загрожує надмірна вологість у приміщеннях. Подібне відбулося також у розміщеній неподалік одній із найбільших в Україні синагог, де було пошкоджено вікна. В іншій харківській синагозі на вулиці Чеботарській пошкоджено дах, а 20 березня 2022 року було понівечено пам'ятник жертвам Голокосту.

Ворог, зрозумівши, що не зможе завоювати Харків, знову вдався до терактів, спрямованих на центр міста. Серед мистецьких закладів унаслідок обстрілів з далекобійної артилерії руйнувань зазнала Харківська державна академія дизайну і мистецтв, яка нещодавно відзначила своє 100-ліття. І це в статусі вищого навчального закладу, бо його головний корпус, який містяни ласкаво називають «теремок», було введено в експлуатацію ще 1913 року. Він пережив усі лихоліття, включаючи німецько-фашистську окупацію.

[3] Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL : https://uaculture.org/organisations/harkivska-derzhavna-naukova-biblioteka-im-v-g-korolenka/.

Цей будинок є одним з найунікальніших взірців стилю українського модерну в архітектурі, засновником якого став відомий у світі мистець і архітектор Василь Кричевський, котрий удосконалював свою майстерність в архітектурному бюро згаданого вище О. Бекетова. Справу В. Кричевського продовжив у Харкові художник і архітектор Костянтин Жуков, який 1911 року на конкурсі на проєкт фасаду Харківського художнього училища отримав першу премію. «На фасаді, що відзначився яскравою образністю та оригінальністю у використанні засобів українського народного зодчества, було розміщено три майолікових панно. На той час з поширенням стилю модерн поливна архітектурна кераміка, що раніше використовувалася хіба що для оздоблення камінів і печей, почала виходити на фасади будівель… Тематика декоративних панно на бічних частинах фасаду відтворює певні етапи мистецької освіти в Харкові: дата 1896 – перетворення приватної школи малювання М. Раєвської-Іванової (функціонувала з 1869 р.) у міську художню школу, і дата 1912 – реорганізація цього закладу у Харківське художнє училище. На вигнутій центральній частині фасаду – назва навчального закладу і рослинний орнамент, мотиви якого знаходять продовження над вікнами, на колонах ґанку, що несуть невисокий фронтон, оздоблений майолікою із зображенням герба Харкова – рога достатку і жезла Меркурія… Завдяки відображенню світла на поливі цих керамічних деталей кольори набувають численних нюансних відтінків, що підсилює декоративний ефект, не заступаючи архітектуру» [4]. І це тільки щодо зовнішнього вигляду фасаду будівлі, не згадуючи про розписи, вітражі, мистецькі твори не одного покоління талановитих художників-викладачів і студентів цього нині вищого мистецького навчального закладу, що знаходились усередині на той момент, коли пролунав вибух від ракети, спрямованої на центр Харкова з території РФ. Ударною хвилею з

[4] Соколюк Л. Д. Школа Раєвської-Іванової: мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл. С. 122–123.

боку задньої частини ХДАДМ повибивало вікна в скульптурній та столярній майстернях, пошкодило вітражі в холі будівлі, а уламки скла, розлітаючись, били по стінах, паркетній підлозі, кам'яних сходах цієї дбайливо доглянутої, унікальної споруди з великим історичним минулим. За приблизними попередніми підрахунками, вони складають не один мільйон гривень.

Зауважимо, що цим далеко не обмежується список пошкоджених пам'яток культурної спадщини Харкова через військову агресію РФ. Архітектурний образ міста-героя був би далеко не повним без такої визначної пам'ятки конструктивізму, якою є Палац залізничників, споруджений у 1927–1930 роках за проєктом О. Дмитрієва [5]. Унікальність проєкту в тому, що це не просто робітничий клуб. І не тільки тому, що його основні приміщення значно укрупнені (1500 місць у театральному залі, читальний зал розрахований на 300 осіб, лекційна аудиторія на 250 місць тощо). Він має низку додаткових приміщень – технічний кабінет, музей, музичну школу, художні студії. Більше того, у Харківському палаці залізничників розміщена унікальна фреска роботи Є. Лансере, чия творчість, як і його сестри З. Серебрякової, міцно пов'язана із цим слобожанським містом. Слід відзначити надзвичайну цілісність планувального рішення споруди, монументальність форм, виразні можливості залізобетону, з якого побудовано Харківський палац. Проте використання міцних матеріалів, на жаль, не вберегло будівлю від руйнувань унаслідок ворожої агресії. Вибуховою хвилею з тильного боку будівлі повиносило вікна, а вітер і вологе повітря увірвались усередину.

Найцінніша частина культурної спадщини Харкова, найкрасивіші будинки, розташовані в центральних районах міста, з особливою жорстокістю і цинізмом піддаються бомбардуванням. Серед них – майдан Конституції з Харківським національним універси-

[5] ДК Железнодорожников в Харькове напоминает. URL : https://redpost.com.ua > themes > 1159647-dk-zhelezn.

тетом мистецтв ім. І. Котляревського [6], який тепер, після бомбардування, зустрічає перехожих порожніми отворами колишніх вікон. Можна сказати, що певною мірою більше поталанило розташованій неподалік будівлі колишнього оперного театру, нещодавно переобладнаного на філармонію, незважаючи на попадання уламків касетної бомби, яка перетворила на металобрухт чималу кількість скупчених поряд авто. Нова постмодерністська будівля Харківського державного оперного театру ім. М. Лисенка [7], що зводилася за проєктом групи київських архітекторів під керівництвом С. Миргородського протягом двадцяти років (1970–1990), також зазнала руйнувань – від ударної хвилі театр залишився без частини вікон. Розлітаючись, уламки скла в старовинному Успенському соборі, який розташований неподалік і є пам'яткою архітектури XVIII ст., били по старовинних іконах, що падали, псуючись, від ударної хвилі. Харківська державна служба з надзвичайних ситуацій неодноразово виїжджала на прибирання міста після чергових обстрілів. Лантухами з піском обставлено одну із сакральних харківських святинь – пам'ятник Т. Г. Шевченку в міському парку його імені. Харківський митець Віктор Іванович Ковтун – народний художник України, лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка – в умовах інтервенції рф в Україну активно працює над фіксацією краєвидів міста, спотворених ворогом. На мистецькому фронті він протистоїть ворожим атакам своєю творчістю.

Ворог не зупиняється у своїх намірах, спрямованих на знищення пам'яток української художньої культури. 7 травня 2022 року внаслідок ракетного удару було розгромлено Літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди в Сковородинівці на Харківщині [8], де в

---

[6] ХНУМ імені І. П. Котляревського. URL : http://num.kharkiv.ua/.

[7] Російські асвабадітєлі зруйнували чернігівську бібліотеку імені Коцюбинського. URL : https://siver.com.ua/news/rosijski_asvabaditeli_zrujnuvali_chernigivsku_biblioteku_imeni_kocjubinskogo/2022-03-01-30504.

[8] Літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди. Харківська обл. URL : https://find-way.com.ua/oblast/kharkivska/skovorodinivka-cikavi-miscya-ukraini.

старовинній садибі XVIII ст. незадовго до смерті оселився видатний український філософ і поет. Щоправда, працівники Музею встигли винести з приміщення найцінніші експонати й надійно сховати їх. Утім, величезні збитки, завдані внаслідок руйнації старовинної садиби, а заодно й одного з найважливіших просвітницьких і туристичних центрів Харківщини, ще доведеться з'ясувати.

23 березня 2022 року прямим влучанням авіабомби знищено будівлю Художнього музею ім. Архипа Куїнджі в місті Маріуполі. Музей займав 300 квадратних метрів на двох поверхах. Це так звана колишня «садиба Геоцинтова» – будівля 1902 року. Експозиція Музею містила майже 2000 експонатів: твори живопису, графіки, скульптури, вироби декоративно-прикладного мистецтва. У Музеї зберігалися твори Івана Айвазовського, Тетяни Яблонської, значна частина творів сучасних українських митців, а також меморіальні предмети, пов'язані з життям і творчістю Архипа Куїнджі [9].

Директорка Вишгородського історико-краєзнавчого музею Лада Литовченко повідомила, що 28 лютого 2022 року в селищі Іванків на Київщині згорів історико-краєзнавчий музей, у якому зберігалися унікальні роботи лауреатки Національної премії ім. Т. Шевченка народної художниці Марії Приймаченко. У Музеї було близько двох з половиною десятків робіт мисткині, що становили окрасу експозиції. Багато її робіт врятовано місцевими жителями. У Музеї знищено також роботи відомої ткалі й вишивальниці Ганни Верес [10].

За свідченням місцевих жителів, у Чернігові під час варварського бомбардування пошкоджено будинок, зведений для колекції Тарновського, періоду кінця XIX – початку XX ст.; будівлю (початок XX ст.) стилю модерн, у якій містилася обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка і центральна міська бібліотека ім. М. М. Ко-

---

[9] Художній музей імені Куїнджі. URL : https://mistomariupol.com.ua/uk/hudozhnij-muzej-imeni-ku%D1%97ndzhi.

[10] На Київщині зруйновано музей з творами Марії Примаченко. URL : https://museum.net.ua/news/na-ki%D1%97vshhini-zrujnovano-muzej-z-tvorami-mari%D1%97-primachenko/.

цюбинського [11]; а також літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського; зруйновано альтанку 1911 року на оглядовому майданчику біля Свято-Троїцького собору.

На жаль, сумні звістки приходять щодня. Так, в Одесі внаслідок ракетного обстрілу військами РФ пошкоджено одну з перлин міста – Воронцовський палац. Вибуховою хвилею зачепило вікна та елементи ліпнини. Це пам'ятник архітектури XIX ст., побудований італійським архітектором Ф. Боффо в стилі пізнього класицизму [12].

Аналіз пошкоджених пам'яток по всій території України засвідчив, що вони потребують капітальних реставраційних робіт у майбутньому; що в результаті намірів керівництва тоталітарної держави, спрямованих на знищення української нації з її самобутньою автентичною культурою, величезних пошкоджень зазнали навіть ті пам'ятки, що вціліли в період Другої світової війни і відіграють принципово важливу роль у системі культурних цінностей українців.

---

[11] Російські асвабадітєлі зруйнували чернігівську бібліотеку імені Коцюбинського. URL : https://siver.com.ua/news/rosijski_asvabaditeli_zrujnuvali_chernigivsku_biblioteku_imeni_kocjubinskogo/2022-03-01-30504.

[12] В Одесі внаслідок ракетного обстрілу рф пошкоджений Воронцовський палац. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3482012-v-odesi-vnaslidok-raketnogo-obstrilu-rf-poskodzenij-voroncovskij-palac.html.

Галина Бондаренко
кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА НАРОДНА РЕЛІГІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ ЧАСІВ ВІЙНИ

Повномасштабне військове вторгнення росії в Україну проявило всю крихкість матеріальних засобів захисту людського життя в умовах ракетних обстрілів та скидання авіаційних бомб, активізувавши у значної частини населення сподівання на захист вищих надприродних сил, захист Божий. Із перших місяців війни фіксується зростання масових проявів народної релігійності й водночас зменшення рівня довіри до церкви як до однієї із соціальних інституцій, посилення суспільного запиту на українську церкву. Усі ці процеси засвідчують те, що релігійний чинник, конфесійна належність населення продовжують відігравати важливу державотворчу роль в Україні воєнного часу. Наукове осмислення процесів, що відбуваються в релігійному житті країни в час війни, не встигає за ними через стрімкість змін, їх часто радикальний чи незворотній характер. Тому вважаємо важливим завданням розглянути поточні явища в їх культурно-антропологічному аспекті, окреслити та проаналізувати тенденції, що намітилися.

За повідомленням Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, станом на 20 вересня 2022 року зруйновано близько 270 культових споруд, серед яких мечеті, синагоги, костели, але найбільше – православних храмів, зокрема таких, що мали статус архітектурних пам'яток. Найбільше постраждали храми Української

православної церкви – 36 об'єктів. У зоні тимчасово окупованих територій здійснено викрадення священників Православної церкви України, зафіксовано випадки їх убивства. Ряди ЗСУ поповнили нові капелани з представників духовенства ПЦУ, служити капеланом на фронт відправився відомий мусульманський лідер імам Саїд Ісмагілов. Гуманітарною допомогою населенню, пораненим, евакуацією з окупованих територій займаються всі християнські, іудейські, мусульманські спільноти, як українські, так і зарубіжні. Представники духовенства разом з іншими волонтерами беруть участь у допомозі жителям деокупованих населених пунктів, проведенні належних заупокійних служб у місцях масових поховань жертв рашистів. У час війни зросла міжконфесійна співпраця у волонтерській діяльності. Окремі релігійні діячі підтримують спеціальні проекти для жінок та дітей, які постраждали внаслідок насилля, пережили окупацію (Богдан Тимошенко, Сергій Дмитрієв – ПЦУ), допомоги для будинків літніх людей, проект «Авто для ЗСУ» (пастор п'ятидесятницької церкви Геннадій Мохненко з Маріуполя), що здійснюються за фінансової підтримки зарубіжних християнських спільнот. Гостре суспільне невдоволення з перших днів вторгнення викликає позиція духовенства УПЦ МП. Попри заяву очільника церкви митрополита Онуфрія, у якій засуджено війну та висловлено підтримку українському народові, виявлені випадки колаборації священників цієї конфесії з окупантами, висловлення ними підтримки державі-агресору. Так, лише в Київській області (у Гостомелі) було затримано російського диверсанта Михайла Павлушенка, який виявився священником УПЦ МП. Піп з Бородянки сприяв вивезенню окупантами місцевих мешканців до Білорусі. До евакуаційного автобуса силоміць (маючи поранення в ногу) була затягнута переселенка з 2014 року з м. Луганськ, проукраїнська активістка Л. М., якій довелося з великими труднощами потім повертатися додому. У Катюжанці віддав окупантам церкву під штаб та сприяв їх просуванню священник Олександр Бонар, який після звільнення території від ворога продовжує відправляти служби, незважаючи на про-

тест місцевого населення. «Нарешті ми з Росією», – виголошують священники церков УПЦ окупованих територій на Сході та Півдні України. У Мелітополі духовенством монастиря гуманітарна допомога, що була привезена сюди з підконтрольних територій, продавалася та роздавалася потребуючим як допомога від росіян. Звичайно, серед рядового духовенства УПЦ є чимало людей з патріотичною громадянською позицією, що не наважуються змінити конфесійний статус через страх утратити місце служіння. Попри їх бажання бути якомога далі від Москви в цей час, предстоятель церкви митрополит Онуфрій поминав російського патріарха, який благословив війну, на кожній літургії. Риторика вищого керівництва цієї релігійної інституції щодо визнання ролі держави-агресора в злочинах, скоєних на території України, тривалий час залишалася непевною та розпливчатою.

У результаті цих подій станом на вересень 2022 року понад 1149 громад з УПЦ МП перейшли під юрисдикцію ПЦУ (у березні їх було 54). Верховною Радою зареєстровано проект про заборону діяльності УПЦ МП в Україні. Питання діяльності релігійних інституцій під час війни має надзвичайне значення в контексті державної безпеки. Незважаючи на воєнний час, відбулися закриті дискусії релігієзнавців, круглі столи, на яких було розглянуто можливі шляхи розвитку УПЦ МП: ліквідація, консервація чи перетворення на автономію всередині ПЦУ.

Війна спричинила зростання народної релігійності. Бажання заручитися захистом надприродних сил, знайти необхідні інструменти та посередників для цього викликали суспільний попит на передбачення, ворожіння, магію, зміцнили релігійну віру. Науковці, які досліджували окреслену тематику, стверджують, що це явище притаманне всім сучасним війнам. Британський історик Оуен Девіс у своїй книзі «Надприродна війна: магія, ворожіння та віра під час Першої світової війни» [1] аналізує явища, які зараз так само

[1] Davies O. Supernatural War: Magic, Divination, and Faith during the First World War. Oxford, 2019.

побутують у воєнних українських реаліях. Зокрема, йдеться про прогнозування тривалості війни, ворожіння про долю воїнів, виготовлення талісманів та оберегів, носіння Біблії солдатами на фронті [2].

Наживо й онлайн проводяться спільні молитви за мир і перемогу. Соціальними мережами ширяться прохання молитов за безпеку воїнів, окремих військових бригад, здоров'я поранених та недужих. Молебні за здоров'я воїнів здійснюються спільнотами храмів, членами родин, друзями, самими воїнами на фронті. Публікуються й масово поширюються авторські молитви, відповідні псалми, що їх читають у час воєнного лихоліття. Християнськими оберегами традиційно вважаються ікони святих (тих, чиїм ім'ям названа людина), ікони Христа, Богородиці, окремі цитати з Біблії, текст 90 псалма. Останній часто друкується на поясах, які можна придбати у храмі, гравірується на особистих жетонах, папірці з 90 псалмом підшивають або підкладають у головний убір. З'явилися записи, у яких люди діляться досвідом збереження дому, будівлі, довкола якої обходили, читаючи цей псалом. За народними уявленнями, неабияку силу має апокрифічний вірш «На Осіянській горі», у якому мовиться про віщий сон Богородиці й майбутні страждання її Сина. Тексту цієї молитви бабуся Уляна із с. Друцьке на Чернігівщині навчила бійців 58 бригади ЗСУ, які ховалися разом з нею від обстрілів. Текст молитви один з бійців записав на диктофон. У соцмережах часто публікуються фото з повідомленнями про те, як ікона, вкладена у військовий квиток, врятувала життя його власника, є такі самі свідчення про натільний хрестик, молитвослов, Біблію. Свідченням Божих чудес, що звершуються в час війни, називають повідомлення з фронту, у яких йдеться про неушкодженість бійців, які перебували в храмі під час обстрілу (на Харківському напрямку), про ракети, зупинені розп'яттям, про порятунок під час розстрілу в окупації.

[2] Bell K. Reviewed Work: A Supernatural War: Magic, Divination, and Faith during the First World War by Owen Davies. Review by: URL : https://www.jstor.org/stable/26949539.

У пошуках засобів захисту від ворога зріс запит на послуги носіїв езотеричних знань. Астрологів, нумерологів, ясновидців запрошують до участі в телевізійних ефірах; до них звертаються за відповідями про кінець війни, долю близьких людей. Окремі наративи сучасної російсько-української війни ґрунтуються на міфічному символізмі народних традицій. Завдяки сучасним інформаційним технологіям вони поширюються по всій країні та за її межами, стають частиною загальної спадщини людства. Це трапилося, наприклад, із фольклорним образом відьми, трансформованим відповідно до вимог часу. Відеосюжет із жінкою з Конотопа, яка погрожує окупантам втратою чоловічої сили, набув розвитку в серії мультфільмів про відьму, яка, літаючи на мітлі, знищує бойову техніку ворога, кличе собі на допомогу тварин, комах. У соціальних мережах опубліковано звернення жінок, зокрема науковиць-фольклористок, із закликом «згадати про свої відьомські жіночі сили і наслати порчу на ворогів, путіна», поширюються молитви-звернення до Роду та всіх предків з проханням захисту від них. Відьомська тематика виявилася надзвичайно актуалізованою в соціальних мережах, активно підтримується представницями творчих професій. Надзвичайної популярності набув вірш-закляття поетеси Людмили Горової «Буде тобі враже, так як відьма скаже», перекладений багатьма мовами світу та покладений на музику. Жіночою волонтерською спільнотою видано ілюстрований «відьомський календар», на якому вони зображені в містичних образах. Попри критику за попсовий характер видання, від його продажу виручено чималі кошти (близько 90 тис. грн), які було передано на потреби ЗСУ. З огляду на існуючий суспільний запит, чимало представників «езотеричного фронту» монетизують свої виступи через соціальні мережі.

Цікава трансформація відбулася з народною іграшкою – лялькою-мотанкою. Акцент на її обереговій функції посилився з початком російсько-української війни у 2014 році. Такі ляльки часто робили діти й передавали на фронт захисникам як оберіг. З того часу це явище стало ще більш поширеним. Деякі майстрині повідомляють,

що готові ляльки навіть освячують, що є, на нашу думку, виразним проявом народного православ'я. У соцмережах поширене відео, на якому боєць із Харкова показує подаровану донькою маленьку мотанку, яку він носив у нагрудній кишені, що зупинила осколок, урятувавши таким чином йому життя. За минулий рік, окрім уже звичних для цієї іграшки образів ангела, хлопчика, дівчинки, козака, з'явилася лялька-вуду в образі смерті для окупанта чи персонально для путіна: до лялькового тулуба прикріплюють портрет. Відомі випадки, коли на окупованих територіях рашисти не грабували квартир, де бачили мотанку.

Одночасно зі зростанням релігійності, фіксується також посилення атеїстичних поглядів населення, викликаних зневірою через дії окремих представників духовенства, жорстокістю та несправедливістю подій, що відбуваються (чому Бог це допускає?). Особливий психоемоційний вплив у цьому випадку мають запитання дітей: «Чому Бог нас не любить? Чому Він любить росіян?» або «Чому Бог мене покарав, маму вбили, я ж був слухняним?» (зі свідчень очевидців про звірства ворогів, що широко публікуються в пресі). Нами записана інформація про те, що одна з таких зневірених жінок звернулася до церкви для того, «щоб її розхрестили назад. Моя невістка так це тяжко пережила. Не може ніяк понять, чого Бог допустив таку несправедливість. Пішла в церкву і попросила розхрестить її. Тепер нехрещена, каже, шо вірить в те, що є якась вища сила і все» [3].

Найбільший вияв суспільної довіри сьогодні мають Збройні сили України: мережами ширяться хештеги «# мій бог ЗСУ». За результатами соціологічних опитувань, 72 % українців вірять у перемогу наших Збройних сил. З'явився варіант вітання: «Слава Йсу й ЗСУ!». За словами капелана Сергія Дмитрієва (ПЦУ), опублікованими на його сторінці в мережі «Фейсбук», «сьогодні український солдат став зброєю Бога на землі, зброєю проти неправди та зла». На його думку, якби у 2014 році попи московської церкви вийшли з іконами

[3] Записано в с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл. від Любові, 1965 р. н.

назустріч російським окупантам, то війну можна було б зупинити. Як показує моніторинг соціальних мереж, образ бійця ЗСУ, воїна часто міфологізується, зокрема й самими бійцями. Це відображається в тематиці військових шевронів, позивних (Мольфар, Відьмак, Вовкулака), поетизованих розповідях про учасників Сил спеціальних операцій як про вовкулак чи вовків-месників. Існує навіть бойовий підрозділ з назвою Сили магічних операцій, на шевроні якого зображені мітла та чарівний горщик, вписані у трикутник. Серед військових ЗСУ є віряни багатьох конфесій, які прагнуть і на фронті мати можливість для задоволення своїх релігійних потреб. Моніторинг особистих сторінок бійців у соцмережі Тік-Ток, телеграм-каналах засвідчує різноманітні прояви релігійності військових: здійснюються миропомазання перед боями, бійці слухають читання Біблії, є навіть храми, збудовані в окопах. Капелани проводять сповіді та причастя, хрещення, соборування поранених.

На думку богослова Кирила Говоруна, у 2014 році християнський світ не підтримав України, знехтувавши її стражданнями у війні. З огляду на сучасні злочини російської армії проти цивільного населення, лідери західних християнських спільнот активізували свою допомогу Україні, прихищаючи вимушених переселенців та відправляючи медичну, гуманітарну допомогу. У пам'ять про дітей, які загинули в ході війни, сучасний грецький художник Христос Бохорос написав ікону Керіотісса (Свічниця), на якій зображена сумна Богородиця в шатах із вогників свічок, які символізують душі загиблих дітей.

Освячення війни російським патріархом Кирилом змінило ситуацію у світовому християнстві та зарубіжному православ'ї загалом. У середині березня богослови з різних країн підписали документ, у якому концепцію «руского міра» як одного з ідеологічних підґрунть «спецоперації» розглянуто як богословську єресь. Передбачалося, що цей документ буде взятий за основу засудження РПЦ й відлучення від церкви її патріарха на саміті пентархії (5 найдавніших православних церков Сходу). Утім, саміт, проведення якого було за-

плановане в Константинополі у квітні, не відбувся через небажання Вселенського патріархату погіршувати стосунки з РПЦ. Моральні дилеми, що постали перед духовенством та вірянами церков Російської зарубіжної церкви, спонукають її громади до масового переходу під безпосереднє керівництво Вселенського патріархату. Це суттєво вплинуло на риторику речників московського патріархату в Україні, які раніше наголошували на «канонічності» саме їхньої церкви, називаючи представників Київського патріархату, а потім і УПЦ, розкольниками.

Кардинальні зміни в поведінці керівництва вищого духовенства УПЦ МП розвивалися відповідно до розгортання бойових дій, виявлення масштабу злочинів російської армії. Рядовим духовенством цієї інституції було ініційовано звернення до світової християнської спільноти із закликом суду над патріархом Кирилом, яке підписало понад чотириста священників з різних областей України. Єпископатом цієї церкви було ініційовано проведення її Помісного собору (27 травня 2022 р.), який вніс зміни до статуту церкви, проголосивши її незалежність, засудив війну, заяви очільника РПЦ, але не розірвав свого зв'язку з російською церквою.

На думку експертів, прогнозується відтік вірян з української греко-католицької та римо-католицької церков через нерозуміння Папою Римським ситуації в Україні, що відобразилося в символічній дії спільного несення хреста українкою та росіянкою у Страсну п'ятницю, заявою Папи про його бажання зустрітися з путіним. У звільнених від окупантів селах і містах України в Сумській, Чернігівській, Київських областях, окрім звірств, вчинених над цивільним населенням, зафіксовано численні випадки святотатств, як, скажімо, розстріляні ікони та каплички, спалені Біблії. Це позбавляє ілюзій тих людей в Україні, які ще донедавна вірили в православну єдність. Утім, належність саме до церкви московського патріархату («до тієї, що й батьки ходили»), традиційно високий моральний авторитет духовенства в сільських громадах часто заважають звичайним вірянам зробити патріотичний вибір. Це спричиняє конфлікти в громадах

у зв'язку з бажанням частини вірян перейти під юрисдикцію ПЦУ. Однак загалом, як засвідчують результати соціологічних опитувань, у суспільстві зростає відсоток людей, які вважають існування цієї релігійної інституції (УПЦ) небажаним для України. «Церква, яка десятиліттями була рупором кремлівської імперської пропаганди на українських теренах, культивувала сепаратистські та колаборантські настрої, виступала супроти здобуття автокефалії, нарешті дістала красномовне "ні" від українського суспільства» [4]. На поточний момент релігійне життя в Україні перебуває в процесі тектонічних змін, започаткованих Революцією гідності й посилених війною. Релігійне підґрунтя стало ідеологічною базою російської інтервенції в Україну, яка остаточно виявила нелюдський, антигуманний характер цієї імперії зла, а також навіки поховала міф про православну єдність.

[4] Здіорук С., Палінчак М. Вплив московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни росії супроти України. *Україна дипломатична. Науковий щорічник.* Київ, 2022. URL : https://gdip.com.ua/files/file/Diplomatic%20Ukraine/Diplomatic_Ukraine_2022.pdf.

Любов Боса
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ПОВОЄННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНО-КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (за матеріалами Приірпіння)

Повномасштабна російсько-українська війна від 24 лютого 2022 року докорінно трансформувала життя мешканців Приірпіння [1], як і України загалом, змусивши вкотре одних стати біженцями, волонтерами, інших взятися до зброї, боронячи рідну землю. Багато хто втратив власні помешкання, назавжди втратив здоров'я, а найстрашніше – загинув від рук окупантів. У світових ЗМІ окремі простори Приірпіння стали трактуватися як ландшафти смерті, коли відразу після деокупації було оприлюднено воєнні злочини росіян стосовно мирного населення [2].

Водночас Приірпіння можна ідентифікувати як український ландшафт спротиву, на який у ті трагічні дні було перетворено місцевий природно-культурний ландшафт (зокрема й мирний затишний життєсвіт містян – невід'ємну його складову), що ми і спробуємо розглянути в цій студії.

[1] Територію Приірпіння тут окреслюємо з двох позицій – як частини прирічкових теренів та найближчих поселень довкола м. Ірпеня. У місцевій адміністративній документації ця локація названа ще ірпінським регіоном.

[2] Нині все це вже сприймається не як особлива жорстокість представників певних етнічних груп окупантів чи окремих збочених військових, а як планомірна злочинна військова стратегія країни-агресорки.

Передусім необхідно зазначити, що Ірпінь, Буча, Гостомель – міста-супутники Києва. Переважна більшість мешканців працює у столиці. Однак ці міські простори навіть умовно не можна назвати «спальними районами». Сучасне Приірпіння складалося як самодостатня рекреаційна зона від початку будівництва залізниці наприкінці XIX ст. Живописні терени із сосновими лісами, древніми дубами, рікою Ірпінь з її притоками було облюбовано і знаними митцями, письменниками, композиторами та художниками. Природні умови дозволили цій території розвинутися від приватних дач до численних союзних здравниць упродовж XX ст., які обслуговувалися місцевим населенням та вихідцями з довколишніх сіл. Попри наявність деяких промислових об'єктів, які також надавали частину робочих місць (1960–1980), Приірпіння завжди трактувалося як курортний простір.

Переживши чорнобильську катастрофу (через наближеність до зони відчуження було закрито значну частину пансіонатів, санаторіїв та дитячих таборів), запустіння й руйнації 1990-х років, Приірпіння з 2010 року почало здійснювати новий урбанізаційний виток, розбудовуючи власну інфраструктуру. Збільшувалася і кількість новоселів. Також ці місця продовжували обирати люди творчих професій та молоді сім'ї, які, окрім міського комфорту, шукали можливості єднання з природою. З 2014 року в новобудови вкладали вже кошти досить молоді, заможні та освічені вимушені переселенці зі сходу України та Криму, які водночас створювали нові робочі місця. Головними мотиваційними аспектами були наближеність до столиці, помірні ціни на житло, доглянуті парки та сквери, можливість постійного активного відпочинку в зелених зонах. Міські сайти небезпідставно рясніли заголовками, приміром: «Ідеальне місце для життя». Незважаючи на інфраструктурні та екологічні проблеми, що поставали вслід за прискореним зростанням не завжди правомірної забудови [3] (до початку повномасштабної російсько-української війни), за словами наших

[3] URL : https://kotsubynske.com.ua/2021/07/27. Чому Верховна Рада має блокувати збільшення меж Ірпеня.

респондентів [4], їм здавалося, що це був найоптимальніший вибір, найбезпечніше місце, особливо для молодих родин з дітьми.

Очевидно, що нині надто важливо осмислити з погляду соціокультурної антропології численні проблеми та виклики воєнного часу, що знову постали перед українцями (адже ця війна триває з 2014 р., а за великим рахунком – не одне століття). Зокрема, трансформації «життєсвіту» [5] мешканців Приірпіння, їхнього культурного ландшафту варто розглянути і в ракурсі індивідуального й колективного виживання як спротиву в умовах так званої *Urban warfare* [6] (міської війни). Відомо, що ЗСУ вдалося зірвати бліцкриг на Київ не в останню чергу також за допомогою місцевого населення, яке активно самоорганізовувалося (волонтерські, добровольчі спільноти, загони тероборони та ін.). Події на Приірпінні чи не найбільше представлені в інформаційному просторі. Однак ще мало часу минуло, щоб своє бачення ґрунтовно оприлюднили науковці, адже війна продовжується, події лише вивчаються, ми все ще перебуваємо на етапі фіксації свідчень очевидців окупації, біженців, учасників військових дій тощо. Утім, на основі культурландшафтного підходу, і найголовніше, спираючись на вже частково зібрані власні матеріали, наважимося окреслити деякі аспекти представленої теми.

Отже, серед численних виявів культурного ландшафту (як природно-культурного симбіозу) можна виокремити також «ландшафт спротиву» як елемент загалом національного ландшафту чи локального оприявлення опору в системі антиколоніальних практик. Про останнє пише антрополог Джеймс Скотт у своїх працях [7], розпові-

[4] Приміром, один з них – Сергій Т., 1982 р. н., – разом з дружиною і маленькою дитиною перебрався у 2017 році до Ірпеня з Києва, влаштувавши в одній з новобудов невеличку майстерню з пошиву взуття.

[5] Поняття «життєсвіт» (за Е. Гусерлем) використовується на позначення звернення до повсякденної свідомості людини й соціальної спільноти. Див.: Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ : Український центр духовної культури, 2004. 560 с.

[6] URL : https://mwi.usma.edu/urban-warfare-project/.

[7] Зокрема: The Art of Not Being Governed: Am Anarchst History of Upland Squtheast Asia/ Yale UniversityPress, 2009, 464 p.

даючи про роль природно-географічного середовища у відстоюванні власної незалежності корінних народів.

Розгортаючи наші міркування, передусім звернемося до Ірпеня (де, за свідченнями очевидців, була досить висока самоорганізація населення у відстоюванні власного простору), зокрема тих ландшафтних локусів міста та його околиць, які стали центрами опору російській навалі в березні 2022 року. На основі власних записів експрес- та поглиблених інтерв'ю, спостережень [8], світлин, матеріалів ЗМІ, соціальних мереж нами здійснено спробу визначити природно-географічні та соціокультурні компоненти ірпінського «ландшафту спротиву». Нижче представимо його схематично разом з аспектами пошукового характеру.

Ландшафт спротиву

Природно-географічні локуси	Соціокультурні локуси
Природні ● ріка Ірпінь ● долина та болотиста заплава ріки, ліси Приірпіння ● пагорби, яри Приірпіння	**Місця вуличних боїв і оборони міста** ● міські квартали Ірпеня (серед них вул. Пушкінська; житловий комплекс СМУ та ін.) ● міські громадські архітектурні об'єкти (ТРЦ Жираф – дислокація ротно-тактичної групи «Ірпінь», ТРЦ Караван-Гала) ● Залізниця
Антропогенні ● мости і дамби ● блок-пости, ДОТи ● шляхи ● Змієві вали Приірпіння	**Волонтерські центри** ● Парк письменників в Ірпені ● школа № 1 ● релігійні організації (церкви)

[8] За матеріалами польового дослідження в Ірпені у 2020 році авторкою також було підготовлено статтю. Див.: Боса Л. Територія свободи: природні та культурні пам'ятки у життєтворчості Максима Рильського. *Матеріали до української етнології.* Київ : Видавництво ІМФЕ, 2020. Вип. 19 (22). С. 7–12.

Топонімічний аспект спротиву	Меморіальний аспект спротиву
● семіотика простору ● символічні назви населених пунктів ● перейменування вулиць	● місця загибелі та захоронення жертв біля будинків і в парках ● міське кладовище ● меморіальні алеї
Комеморація (спільні спогади) зустрічі свідків подій, інтерв'ю, записки, щоденники, книги, фото, фільми, виставки, музейні експозиції тощо.	

Розглянемо окремі елементи ірпінського «ландшафту спротиву» детальніше.

Природно-географічні й антропогенні локуси. Ріка Ірпінь, що надала своє ім'я однойменному місту і нині є його невід'ємною частиною, загалом має протяжність 162 км. З давніх часів України-Руси вона відігравала важливу роль охоронного рубежу від ворожих полчищ на підступах до Києва, захищеного звідусіль річками.

Важливу роль при цьому виконували й оповиті легендами Змієві вали [9], які на сотні кілометрів оперізують територію навколо столиці, додатково заповнюючи простір і закриваючи проходи для орд окупантів між річками на цих теренах. 13 березня 2022 року біля с. Білогородка (літописний Білгород на правому березі р. Ірпінь) частина ворожої техніки зупинилася перед одним із фрагментів колишніх Змієвих валів. Не маючи змоги їх форсувати чи об'їхати, – потрапила в пастку, де й була знищена (за словами респондентів та повідомленнями у ЗМІ). Оборонні споруди, подібні до Змієвих валів Приірпіння, відомі в більшості регіонів України. Змієві вали Київщини – це складна система фортифікацій між річками, лісами й болотами, що їх будували з І тисячоліття н. е., коли численні орди кочівників здійснювали набіги на Русь. Пізніше вали були задіяні в епоху козацьких воєн, а також в обороні Києва під час Другої світової війни. Проте й нині Змієві вали як унікальна пам'ятка культури

[9] Див.: Змієві вали: Українські легенди та перекази / передм., упоряд. і приміт. С. В. Мишанича. Київ : Веселка, 1992. С. 12–13; Петров В. Кузьма-Демян в українському фольклорі . *Етнографічний вісник*. 1930. Кн. 9. С. 197–238.

недостатньо досліджені. На початку XX ст. Етнографічною комісією ВУАН розіслано програму збирання фольклору про вали. Становить інтерес збірка народних легенд і переказів «Змієві вали» (1992), упорядкована С. Мишаничем. Водночас тема збереження культурного ландшафту Приірпіння сьогодні ще не стала предметом широкого зацікавлення як науковців в Україні, так і місцевих інституцій, що призводить до безкарного розорювання ділянок унікальних Змієвих валів, нищення лісів та забудови заплав малих річок.

У Другу світову війну річка Ірпінь також стала бар'єром для просування частин німецького війська до столиці, що застрягли в болотистій заплаві. Саме тут проходила перша лінія оборони Києва з вогневими точками, це бетонні так звані *ДОТи*, які збереглися й донині та популяризуються у сфері туризму як цікаві військово-архітектурні об'єкти. Місцеві жителі пояснюють, що «*ДОТи були по річці Ірпінь. Перша лінія оборони Києва там проходила. Вздовж всієї річки, там самий крайній зараз затоплений водами Київського водосховища, у воді він. Якраз де Ірпінь впадає в Дніпро. Біля села Демидів…*» [10].

Прикметно, що частина ДОТів розміщена в самих валах або поблизу них, що засвідчує військову винахідливість українців, які й нині скористалися ними, у різний спосіб зупиняючи «рашистську навалу».

Уже у XXI ст. річка Ірпінь знову рятує Київ, коли було зірвано дамбу, приспущено всі водосховища вздовж ріки аж до Фастова. Повного спуску не було, адже це могло завдати величезного лиха всьому населенню цих теренів [11]. Про винахідливість українців говорили й американські вчені з Інституту сучасної війни Військової академії в США, дослідники Дж. Спенсер та Л. Коллінз, зауваживши цілу

[10] Записала Л. Боса 15 червня у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл. від Анатолія З., 1958 р. н.

[11] Як відомо, від зірваної дамби на р. Ірпінь найбільше постраждало селище Демидів. «*Але ж люди розуміють значення цієї території в обороні Києва і ні на що не нарікають*», – повідомила Валентина О., 1938 р. н. (інтерв'ю проведено по телефону в жовтні 2022 р.).

систему оборонних локацій навколо Києва та стверджуючи, що в цій вирішальній битві перемогли місцеві знання, планування та урбаністика [12]. На одному з українських сайтів вийшла публікація з відповідним заголовком «Битва за Київ: що допомогло українській армії її виграти? Земля, вода і місцеві люди, кажуть американські військові експерти» [13]. Попри те що ця тема була порушена досить побіжно, для нас важливою є їхня увага, з-поміж іншого, до антропологічного наукового пошуку.

Нам було також надто важливо дізнатися, що знають про ці події та як їх трактують самі ірпінчани. Частково зібрані матеріали дозволяють припустити щодо реактуалізації колективної пам'яті мешканців Приірпіння про природно-географічні та культурні ландшафтні локації як своєрідного форпосту на шляху до Києва під час сучасної російсько-української війни. Вороже військо отримало непрохідний кордон через торфи й болота. Слова однієї з респонденток ніби узагальнюють типові відповіді «*Природні умови грають важливу функцію. Да, для мене таке було відкриття, що боротися можна просто в усіх сферах*» [14].

У той час ця подія інтенсивно обговорювалася також у соціальних мережах Київщини, висловлювалося захоплення рідним природним ландшафтом. Приведемо ще один із характерних коментарів [15].

«*Після війни ми всі будемо вклонятися низько кожній річечці чи рівчаку. Хтось за те, що врятувала життя, хтось перед загиблими*

[12] Spencer J., Collins L. Waterworld: how ukraine flooded three rivers to help save kyiv. URL : https://mwi.usma.edu/waterworld-how-ukraine-flooded-three-rivers-to-help-save-kyiv/.

[13] Битва за Київ: що допомогло українській армії її виграти? Земля, вода і місцеві люди, кажуть американські військові експерти. URL : https://ukrainian.voanews.com/a/butva-za-kyiv-analiz/6665003.html.

[14] Записала Л. Боса 23 жовтня 2022 р. у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл. від Оксани М., 1975 р. н.

[15] Ці та інші коментарі подаємо за прізвищами чи псевдо так, як вони були представлені на міських сайтах в обговоренні місцевих проблем, у соціальних мережах тощо.

на цьому місці родичами. Відбудеться величезна переоцінка цінностей (Lena Mazur)».

Відомий київський еколог Володимир Борейко [16] зазначив, що якби не річка Ірпінь, то бої точилися б уже у Святошині та на Нивках. Саме він запропонував надати цій річці звання Героя України, обґрунтувавши таку пропозицію зарубіжними практиками, коли рікам надавали статус юридичної особи.

У свою чергу ми наведемо міркування англійської дослідниці Кейт Еванс, яка розповідає про корінний полінезійський народ Нової Зеландії – маорі, який боровся понад 160 років за правовий захист річки. У 2017 році уряд країни надав їй юридичного статусу. Племена Вангануї підтримували глибинний зв'язок з нею аж до прибуття європейських поселенців. У культурі маорі тупуна «предки» є втіленням природного світу, і спільнота зобов'язана захищати як ландшафт, який вони успадкували, так і тих, хто жив до них. Вважається, що люди й вода особливо пов'язані між собою – народне прислів'я маорі звучить так: «Я – річка, річка – це я». Завдати їй шкоди – все одно, що завдати шкоди племені. У разі будь-якого зловживання чи загрози її водам, наприклад забруднення чи несанкціонованої діяльності, річка (її представники) може подати до суду [17].

Аналогічно до поширених міжнародних охоронних практик на Приірпінні запропоновано створити меморіально-природний заказник з назвою «Річка-Герой Ірпінь» та «Музей Ріки». Такий охоронний статус ріки міг би врятувати і її заплаву від забудовників, які декілька років тому розпочали тут будівництво «висоток».

З-поміж важливих проблем, порушених у місцевих соціальних мережах, – катастрофічне зменшення води в річці Ірпінь; адже повсюдне знищення лісів, які затримували вологу, призводить до її обміління. І нині в «скоробагатьків» є плани забудувати заплаву річки

[16] Борейко В. Ірпінь-річка герой. Відстоїмо права річок-рятівниць. *Світ.* 2022. № 13–14.

[17] URL : https://www.bbc.com/travel/article/20200319-the-new-zealand-river-that-became-a-legal-person.

черговими прибутковими житловими комплексами. Ріка, рятівниця Києва, має всі шанси опинитися в трубі колектора. Сподіваючись на переоцінку цінностей, екологічні організації, ірпінські активісти вірять, що після війни зміниться і ставлення до довкілля, адже річка Ірпінь – символ спротиву окупантам та водночас «докору» самим українцям за нищення природи.

Архітектурні споруди як місця спротиву. Ще однією важливою локацією, яка стала місцем спротиву, були архітектурні споруди в Ірпені: мости, парки, церкви, житлові будівлі тощо. Так, фото розбитого Романівського мосту на околиці Ірпеня, під яким ховалися тисячі біженців, чекаючи на евакуацію, облетіло весь світ. Нині це місце відвідують численні іноземні делегації.

На самоорганізованих безстрокових пленерах в Ірпені, які розпочалися вже в травні 2022 року, художники зображають цей міст, надаючи йому особливого художнього значення. Один з них – Владислав Забродський – створив десятки ескізів хроніки подій періоду окупації Ірпеня та подій біля цього мосту. Майже всі виконані роботи художника-волонтера, який тоді перебував у палаючому місті, можна розглядати як певну символізацію спротиву окупантам. Також швидкі замальовки, виконані кольоровими олівцями та фломастерами на альбомних листах, – це запис його бурхливих емоцій на події, що відбувалися в Ірпені, водночас вони сприймаються ніби своєрідні сюрреалістичні кадри місцевого фільму жахів. На інших можна бачити так звану дорогу життя – знайомий тепер усім МІСТ, долину річки Ірпінь, природні ландшафти та міські локуси, що стали ареною битви. Також це зовсім символічні зображення, пов'язані з війною як масштабною людською трагедією та релігійною тематикою, де бачимо, зокрема, і пошкоджений вибухами храм, який тільки нещодавно закінчив розписувати художник. Цю велику серію ірпінської хроніки доповнюють кілька живописних композицій великого формату, на яких бачимо портрети волонтерів і бійців-учасників територіальної оборони, а також найрідніших художнику людей, сусідів та конкретних жителів міста у їхніх воєнній повсякденності.

Ще однією особливою стратегічною точкою був міст між Бучею та Ірпенем – єдиний, що навмисно не був зірваний захисниками в Київській області [18]. Очевидно, події навколо нього із часом, що закономірно, набиратимуть міфологічного характеру, як і все, що вражає й захоплює.

Ці позиції поблизу ТРЦ «Жираф» мали надважливе значення, адже тактичним завданням було перешкодити просуванню ворога до мосту (через притоку Ірпеня Бучанку), а стратегічним – не дозволити вийти до Києва [19]. Тут базувалася ротно-тактична група «Ірпінь», кістяк якої складали ірпінські ветерани АТО, які одночасно в ході боїв допомагали опановувати воєнне ремесло побратимам – цивільним ірпінчанам під керівництвом «Повстанця», Володимира Короті. У соцмережах їх називали Кіборгами Ірпеня. Згодом добровольці вже координували свої дії з полком «Азов», ГУР та іноземним легіоном.

Унаслідок цих подій було написано відому пісню-присвяту «Балада про Ірпінь» (музика і слова закарпатця Івана Пилипця).

Однією з головних точок спротиву в Ірпені також був центр ухвалення рішень та волонтерства, який розташували в міському парку письменників, Будинку творчості. Символічно, що один з наших співрозмовників, представник місцевої тероборони, має позивний «Письменник». Він надав свідчення, які увиразнюють події перших днів війни та окреслюють як самоорганізаційні процеси, так і важливу роль міського очільника з його командою [20] в тому, що «*Ірпінь став величезною оцією територіальною обороною*».

Під час військових дій у містах однією з найвразливіших локацій з-поміж інших є також архітектурна спадщина. За спостереження-

---

[18] Дослідники Стінгер та Колінз із захопленням відзначають цю тактику, водночас стверджуючи, що без «місцевого знання» такі дії були б неможливими.

[19] URL : https://www.facebook.com/rtgIrpin. Ротно-тактична група «Ірпінь».

[20] Прикметно, що на думку жителів сусідніх територіальних громад, деякі очільники не проявляли подібної активності, очікуючи на вказівки вищих органів, що нині стало предметом їх звинувачень з боку місцевого населення.

ми науковців, в Україні не так вже й багато архітектурних пам'яток, порівняно з зарубіжжям, адже тоталітарна система СРСР та Друга світова війна мало що залишили нам у спадок. Утім, величезні архітектурно-ландшафтні втрати ми маємо зараз по всій Україні. Відчутно це також і в Ірпені, де було збережено частину історичного ландшафту, що представлений специфічною дачно-садибною архітектурою початку XX ст. Дивом уціліла дача-садиба Чоколова в парку письменників, оповита міськими легендами. В Ірпені, Бучі, Ворзелі надзвичайно висока концентрація пам'ятних місць-садиб, серед яких – будівлі з неабиякою кількістю художніх архітектурних деталей, декорованих вишуканою орнаментикою наскрізного дерев'яного різьблення тощо. Важливі також меморіальні садиби, де проживали визначні діячі (письменники, художники, науковці, композитори), які здобули українцям світову славу.

Проте багато цих споруд уже давно стали внутрішнім «полем битви», де, на жаль, вигравали забудовники. Яскравим прикладом цього є знесення (2015), за домовленістю з теперішніми власниками, колишнього будинку визначного діяча науки й культури Максима Рильського. На його місці нині височіє супермаркет. Відтак, пройшовши випробування рашистською окупацією, сьогодні, очевидно, міська громада Ірпеня готова брати на себе відповідальність [21] та чекає на позитивні зміни в державних підходах до збереження природних та культурних місцевих пам'яток, адже деякі з них і нині перебувають у небезпеці на території, яка дуже цікавить забудовників (приміром, меморіальні будинки, де жили відомі художники М. Донцов і Б. Піаніда, бандурист М. Будник та ін.).

Меморіалізація як спротив. Війна знаків – один з важливих аспектів життя країн, що трансформуються. Могили місцевих героїв є яскравим соціокультурним знаком. Їх також, одночасно зі всією попе-

[21] Нещодавно було заявлено щодо намірів місцевої влади повернути м. Ірпеню статус міста-курорту зі збільшенням зелених зон та розвитку реабілітаційної медицини тощо. Див.: URL : https://lb.ua/blog/volodymyr_karpliuk/536983_irpin-misto_vidnovlennya.html.

редньою символікою, відразу нищать прибульці-окупанти, як це було, приміром, у Старобільську на Луганщині (де нам довелося побувати у 2014 році, зафіксувавши свідчення про поховання безіменних українських воїнів-добровольців батальйону «Айдар» [22]). У 2022 році росіяни, ввійшовши на меморіальне кладовище, зруйнували могили героїв АТО, що було зроблено не без допомоги колаборантів» [23], як повідомили нам про це біженці зі Старобільська в Ірпені.

Щодо стану меморіалізації (на період літа 2022 року) полеглих сучасних героїв та жертв російських окупантів на території Приірпіння, директор Ірпінського історико-краєзнавчого музею повідомив, що ці плани активно обговорюються місцевою владою та ірпінчанами.

Сучасні процеси деколонізації пам'яті як чинник опору. Важливим фактором опору в кризові періоди для українського суспільства є власний топонімічний ландшафт, пам'ятники, присвячені визначним подіям та знаковим місцевим діячам. Тут найчастіше спрацьовує психологічний ефект: якщо будь-яка людина з дитинства щодня зіштовхується з візуальними образами назв вулиць у своєму рідному місті чи селі, то на рівні підсвідомості зафіксовується звичне позитивне сприйняття власного ландшафту, а потім вже і готовність його боронити. У часи існування СРСР примусово культивувалася символічна інформація домінування російської культури та психологічні сенси величі імперії, які непомітно, але нав'язливо закладалися в підсвідомість цілих поколінь. Тому і нині, у часи незалежності держави, так складно відбуваються процеси деколонізації культурного ландшафту. Зокрема, проблема зміни символізації візуального простору соціуму значною мірою стосується також міста Ірпінь.

Нещодавно в Ірпені на сторінках місцевих ЗМІ було продовжено обговорення проблеми перейменувань, що призвело до де-

[22] Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України. Збірник матеріалів Круглого столу. Київ, 2015. С. 230.

[23] Записала Л. Боса в серпні 2022 р. у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл. від Світлани Г., 1961 р. н. (ВПО).

яких протиріч і дискусій серед жителів міста, як пояснив один з респондентів: «*Просто, бачите, зараз така ситуація: людям жити ніде*» [24]. Відповідно, першочерговими більшість містян вважає інші потреби.

Прикметно, що пушкінська тематика донедавна була досить популярною у назвах вулиць, житлових комплексів, персонажів паркових скульптур, Так, один із сучасних багатоквартирних будинків на своїх балкончиках досить оригінально представляє інсталяції з поетом у різних сюжетах (з нянею, з Анною Керн, з друзями тощо), поруч невеличкий сквер із дерев'яними скульптурами-персонажами пушкінських казок. Одна з наших співрозмовниць розповіла, що забудовник, оформивши відповідним чином житло та прибудинковий простір, здійснив удалий маркетинговий хід задля продажу. Залишається лише пошкодувати, що в таких нестандартних проєктах ще донедавна не було місця для української тематики. Сам будинок перебуває на перехресті вулиць Пушкінська та Українська. Коли ми запитали в однієї з місцевих літніх жительок щодо перейменування Пушкінської вулиці, то вона висловилася про її «глибоку» історичність, «*адже така назва походить ще з перших років існування міста*». Необхідність просувати національні наративи в міському просторі Ірпеня досить очевидна.

Як можна було пересвідчитися, ще до початку повномасштабного російського вторгнення для переважної більшості як корінних, так і нових мешканців знання культурного ландшафту Приірпіння (стосовно місцевих природних і культурних пам'яток, знакових імен для української культури) було досить поверховим [25]. Тому й виникають застереження щодо майбутнього культурно-символічного наповнення міського простору. Відповідальність за це місцевої влади та культурно-мистецького середовища надто висока.

---

[24] Записала Л. Боса в червні 2022 р. від Анатолія З.

[25] Боса Л. Територія свободи: природні та культурні пам'ятки у життєтворчості Максима Рильського… Див.: Коскін В. Ірпінський Парнас. Ірпінь, 2016. 302 с.

Міста Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка та інші стали відомими на весь світ своїми трагічними подіями, коли імперська росія відкрито показала своє злочинне обличчя. Що це звична стратегія залякування російськими військовими мирного населення – для всіх стало очевидним у численних деокупованих населених пунктах по всій Україні. Тому і символізація та меморіалізація перших оприлюднених задокументованих фактів на Приірпінні має бути фаховою, продуманою та виваженою [26], щоб гідно відобразити разом з пам'яттю про трагедію і важливий посил спротиву місцевих спільнот.

Тут ми солідарні зі словами американських військових дослідників, яким удалося вже побувати на цих теренах: «Подібно до Фермопіл, битва під Києвом цілком може стати джерелом натхнення для книжок чи фільмів про те, як невелике військо, використовуючи неперевершені знання місцевості, перемогло переважаючу силу. Використовуючи природний рельєф і воду на свою користь, захисники Києва дали нам історію про опір, волю до боротьби, військову винахідливість і "міську війну"» [27].

Отже, зібраний нами емпіричний матеріал дозволив означити (з антропологічної перспективи) «ландшафт спротиву» як процес трансформації культурного ландшафту Приірпіння на початку російсько-української війни. Відповідно було визначено його природно-географічні та соціокультурні компоненти.

На даний момент ми ідентифікували лише окремі локуси міського простору м. Ірпеня та його природних локацій, які перетворилися на «ландшафт спротиву» на початку російської навали, склавши динамічну картину нових «місць пам'яті» в цьому ландшафті.

---

[26] Приміром, про це свідчать дискусії щодо запропонованого спорудження майбутнього меморіалу під назвою «Відкритий перелом» біля зруйнованого мосту на околиці Ірпеня.

[27] Spencer J., Collins L. Waterworld: how ukraine flooded three rivers to help save kyiv. URL : https://mwi.usma.edu/waterworld-how-ukraine-flooded-three-rivers-to-help-save-kyiv/.

Очевидно, що перша перемога під Києвом, отримана в результаті спільного потужного опору ЗСУ та місцевих громад, неодмінно закарбується в колективній пам'яті як мешканців Приірпіння, так і всіх українців. Водночас життєсвіт містян зазнав докорінної трансформації, став крихким і непередбачуваним, але для багатьох – сповненим новими смислами для означення себе і власного українського простору у світі.

У подальших дослідженнях цієї проблеми залучатимуться нові матеріали для розкриття багатоаспектних завдань, пов'язаних із осмисленням трансформації життєвого світу людей під час російсько-української війни та проблематики контролю національного ландшафту загалом, адже нинішні події наочно показали стратегічне значення природної та культурної ландшафтної спадщини, яка має бути надійно захищена державою і законом.

Наталія Стішова
кандидатка історичних наук, заступниця директорки Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ТА ПЕРЕДМІСТЯ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Ніхто не вірив і не хотів вірити в те, що розпочнеться війна. Однак на світанку 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала військову агресію проти України. Попри питання пересічного громадянина «Що ж робити?», наш народ миттєво відреагував і об'єднався – понад сорокамільйонна нація перетворилася на єдиний і злагоджений військовий організм. Українці, відчувши в собі дух козацького роду й набутий досвід попередніх поколінь щодо захисту своєї землі, за лічені дні змужніли та пройшли шлях, на який потрібне було не одне десятиріччя. І саме цей феномен українського суспільства є головною зброєю нації та важливою науковою проблематикою сучасності.

Героїзм Збройних сил України, Національної гвардії, поліції, добровольчих батальйонів, територіальної оборони побачив увесь світ, їх професійність і здатність до самопожертви, самовідданість, незламність не залишили ворогові шансів.

Другий український фронт спротиву зосереджено в тилу – це допомога в різних видах діяльності (місцева тероборона, постачання (ліки, продукти, одяг тощо), медицина, різноманітні перевезення, інформування, а також власна ініціатива тих громадян, які прагнуть бути корисними, допомагати іншим, виконувати будь-яку дрібну роботу, тобто здійснювати підтримку на суто людському рівні, що і є надважливою для окремої верстви населення (одинокі люди, загубле-

ні діти та ін.)). Останні найбільш вразливі. Наприклад, на Бориспільщині 90-річна жіночка, подякувавши за ліки та продукти, розповіла про своє дитинство під час Другої світової війни й порадила: «Дочко, отак кажи: “У нас Один Бог, Одна вода, Одна Україна, Чуйні люди, Рабій(у) Божій(ому) ім’я. Лише добре буде!!! З цими словами живи – і ми переможемо, як завжди. Дякуємо Богу! За захист Богородиці. Дякуємо нашим воїнам – які гарні хлопці! Ми перемогли у тій війні, переможемо й у цій, бо ми сильні!”». Заради таких людей, з таким оптимізмом та вірою, варто жити й боротися. Хто як не вони з їхньою мудрістю та життєвим досвідом потребують уваги та допомоги.

Волонтерська діяльність здійснювалася як у містах, містечках, передмістях, так і в селах. В останніх, із власних спостережень, на високому рівні відбувалася самоорганізація громадян. Допоміжними в цій сфері були сучасні технології, зокрема створені *Viber*-групи (приєднувалися всі бажаючі жителі села). Така ініціатива солідарності, самоорганізації, згуртованості давала змогу співгромадянам відчувати рівноправність у межах спільноти, бути корисними один одному, допомагати тим, хто потребує захисту або турботи. Результатом цієї співпраці і є потужна волонтерська діяльність: безкоштовні перевезення будь-чого чи будь-кого за потреби, забезпечення магазинів продуктами, аптек – ліками, блокпостів – пальним, водою, медикаментами, засобами гігієни і, звісно, харчуванням, а також нічне патрулювання села в комендантську годину. Люди запрошували до себе в хату військових, тероборонців, медпрацівників відпочити, погрітися, помитися, випрати речі та переодягнутися, віддавали подушки, ковдри, теплі речі тощо, тобто готові були допомогти всім, чим могли, задля перемоги над ворогом. При школах створювалися центри для виготовлення маскувальних сіток, приготування їжі, формування продуктових наборів, військових аптечок тощо. Поряд працювали всі бажаючі – різних професій і соціального статусу: місцеві депутати, дрібні підприємці, медичні працівники, науковці, викладачі, учителі, студенти, учні, водії, двірники та багато інших. Наймолодшою учасницею плетіння маскувальних сіток була чоти-

рирічна дівчинка. Ми були свідками родинної розмови. На запитання мами до своєї донечки: «Що ж ти будеш тут робити?» – маленька впевнено й рішуче відповіла: «Буду допомагати, буду подавати … ».

Підтримку й допомогу дітей під час війни ми фіксуємо як особисто, так і з інтернет-джерел. Зворушливою є історія про семирічну дівчинку Варю з Кропивницького, яка свої заощадження передала волонтерам на бронежилет для військових. Коли ж з'ясувалося, що коштів бракує, вона вирішила продавати квіти: «Протягом 5 годин семирічна волонтерка продавала квіти на вулиці. Для цього вона намалювала плакат "Купи квітку – а я куплю бронік для нашого солдата. Слава Україні!". Так дівчинці вдалось зібрати 10 тис. гривень і власноруч передати бронежилет солдатові ЗСУ» [1].

Цікавою є історія про відважного 11-річного хлопчика Максима з міста Борисполя. Про нього ми дізнаємося зі сторінки в *Instagram* добровольця О. К.: «До нас уночі прийшов 11-річний хлопчик. Учень 5-го класу. Прийшов у комендантську годину. Сам. Пішки. До військових... Прийшов, щоб допомогти армії... Він прийшов воювати! Захищати рідних, землю, місто!.. Юного воїна напоїли гарячим чаєм, нагодували та вручили йому подарунки. Показали побут, дали помацати автомат. Хлопчика сфотографували з бійцями і, аби його заспокоїти, записали в добровольці. Військові попросили маленького захисника намалювати малюнок і знайшли маму хлопчика. "Мамо, до Вас прохання: не лайте Героя за самовільне залишення будинку. З Вас малюнок та гарний настрій! Чекаємо. Потім, коли все це закінчиться, ми обов'язково прийдемо до нашого маленького захисника з великим серцем. Дякую, Максиме!.."» [2].

---

[1] Семирічна Варя з Кропивницького зібрала гроші на 3 бронежилети для українських захисників. URL : https://ukrreporter.com.ua/politic/war/semyrichna-varya-z-kropyvnytskogo-zibrala-groshi-na-try-bronezhylety-dlya-ukrayinskyh-zahysnykiv.html.

[2] Одинадцятирічний захисник хотів вступити до лав тероборони. URL : https://www.volynpost.com/news/201110-odynadciatyrichnyj-zahysnyk-hotiv-vstupyty-do-lav-teroborony.

Ці та інші діти – гордість України. Їх є багато, і ми ще про них дізнаємося – добрі янголи-охоронці для наших воїнів, щирі вчинки яких надихають, спонукають до відважних і рішучих дій, вселяють віру в те, що майбутнє нашої держави в надійних руках.

Українці – хліборобська нація. Попри надзвичайно складні умови, у яких через російську агресію опинилася наша країна, фермери-аграрії навесні 2022 року розпочали посівну під надійним захистом ЗСУ. Одна з найгостріших проблем цього сезону – нестача робочих рук для проведення польових робіт. Адже багато людей мобілізовано до Збройних сил України, записалося в тероборону, займаються волонтерством, дехто виїхав з місць постійного проживання. Незважаючи на труднощі, аграрії змогли посіяти зернові та посадити городину.

Цей важкий і надскладний час збігся з періодом Великого посту (духовного очищення людини), коли віруючі перебувають у посиленій молитві. У сільській місцевості це дуже помітно: щоденні Богослужіння (спеціальний Молебень під час війни, Молебень до Пресвятої Богородиці, до св. Михаїла Архистратига та ін.). Храм відіграє важливу роль у житті села. Сюди приходять не лише помолитися, поставити свічечку за здоров'я чи спомин душі, здійснити Таїнства (хрещення, сповіді, Євхаристії (причастя) тощо); церква також є місцем збору гуманітарної допомоги й виконує інформативну функцію. Під час війни церковні дзвони сповіщали жителів села про повітряні тривоги (як колись, так і нині).

У цей період у серцях багатьох людей виникає потреба помолитися та усвідомити важливість звернення до Бога. І Господь посилає знакове знамення в образі покровителя міста Києва св. Архистратига Михаїла (Київ, ранок 26.02 та 27.02.2022 р.), уселяючи надію на захист, мир і спокій у нашій славній Україні. Хорошим знаком, на переконання духовенства та віруючих, є те, що в храмах на Львівщині, Київщині, у Чернігові замироточили ікони (Пресвятої Богородиці, Княгині Ольги та ін.). Священник зазначив: «Маємо чекати позитивних змін. Бо коли ікона кровоточить, то передвіщає біду, а миро-

точить – значить, на добро і підтримку» [3]. Сподіваємося на милість Божу та духовний захист. Упродовж історії в писемних джерелах зафіксовано багато чудесних випадків допомоги Божої Матері, передусім у часи нападу ворогів на нашу землю. Підтвердження цього – чудесний порятунок Почаївського монастиря (липень 1675 р.) перед турецькою облогою: «На хресті Вона стала. Кулі вертала, турків вбивала. Монастир рятувала» [4]. У Галицькій сільській хроніці Яжова Старого вміщено інформацію про страшні татарські напади та небесну опіку Пречистої Діви Марії: «Народ перестрашений і збідований тікав до своєї церковці, падав на коліна перед іконою Божої Матінки, молився гаряче і ніколи не був позбавлений її опіки» [5]. «По вірі Вашій нехай буде Вам», – каже Ісус Христос у Євангеліє від Матвія. Ці слова є основою для віруючих упродовж усього їхнього життя.

Духовний світ людини – це її внутрішній світ, який має невід'ємний зв'язок з релігією, що є істотним складником суспільного життя й чинником формування соціальних відносин. Адже загальновідомо, що Бог – це сукупність атрибутів, які становлять велич людства, а людина – це світ людства, держави, суспільства. Отже, держава й суспільство породжують релігію. Остання є джерелом єдності тих чи інших соціальних спільнот, рушієм багатьох соціальних процесів і посідає гідне місце в суспільстві.

На нинішньому етапі історичного розвитку України, на відміну від радянської доби, істотного значення на шляху духовного відродження держави набувають саме релігія як форма суспільної свідомості та церква як важлива інституція громадянського суспільства. Україна засудила попередню атеїстичну політику тоталітарної влади

---

[3] У Чернігові та на Львівщині замироточили ікони: священники розповіли, що це означає. URL : https://tsn.ua/ato/u-chernigovi-ta-na-lvivschini-zamirotochili-ikoni-svyaschenniki-rozpovili-scho-ce-oznachaye-2015599.html.

[4] Ортинський І. Покрова соборної України. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 5–6. С. 48.

[5] Катрій Ю. Свято Покрови Пресвятої Богородиці. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 5–6. С. 57.

і стала на шлях цивілізованих відносин із церквою. Одним з перших її законодавчих актів став закон «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий 23 квітня 1991 року [6]. У другому його розділі визначено статус і структуру релігійних організацій в Україні: «Релігійні організації України утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури; обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями)» [7]. Визначено також те, що релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління й центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади та об'єднання, які складаються з вищеозначених релігійних організацій.

Відтак релігійна громада є головною ланкою церковної ієрархії, місцевою релігійною організацією вірян одного віросповідання, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Сьогодні держава й релігійні організації обопільно зацікавлені в конструктивній співпраці, що проявляється в систематичних зустрічах представників усіх церков (християнських, іудейських, мусульманських спільнот) із представниками державних органів влади, допомозі релігійних громад Збройним силам України, біженцям та ін.

Варто зауважити, що до сфери діяльності релігійних громад належить вирішення різноманітних питань стосовно незахищених груп населення (із сиротинців, будинків для літніх людей, реабілітаційних центрів, виправних закладів, а наразі також – вимушених переселенців). Окрім духовної опіки та підтримки, вони надають гуманітарну допомогу населенню, пораненим, долучаються до евакуації з окупованих територій. Благодійною діяльністю займаються відповідні де-

[6] Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Ради УРСР*. 1991. № 25. С. 656.

[7] Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 41. С. 389.

партаменти при церквах, які зазвичай співпрацюють із міжнародними партнерами, збирають кошти в межах актуальних проєктів щодо захисту дітей, жінок і постраждалих від насильства.

Важливим є те, що внаслідок воєнних і кризових подій, які відбувалися і тривають дотепер в Україні, засвідчено міжконфесійне єднання та співпрацю церков різних віросповідань. Таке згуртування простежується переважно під час воєнного стану в державі. За таких обставин розвивається та зміцнюється інститут військового капеланства. Проєкт закону України «Про військове капеланство» від 23 квітня 2019 року № 10244 набув чинності з 1 липня 2022 року. Хоча варто зазначити, що практика служіння священників у військових частинах існувала й раніше.

Нині в лавах Збройних сил України офіційно (за укладеним договором) зареєстровано 90–130 посад військових священнослужителів (капеланів). Вони не мають військових звань і належать до різних конфесій – Православної церкви України, Української греко-католицької церкви, Української православної церкви, Української євангельської церкви, Церкви християн віри євангельської «Скинія». За свідченнями капеланів, на війні не виникають міжконфесійні протиріччя, духовну допомогу отримують ті, хто її потребує, незалежно від віросповідання. Усі бажаючі долучаються також до відзначення релігійних свят (Різдва, Великодня, Трійці, Спаса, Успіння, Покрови та ін.).

З огляду на сучасні злочини російської армії проти цивільного населення, лідери західних християнських спільнот активізували свою допомогу Україні, прихищаючи вимушених переселенців і відправляючи медичну, гуманітарну та іншу вкрай необхідну їм допомогу.

Сьогодні весь народ України – це герої та героїні, кожен на своєму місці робить внесок у Перемогу. Народ України відчув себе єдиною згуртованою нацією з нечуваною силою духу та показав усьому світові міць національного єднання, духовного піднесення й беззаперечного героїзму.

Дай Боже, якнайскорішої Перемоги та Миру нашій славній Україні!

Марина Олійник
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ОДЯГОВА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ АГРЕСОРУ

У мирне життя кожного українця 24 лютого 2022 року увірвалася війна, що її розпочала Росія, аби знищити український народ, його культуру, ідентичність і державність. З цього дня Україна почала затяту боротьбу за перемогу, за звільнення рідної землі від великоруської нацистської нечисті. На допомогу прийшов весь цивілізований світ, який здатен відрізнити добро, світло, людяність від зла, темряви, жорстокості, що їх несла навала російської садистської воєнної орди. У критичні часи розкриваються всі сховані рушії й властивості соціуму та риси окремої людини, яка раніше й не здогадувалась про них: здатність до самоорганізації спільнот, вчинки підтримки від незнайомих, ініціативи громадян сусідніх і далеких країн. Війна – це час, коли кожен має знайти свою ділянку, на якій він буде наближати перемогу.

Більшість підприємств легкої промисловості переорієнтували технологічний процес на виготовлення товарів для фронту й тилового забезпечення. Черкаський магазин «Фурнітура»[1] в дописі на своїй сторінці в мережі «Facebook» від 4 березня 2022 року звернувся із закликом: «Текстильний батальйон! Діємо!», прозвітувавши про ор-

[1] Магазин «Фурнітура» в Черкасах. 04 березня 2022. URL : https://www.facebook.com/furniturashopcherkasy/posts/pfbid056C6X6U7QGPxKMrJfKAXir5HLbkMxhR6hwEfh8q1MJR6w5AqZf5ZgjBpxWN7X28Yl (дата звернення 10 березня 2022).

ганізацію пошиття одягу для Територіальної оборони. Згодом вислів «Текстильний батальйон» увійшов у журналістський лексикон. Платформи соціальних мереж стали основними майданчиками для спілкування щодо вирішення нагальних проблем реалізації опору російським окупантам і трибунами для ведення інформаційної боротьби.

Саме інтернет-простір сучасних цифрових технологій став віртуальним центром комунікації як окремих людей, спільнот, так і міжкультурної взаємодії українців зі всім світом. Настав час болісного творення по живому тілу новітньої етнокультури України, яка наповнена трагедією реальних людей, незламною вірою в перемогу й готовністю її наближати. Через інтернет українські культурні рефлексії стали частиною загальносвітової реальності.

Найбільша хвиля популярності патріотичних футболок розвинулася під впливом національного підйому на тлі захисту територіальної цілісності України після початку першої фази гібридної війни росії проти нашої країни, яка була розпочата у 2014 році. Друга (відкрита) фаза війни розпочалася 24 лютого 2022 року. Боротьба українців за право бути господарем на своїй землі відобразилась у потребі маркувати реалії життя національними маркерами. Державна символіка є домінантним мотивом для патріотичних принтів. Від 2014 року з'явилось чимало варіантів класичної та постмодерної стилізації тризуба та прапора, дуже популярними стали квіти, калина, орнаменти тощо як доповнювальні елементи.

Спостереження в мережі «Facebook» показало, що чимало людей з прямою артикуляцією на солідарність з українським опором агресору чи без наголошування на цьому демонструють світлини, на яких вони одягнені в патріотичні футболки [2]. Проведені польові дослідження під час акцій на підтримку України в м. Будапешті показали, що як тільки

[2] Одарка Кучерява. 01 травня 2022. URL : https://www.facebook.com/photo.php?fbid=7477708438966167&set=a.763815830355495&type=3 (дата звернення 12 травня 2022); Nico Lapunov. 02 травня 2022. URL : https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10222187275534327&set=a.10200805875052678&type=3 (дата звернення 12 травня 2022); Olga Gural. 03 травня 2022. https://www.facebook.

погодні умови дозволили одягати футболки, то серед тимчасово проживаючих в Угорщині українців і навіть деяких угорців, що мають родинні зв'язки з українцями, можна було зустріти використання одягу з патріотичним принтом [3] для демонстрації підтримки Україні.

Метою розвідки є фіксація основних етнокультурних моделей зображень герба України на патріотичних футболках

Канонічною композицією є зображення великого герба України [4]. Популярним є декор українського орнаменту у вигляді вишитого візерунка до тризуба [5]. Трапляються футболки з принтами тризуба, що обрамлений хрестом [6]. На деяких принтах можна побачити обриси тризуба, заповнені квітами у стилі петриківського розпису чи традиційним геометричним орнаментом. Є опція футболки із зображенням тризуба у вигляді переплетеного колосся пшениці [7].

---

com/100004397974329/posts/2164139363742642 (дата звернення 12 травня 2022).

[3] Марина Олійник. 30 квітня 2022. URL : https://www.facebook.com/photo?fbid=2939092563053358&set=a.2904595813169700 (дата звернення 30 квітня 2022); Марина Олійник. 30 квітня 2022. URL : https://www.facebook.com/photo/?fbid=2939093553053259&set=pcb.2939097023052912 (дата звернення 30 квітня 2022).

[4] Футболка чоловіча з великим гербом України. *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/patrioticheskie-futbolki/11666-futbolka-s-bolshim-gerbom-ukrainy-2.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

[5] Футболка чоловіча вишиванка з гербом України. *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/patrioticheskie-futbolki/11013-futbolka-vyshivanka-s-gerbom-ukrainy.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

[6] Футболка чоловіча з гербом України і хрестом. ProstoМайки. URL : https://prostomayki.com.ua/ua/futbolki-s-gerbom-ukrainy/11963-futbolka-s-gerbom-ukrainy-i-krestom.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022); Чоловіча футболка «Хрест ЗСУ». FatLine. URL : https://www.fatline.com.ua/ua/futbolka-hrest-zsu.html (дата звернення 12 травня 2022).

[7] Футболка з гербом України з колосків. *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/futbolki-s-gerbom-ukrainy/312082-futbolka-s-gerbom-ukrainy-iz-koloskov.html (дата звернення 12 травня 2022).

На частині футболок зображення тризуба супроводжується текстовою частиною. Виразним є принт герба України, над яким жовто-блакитний напис: «Якщо це не твоя війна, то це не твоя країна» [8]. Цей концепт є базовим посилом, від якого йде поділ на «наші – вороги». Мотивуючим є принт – герб України з підписом: «Моя хата з краю – першим ворогів зустрічаю!» [9], який покликаний демонтувати стару приказку про український конформізм та утвердити рішучість у боротьбі з ворогом.

Актуальною новинкою є тризуб у вигляді орнаменту в стилі українського модерну з хештегом: «#STANDWITHUKRAINE» [10]. Трапляється поєднання зображення стилізованого герба з надписом: «Пам'ятай, чужинець, тут господар – українець» [11], «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» [12] тощо. Ці меседжі є стійким переконанням українського народу, а з 2014 року вони почали втілюватися в життя.

Проблема закриття неба з перших днів війни стала злободенним питанням. Це знайшло відображення в графічному мемі – компози-

---

[8] Футболка «Якщо це не твоя війна Це не твоя країна». *ModaLaz.* URL : https://modalaz.com.ua/ua/futbolki-s-ukrainskoy-simvolikoy/167272-futbolka-esli-eto-ne-tvoya-voyna-eto-ne-tvoya-strana.html (дата звернення 12 травня 2022).

[9] Футболка «Моя хата з краю». *ModaLaz.* URL : https://modalaz.com.ua/ua/futbolki-s-ukrainskoy-simvolikoy/167275-futbolka-moya-hata-s-krayu.html (дата звернення 12 травня 2022).

[10] Футболка чоловіча з гербом України #STANDWITHUKRAINE. *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/futbolki-s-gerbom-ukrainy/311486-futbolka-s-gerbom-ukrainy-standwithukraine.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

[11] Футболка чоловіча «Пам'ятай, чужинець, хто тут господар». *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/patrioticheskie-futbolki/311488-futbolka-pomni-chuzhak-kto-tut-hozyain.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

[12] Футболка «Душу й тіло ми положим за нашу свободу». *Футбокраїна.* URL : https://futbokraina.com.ua/ua/63817-futbolka-dushu-i-t%D1%96lo-mi-polojim-za-nashu-svobodu (дата звернення 12 травня 2022).

ції з накладання жовтого герба на обрис синього літака [13]. Його концепт полягає в утвердженні віри українців у повітряні сили Збройних сил України.

У композицію тризуба інтегровано інші знакові елементи, такі як пляшка «коктейль Молотова» [14]. Є варіант футболки з принтом «Москальська кров» [15], на якому в центральній частині герба зображено червону церкву, з якої ллється цівка крові. Це, напевно, символізує те, що російська церква благословила війну, на якій у значній кількості гинуть російські військові. Є стилізації тризуба у вигляді голуба миру [16]. Трапляється також символічне зображення птаха, що стрімко прямує до своєї цілі [17]. Таким чином, опції конфігурації художнього вирішення зображення тризуба на смисловому рівні відбиває ідею від спроможності захистити та помститися за військову наругу до утвердження миролюбного символу голуба миру, який неодмінно принесе перемога України.

Традиційними є футболки із зображенням герба кримських татар тарак-тамги [18]. На фронті з перших днів війни воює добровольчий батальйон «Крим». Зображення на принтах карти України з територією кримського півострова є незмінною позицією України, яка, зокрема,

[13] Дитяча футболка «Небо під захистом України». *Футбокраїна.* URL : https://futbokraina.com.ua/ua/63457-detskaya-futbolka-nebo-pod-zashchitoi-ukrainy (дата звернення 12 травня 2022).

[14] Чоловіча футболка «Коктейль Молотова». *FatLine.* URL : https://www.fatline.com.ua/ua/futbolka-kokteyl-molotova-2.html (дата звернення 12 травня 2022).

[15] Чоловіча футболка «Москальська кров». *FatLine.* URL : https://www.fatline.com.ua/ua/futbolka-moskalskaya-krov.html (дата звернення 12 травня 2022).

[16] Чоловіча футболка Герб України птах. *FatLine.* URL : https://www.fatline.com.ua/ua/futbolka-gerb-ukrainy-ptica.html (дата звернення 12 травня 2022).

[17] Футболка чоловіча «Героям Слава (птиця)». *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/patrioticheskie-futbolki/312296-futbolka-geroyam-slava-ptitsa.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

[18] Футболка чоловіча з тамгою (символом кримських татар). *ProstoМайки.* URL : https://prostomayki.com.ua/ua/futbolki-s-gerbami-gorodov-ukrainy/31790-futbolka-s-tamgoy-simvolom-krymskih-tatar.html?product_type=tshirt_man (дата звернення 12 травня 2022).

утверджує, що рідна земля кримських татар буде повернена до українського лона, і вони зможуть розвивати свою національну культуру.

Трапляється стилізація тризуба в етнокультурному симбіозі із зіркою Давида [19] та семисвічника мінори [20]. Така етнокультурна інтерференція є закономірним проявом настроїв в українському суспільстві та єврейській національній меншині, представники якої активно долучилися до розбудови українського культурного простору.

Представлення тексту не лише у вербальній (мовній), а й інших знакових системах (художніх шрифтах, образах, символах тощо) прийнято називати «креолізованим» текстом, яскравими прикладами чого є графіті, плакати, реклама, афіші, комікси. Новітнім явищем можна назвати принти графіті у вигляді тексту, що скомпонований у формі тризуба. Для спрощення ідентифікації часто використовується жовто-блакитний колір.

Форма герба України виявилась напрочуд вдалою і пластичною для варіабельного продукування численних нових стилістичних форм. Текстові меседжі в обробці через художню каліграфію та особливе компонування утворюють обриси тризуба. До таких мемів з креолізованим текстом зараховують ЗСУ [21], Героям Слава [22], Миколаїв – Київ – Чернігів – Маріуполь – Харків [23], Воля [24] тощо.

---

[19] Жіноча футболка «Тризуб Зірка». *Футбокраїна*. URL : https://futbokraina.com.ua/ua/zhenskaya-futbolka-trezubec-zvezda (дата звернення 12 травня 2022).

[20] Чоловіча футболка «ЖІДОБАНДЕРА». *Футбокраїна*. URL : https://futbokraina.com.ua/ua/muzhskaya-futbolka-zhidobandera (дата звернення 12 травня 2022).

[21] Жіноча футболка ЗСУ. *Футбокраїна.* URL : https://futbokraina.com.ua/ua/63742-zhenskaya-futbolka-zsu (дата звернення 12 травня 2022).

[22] Футболка «Героям Слава (герб)». *ModaLaz.* URL : https://modalaz.com.ua/ua/futbolki-s-gerbom-ukrainy/17523-futbolka-geroyam-slava-gerb.html (дата звернення 12 травня 2022).

[23] Футболка Міста Герої (тризуб). *Футбокраїна.* URL : https://futbokraina.com.ua/ua/63599-futbolka-m%D1%96sta-geroi (дата звернення 12 травня 2022).

[24] Чоловіча футболка Воля. *ModaLaz.* URL : https://www.fatline.com.ua/ua/futbolka-volya.html (дата звернення 12 травня 2022).

Неабиякої популярності набуло зображення герба України у вигляді креолізованого тексту з пророчими словами прикордонника з острова Зміїний: «Рускій воєнний корабль іді на…» [25]. Нова хвиля популярності цієї фрази виникла після знищення Військово-морськими силами України флагмана Чорноморського флоту ВМФ Росії ракетного крейсера «Москва». Отже, «сила закляття» спрацювала, а фраза прикордонника стала найпопулярнішим світовим мемом війни Росії проти України.

Зібрані матеріали показують, що побутування футболок із зображенням герба України є помітним сегментом розвитку патріотичної моди воєнного повсякдення. Особистий одяговий імідж став простором трансляції патріотичних почуттів, способом привернути увагу до проблеми війни в Україні, особливо серед українських громадян, що отримують тимчасовий прихисток за кордоном. Зображення тризуба як у класичному вигляді, так і в системі етнокультурної стилізації є надзвичайно популярним засобом вираження позиції підтримки України та наближенні перемоги на інформативному фронті.

---

[25] Футболка «Русский военный военный корабль иди нах*й». Triart studio. URL : https://triart.com.ua/product/futbolka-russkiy-voenniy-korabl/ (дата звернення 12 травня 2022); Жіноча футболка «Русский корабль иди на уй герб». *Maikoff.* https://maikoff.ua/ua/zhenskaya-futbolka-russkiy-korabl-idi-na-uy-gerb.html (дата звернення 24 червня 2022); Дитяча футболка Рускій воєнний корабль. *Футбокраїна.* https://futbokraina.com.ua/ua/64560-detskaya-futbolka-rusk%D1%96i-voennii-korabl-%D1%96d%D1%96 (дата звернення 12 травня 2022).

Віталіна Горова
кандидатка історичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ФОРМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ТА ІНТЕРАКЦІЇ У ГРОМАДАХ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Сьогочасні події в Україні, пов'язані з російсько-українською війною, кардинальним чином змінили становище та умови існування людей, що вплинуло на колективні дії суспільства загалом та кожної особи зокрема. Насамперед набули широкого розмаху доброчинність і взаємодопомога, проявлені жителями тієї чи іншої території з власної ініціативи. Перед українським суспільством постають ще більші виклики, пов'язані із самовиявленням у максимальній організованості, зібраності та активації. Життєво важливою є мобілізація його інтелектуальних, фізичних та духовних сил. Постає розуміння надважливості й цінності спілкування і єднання, посилення в людині позиції суб'єктності соціальної взаємодії. Різносторонньої уваги й реалізації потребують соціонормативні практики та проєкти, спрямовані на консолідацію суспільства (підвищення згуртованості на різних соціальних рівнях) й об'єднання людських зусиль (зокрема в напрямі реалізації сучасного культурного національного проєкту «Відновлення України»), адже об'єднання народу та держави є вирішальним чинником самозбереження й розвитку нації.

Крім того, актуальним залишається збереження дослідницького фокусу на вивчення реалій сучасних процесів реформування в

Україні у площині її регіонального розвитку. Дискурс-аналіз процесу децентралізації влади й механізмів утворення самодостатніх об'єднаних територіальних громад (як первинних суб'єктів місцевого самоврядування) змушує звернути пильну увагу на концепт «самоорганізація», її історичні форми та сучасні вияви, що є важливим фактором розвитку й ефективного функціонування новостворених територіальних спільнот. У цьому контексті поняття «самоорганізація» сучасні дослідники розглядають як «здатність до колективних дій і практик, спрямованих на розв'язання проблем громади і забезпечення належної якості життя у ній» [1]. У ширшому значенні ідею самоорганізації (синергетики – у пер. з грец. мови – «співдружність») сформулював у 1970-х роках Г. Хакен, згідно з якою «самоорганізація – це процес упорядкування (просторового, тимчасового чи просторово-часового) у відкритій системі, за рахунок узгодженої взаємодії безлічі складових її елементів» [2]. Наявність в основі вищезазначеного терміна частини «само» засвідчує, що система запрацювала через внутрішні зрушення, без зовнішніх на неї впливів. Таким чином, відома раніше думка вчених щодо потреби вивчення суспільства й місця людини в ньому (у категоріях «суспільство з людським обличчям» і «людина з суспільним обличчям» [3]) у нинішніх реаліях набуває дедалі більшого значення.

---

[1] Слозанська Г. І. Самоорганізація як фактор розвитку територіальної громади. *Соціальна робота: виклики сьогодення : збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 26–27 квітня 2018 року).* Тернопіль, 2018. С. 130.

[2] Haken H. Synergetics. An Introduction. (Springer Series in Synergetics). Berlin : Springer-Verlag, 1977, 325 p.; Кожина А. В. Особливості поняття, сутності та природи органів самоорганізації населення. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2015. № 4. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_4_8.

[3] Горинь Г. Громадське самоврядування: народні традиції і сучасні проблеми села. *Самоврядування та самоорганізація територіальних громад : Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 24–25 червня 1999 року).* Львів, 1999. С. 22–27; Горинь Г. Роль громади у формуванні особи (історичний досвід українців). *Народознавчі зошити.* 2008. Вип. 3–4. С. 440–444.

Для позначення безпосередньої міжособистісної взаємодії варто послуговуватися поняттям «інтеракція», що в дослівному перекладі з латинської означає «діючий» (з англ. – «взаємодія»). Інакше кажучи, це «повсякденна взаємодія людей» [4]; «соціально-психологічні процеси, що відбуваються під час міжособистісної взаємодії» [5]. Похідним є поняття «соціальна інтеракція» – процес взаємообумовленого впливу індивідів, соціальних груп і систем один на одного, планування та організація спільної діяльності [6]. Це поняття сформулював американський філософ і соціолог Дж. Мід (1863–1931), який визнавав переважаюче значення соціальних чинників над індивідуальними. Також його вважають засновником «символічного інтеракціонізму». Дослідник розглядав взаємодію людей як безперервний діалог, у ході якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного та реагують на них. У цьому випадку «символічний інтеракціонізм» – це соціологічна парадигма, яка ґрунтується на тому, що всі форми взаємодії людей у суспільстві потрібно розуміти як спілкування, що базується на певних соціальних символах – мові, рухах, жестах, культурних символах, інтонаціях тощо [7].

Нині для України важливим є вирішення ряду концептуальних питань, пов'язаних із розвитком місцевих співтовариств (громад) із залученням ідей урбанізму, цінностей гуманізації суспільства, його спрямування в русло національних ідеалів. У попередніх працях авторки проаналізовано різні підходи дослідників щодо трактування поняття «громада», в основу якого покладено географічний або

[4] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 508.

[5] Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 1 : А–Л. С. 427.

[6] Інтеракція. Тлумачення. *Словник. UA. Портал української мови та культури.* URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F.

[7] Городяненко В. Г. Соціологія : підручник. 3-є вид., перероб. і доп. Київ : Академія, 2008. С. 51.

ціннісний (на основі спільних інтересів) чинник об'єднання людей [8]. Як зазначила Г. Горинь, «громада – це структурна одиниця (у місті чи селі), яка має спільну територію й певну власність (насамперед земельну), свій уряд і згідно з установленими нормами регулює всі аспекти життя своїх мешканців». У такому трактуванні мовиться про територіальну громаду [9]. У нинішніх умовах важливими є питання сучасного стану й розвитку малих міських поселень, які під впливом урбанізації, суспільних трансформацій та міграційних процесів зазнають істотних змін. Вивчення проблем культури повсякдення, етнокультурних процесів в урбаністичному середовищі потребує належної уваги. Виявлення традиційних і новітніх чинників впливу на їх розвиток допоможе розкриттю потенціалу малих міських громад. В Україні сучасні міста стали місцем для проживання більшості її населення, переважна частина яких належить саме до категорії малих міст. Станом на 1 січня 2003 року в Україні нараховувалося 350 малих міст (3/4 загальної кількості міст України), у яких проживало майже 13 % населення країни (близько 19 % міського населення). Зокрема, налічувалося 15 міст із чисельністю населення до 5 тис. осіб, 66 міст – від 5 до 10 тис. осіб, 160 міст – від 10 до 20 тис. осіб, 109 міст – від 20 до 50 тис. осіб [10]. Категорію «мале місто» одним із перших описав А. Мозговий, указавши на те, що це «населений пункт, адміністративно-територіальна одиниця, яка має офіційний статус районного (обласного) значення, з чисельністю населення

[8] Горова В. Проблеми соціокультурного розвитку об'єднаних громад в Україні: сучасний стан та перспективи досліджень. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 6. С. 48–57; Горова В. Українська громада у контексті глобальних викликів: соціокультурні аспекти децентралізації. *Трансформація етнокультурного простору в умовах інформаційного суспільства* / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2019.

[9] Горинь Г. Громада і громадський побут. *Українське народознавство : навч. посіб.* / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва та ін. Львів : Фенікс, 1994. С. 242.

[10] Загальнодержавна програма розвитку малих міст до 2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1580-15#Text.

менше 50 тис. осіб, виконує систему функцій та має виняткову роль в організації та управлінні розвитком прилеглих територій» [11].

У сучасних дослідженнях про особливості проживання людей у малих містах виявлено факт збереження деяких елементів традиційної культури українців, яка є важливою складовою їх культурної самобутності. Підґрунтям для цього слугує історичний досвід місцевої спільноти та наявність великого бажання бути дотичним до відтворення локальної культурної ідентичності. Важливим аспектом у цих проявах є наявна система комунікацій і соціальних зв'язків [12]. Потрібно зауважити, що в багатьох областях України малі міські громади зазвичай стають опорною базою (так би мовити, каркасом) для прилеглої сільської місцевості. Малі міста – це простір для прояву локального активізму, низових суспільних починань та ініціатив, взаємодопомоги й вибудовування людських стосунків. Вони мають неабиякий потенціал для популяризації традиційної культури в нових модерних формах, що відповідає викликам сучасного урбанізованого суспільства.

Проблематика наукового осмислення потенціалу малих міст потребує окремої уваги дослідників, оскільки вона ще не має належного висвітлення у вітчизняній гуманітаристиці. На противагу цьому зарубіжні дослідники в галузі культурної антропології, етнології та соціології мають наукові розробки, присвячені малим містам [13]. Відомим в Україні є культурологічний проєкт «Малі міста – великі враження» (з 2017 р.). Він функціонує на грантовій основі [14]. На загальнодержавному рівні розроблено «Програму розвитку малих

[11] Петрук С. Малі міські поселення України: аналіз сучасного соціально-економічного стану та проблем розвитку. *Український географічний журнал*. 2011. № 4. С. 51; Мозговий А. А. Функціональний розвиток малих міст в регіональній системі розселення (на прикладі Подільської регіональної системи розселення) : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02. Київ, 2004. 186 с.

[12] Бондаренко Г. Велика краса малого міста. *Світ*. 2022. № 1–2. Січень. URL : https://svit.kpi.ua/2022/01/03/.

[13] Там само.

[14] Малі міста – великі враження. URL : http://bigimpression.uccs.org.ua/.

міст України» (до 2010 р.), у якій закладено основні положення щодо відведення малим містам особливого місця в історичному розвитку України, оскільки в них формувалася національна культура. Також вони є основою прогресу та створення великих виробничих і містобудівних комплексів [15].

Потрібно розпочати з того, що Україна володіє неабияким історичним багажем закономірностей облаштування суспільного життя. Сучасний погляд на проблему взаємодії та взаємовпливу індивідуума й соціуму має ґрунтуватися на глибинних історичних основах специфіки та функціонування української громади (територіальної спільноти) як соціокультурної інституції. Протягом історичного розвитку територіальної громади в Україні, який тривав століттями, на неї покладалися важливі функції. Першочергове її призначення – це забезпечення життєдіяльності села (міста), що включало сферу управління, господарсько-виробничий сектор, проведення культурно-просвітницької діяльності, соціальний захист, забезпечення правопорядку. Указані функції є базовими для територіальних громад і нині (з урахуванням інноваційних впливів на суспільний розвиток). Вони не лише не втратили своєї актуальності, але й отримали ширший обсяг повноважень та відповідальності.

Нині варто приділити увагу поширеному в господарському житті українців звичаю взаємодопомоги, зародження якого дослідники вбачають із часів існування родового суспільного устрою, коли було обов'язковим допомагати членам свого роду [16]. Із часом відбулося трансформування добровільної взаємодопомоги, яка поширилася на сусідні родини. Надалі така добровільна участь у допомозі стала звичаєм, частиною морально-етичної поведінки і сприймалася членами громади як обов'язок. Важливо відзначити

---

[15] Загальнодержавна програма розвитку малих міст до 2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1580-15#Text.

[16] Шульга А. А., Краснянська О. В. Історичний аналіз виникнення та формування територіальних громад на теренах сучасної України. *Наукові праці. Державне управління.* Вип. 278. Т. 290. С. 135.

сучасні форми взаємодопомоги, які активно проявляються в малих містах. Найпоширенішою з них є толока. Залежно від способів організації її можна поділити на такі види: скликання за ініціативою громади, як правило, у благодійних цілях; з ініціативи когось із членів громади; як почергова взаємодопомога. Також можна виокремити організацію толоки для громадських потреб або ж для потреби конкретної приватної особи. Толока має важливе виховне значення. Через долучення членів громади до вирішення суспільних проблем відбувається їх орієнтація на громадську діяльність, що сприяє підвищенню рівня згуртованості територіальної спільноти та зміцненню громадської позиції.

На сьогодні частою в малих міських громадах є організація толоки, яка проводиться з метою покращання благоустрою місцевості, облаштування публічного простору (облагодження міських парків, прибирання вулиць, площ, прибережжя річок, ремонт доріг та ін.). У малих містах України напередодні Великодня щорічно організовують «передвеликодні толоки». Так, у Теребовлянській територіальній громаді в місті та прилеглих до нього селах протягом 4–5 квітня 2018 року установи та організації прибирали громадський простір (висаджували дерева, квіти, фарбували бордюри) [17]. У рамках всеукраїнської весняної акції «За чисте довкілля» обласною державною адміністрацією Івано-Франківщини було оголошено традиційну весняну передвеликодню толоку в населених пунктах усієї області (з упорядкування їх територій, територій підприємств та організацій, приватних дворів, місць громадського відпочинку, прибережних смуг річок) [18]. Приміром, жителів Калуської міської громади міська влада запрошувала 12 квітня 2022 року долучитися до участі в передвеликодньому прибиранні біля Ратуші та на старому цвинтарі.

---

[17] Теребовлянська територіальна громада. Передвеликодні толоки. URL : https://terebotg.in.ua/peredvelykodni-toloky/.

[18] На Івано-Франківщині розпочалася загальнообласна толока. *Firtka: агенція новин.* URL : https://firtka.if.ua/blog/view/na-ivanofrankivsini-rozpocalas-zagalnooblasna-toloka34663.

У дописах у соціальних мережах про проведення толоки мешканці громади часто висловлювали бажання щодо участі в таких заходах [19].

З місцевої періодики дізнаємося про долучення Новоукраїнської територіальної громади на Кіровоградщині до Всеукраїнського проєкту зі створення алей Слави ЗСУ, що є прикладом надання символічного значення облаштуванню простору міста. Громад, які взяли участь у подібній акції, налічується близько ста. Акцію ініціювала газета «Сільський вісник» у партнерстві з Асоціацією сільських, селищних та об'єднаних громад України за підтримки торговельної компанії, що займається продажем посадкового матеріалу для благоустрою території. У Новоукраїнській громаді висадили сто цибулин лілій на честь незламності українського народу, який бореться з військовою агресією РФ проти України. Лілія символізує мир і перемогу, незламність, свободу та надію. У заході взяли участь працівники закладів освіти і культури, вихованці Центру дитячої та юнацької творчості «ЗОРІТ» і внутрішньо переміщені особи. Подібні акції з озеленення міста вже стали традицією. Вони відбуваються у м. Новоукраїнці, до них долучаються і внутрішньо переміщені особи [20].

Ураховуючи сучасні події, пов'язані з російсько-українською війною, важливо зазначити, що різні верстви населення беруть участь у волонтерському русі, який набув неабиякого розмаху й ґрунтується на давніх традиціях взаємодопомоги. Він є проявом соціальної згуртованості та діє на добровільних засадах. Волонтери надають посильну допомогу в задоволенні потреб української армії (ремонт військової техніки, продукти харчування, амуніції та ін.). Прикладів участі в допомозі військовим є безліч. Із записаного в м. Гайворон інтерв'ю дізнаємося, що «люди дуже помагали отим першим добровольцям, що на фронт пішли. Все збирали, і гроші, і одежу, їжу. Мені сказали, що

[19] Калушан кличуть на міську толоку прибрати Ратушу і цвинтар. *Firtka: агенція новин.* URL : https://firtka.if.ua/blog/view/kalushan-klichut-na-misku-toloku-pribrati-ratushu-i-tsvintar.

[20] У Новоукраїнській громаді висадили 100 цибулин лілій. URL : https://novoukr-otg.gov.ua/news/1653569836/.

дуже там моє варення понравилося, то я цілий ящик їм приготувала. У нас багато пішло добровольцями, но багато і загинуло… Зараз мої два племінника на контракті служат» [21]. Популярною ініціативою на місцях є організована праця, пов'язана з приготуванням різних страв для бійців Збройних сил України і територіальної оборони. Зокрема, на Хмельниччині, Чернівеччині, Вінниччині щодня у значній кількості готували вареники, пельмені, голубці та різні салати. Населення охоче відгукується на волонтерські ініціативи. Учасниця цього процесу зазначила: «Ми, жінки, не можемо спокійно спостерігати за тим всім, що відбувається в нашій країні. Тому годуємо наших хлопців зі Збройних сил України і тих, які пішли в тероборону Хмельницького. Щодня виготовляємо більше, ніж десять п'ятилітрових відер вареників, п'ятьшість відер вінегрету. А ще й голубці не в маленькому об'ємі. Я думаю, що хлопці наші не будуть голодні. Ми забезпечимо їм тил» [22]. Поширеною практикою є організація моральної підтримки від населення, у якій беруть участь діти. Зокрема, дитячі малюнки для військовослужбовців фактично стають своєрідними оберегами. Військовий волонтер розповідає про випадок біля м. Щастя, коли «один наш боєць понапихав дитячі малюнки по колу у підклад кевларової каски. Коли бронебійна куля пробила його каску і влетіла під саму каску, зробила коло, пройшла саме між дитячими малюнками, де була шпарина, і зупинилася за вухом, зовсім не пошкодивши його. Ті, хто носять дитячі малюнки за пластинами бронежилетів, я не чув жодного випадку, щоб їх прострелили. Ці малюнки мають надзвичайну магічну силу, сприймаються як оберіг» [23].

---

[21] Записала Л. Боса 21 травня 2021 р. у м. Гайворон Кіровоградської обл. від Бовкун Ліни Степанівни, 1960 р. н.

[22] «Не можеш тримати зброю – ліпи вареники» – заявили в екоінспекції й організували виробництво їжі для захисників. URL : https://ye.ua/syspilstvo/57992__Ne_mozhesh_trimati_zbroyi____lipi_vareniki_____zayavili_v_ekoinspekciyi_y_organizuvali_virobnictvo_yizhi_dlya_zahisnikiv.html.

[23] Записав Т. П. 5 червня 2015 р. у м. Кам'янське Дніпропетровської обл. від військового волонтера.

Однією з форм взаємодопомоги та важливою складовою вирішення соціальних проблем населення є формування грошового фонду громади в різних варіантах, який можна використовувати на загальні потреби. Сьогодні одним з механізмів його накопичення є краудфандинг (фінансування громадою, народне фінансування). У європейських країнах воно активно впроваджується як можливість збору фінансових ресурсів, що є способом співпраці людей заради досягнення спільної цілі, у ході якого відбувається об'єднання ресурсів для підтримки діяльності інших людей чи організацій [24]. Приміром, про потребу збору коштів на українську армію оголошується в соціальних мережах, під збори добровільних подарунків або пожертвувань («донатів») організовуються спеціальні заходи (як офлайн-, так і онлайн-стріми), на офіційних сайтах благодійних фондів повідомляється про можливість узяти участь у складчині.

Важливо функцією громади в сучасних реаліях є культурно-просвітницька функція, на яку покладається значна виховна робота, що сприяє підвищенню духовно-морального потенціалу населення. У цьому контексті важливими є вибудовування суспільних відносин, пов'язаних зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей і доступу до них. Пріоритетна роль у відродженні української культури, залученні широких верств населення до надбань народного мистецтва, самобутніх фольклорних традицій належить клубним закладам (сучасна назва – Центр дозвілля та культури). Вони є саме тими осередками, що беруть активну участь в організації дозвілля населення малого міста, яке обмежене в отриманні культурних послуг з інших джерел. За даними Міністерства культури та мистецтв України (сучасна назва – Міністерство культури та інформаційної політики України), станом на 1 січня 2016 року в Україні мережа закладів культури складала 17 195; у них налічувалося 94 879 клуб-

[24] Бовсунівська І. В., Бутник О. О. Децентралізація в сфері культури: досвід ефективної реформи європейських країн для України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 24. С. 82.

них формувань [25]. Останні є структурними підрозділами закладів культури, серед яких самодіяльні творчі колективи, гуртки, секції, любительські об'єднання, клуби за інтересами та інші культурно-дозвіллєві об'єднання. Основним завданням клубних формувань є задоволення різноманітних духовних запитів, культурних і творчих потреб населення у сфері дозвілля на основі вільного вибору видів занять, спільності інтересів, добровільності членства [26]. Клубні формування сприяють популяризації та збереженню різних видів народних художніх промислів і декоративно-прикладного мистецтва, організовуючи майстер-класи. Одним з таких є організація майстер-класу з писанкарства «Чорноморська писанка» в м. Чорноморськ Одеської області [27]. На Великодні свята у 2022 році в школах та бібліотеках сільських і міських громадах Одещини діти розписували писанки, а також створювали обереги для українських військовослужбовців [28].

Варто відзначити народні об'єднання художників і майстрів, які функціонують у малих містах України та впливають на розвиток культурно-мистецьких смаків у населення. До них можна зарахувати відо-

[25] Семенюк А. В. Діяльність клубних закладів в контексті збереження та перспектив розвитку традиційної культури України. *Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи* : *зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, Київ, 21 жовтня 2016 року :* у 2 т. / Український центр культурних досліджень ; заг. ред. О. А. Буценка та ін. ; упоряд. Босик З. О. ; відп. ред. Телеуця В. В. Київ : НАКККіМ, 2016. Т. 1. С. 36–37.

[26] Загальне Положення про клубне формування закладу культури системи Міністерства культури і мистецтв України, затверджено наказом Міністерства культури і мистецтв України від 07.12.2004 р. № 835; Примірне Положення про клубний заклад, затверджено наказом Міністерства культури і туризму України від 23.05.2007 р. № 35.

[27] Семенюк А. В. Діяльність клубних закладів в контексті збереження та перспектив розвитку традиційної культури України. С. 37–38.

[28] Великодні клопоти громад Одещини. *Чорноморські новини: одеська обласна громадсько-політична газета.* 2022. № 31–32. URL : https://chornomorka.com/archive/22354-22355/a-15977.html.

мі об'єднання художників та майстрів народної творчості «Колорит Боржави» (Іршавський міський Будинок культури), народне творче об'єднання художників «Митець Верховини» (Хустський міський Будинок культури) на Закарпатті та ін. [29] Об'єднання народних умільців «Митець Верховини» в рамках відзначення 31-ї річниці Незалежності України та Дня державного прапора в Хустській міській картинній галереї представили виставку під назвою «Війна очима художників», у якій взяли участь 30 художників (було виставлено понад 50 картин) [30]. Зазначені об'єднання відіграють важливу роль у збереженні української традиційної культури, сприяють подальшому розвитку нематеріальної культурної спадщини, вихованню молоді в патріотичному дусі, формуванню національної свідомості загалом.

Культурно-просвітницька функція громади реалізується також через суспільні практики, пов'язані з відзначенням державних і народних свят. Ураховуючи нинішні обставини, пов'язані з військовою агресією росії проти України, працівники галузі культури змушені відходити від звичних форм колективного святкування і вдаються до інших заходів, приурочених до певних дат. Приміром, на Хмельниччині до Дня Незалежності України (2022) організовано мистецький захід, який передбачав створення стилізованої карти Хмельницької області із 60 рушників від кожної громади, виготовлених місцевими майстринями. Майстрині вишили маленькі українські рушники розміром 10 × 30 сантиметрів, кожен з яких відображав особливості колірної гами, стиль, притаманний певній місцевості. «*Всі громади дуже творчо*

[29] Телеуця В. В. Загальнодержавна культурна політика як чинник збереження фольклорної традиції в сучасних умовах. *Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи* : *зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, Київ, 21 жовтня 2016 року :* у 2 т. / Український центр культурних досліджень ; заг. ред. О. А. Буценка та ін. ; упоряд. Босик З. О. ; відп. ред. Телеуця В. В. Київ : НАКККіМ, 2016. Т. 1. С. 38; Іршавська районна державна адміністрація. URL : https://www.irda.gov.ua/storinka/sektor-kultury-molodi-ta-sportu-rda.

[30] Війна очима художників. URL : https://khust-miskrada.gov.ua/news/viyna-ochyma-khudozhnykiv-ponad-pivsotni-robit-predstavleno-na-vystavtsi-foto/.

підійшли до наповнення проєкту, як то кажуть, вклали душу», – зазначає директорка Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва. Уже виготовлена композиція (карта «вишиваної» Хмельниччини) 24 серпня була окрасою Майдану Незалежності в обласному центрі. Згодом її мали перемістити в хол приміщення обласної ради [31]. *Такі місцеві ініціативи є прикладом гуртування задля створення спільними зусиллями проєкту місцевого значення, що водночас допомагає відзначити локальну ідентичність місцевості, а також етнокультурні особливості тієї чи іншої громади.*

Центри культури та дозвілля в малих містах організовують заходи, які мають патріотичне спрямування. Для популяризації своєї діяльності вони активно використовують соціальні мережі (зокрема Фейсбук). Так, у рамках мистецько-патріотичного марафону в День державного прапора України в м. Благовіщенське (Кіровоградська обл.) відбувся четвертий етап благодійного мистецько-патріотичного марафону на підтримку Збройних сил України. У святі брали участь народний аматорський естрадно-духовий колектив «Ретро», вокальний колектив «Водограй», танцювальний колектив «Грація» Будинку культури і мистецтв. Відео та світлини про захід розміщено на офіційній фейсбук-сторінці Центру культури та дозвілля Благовіщенської міської ради. Віртуальна сторінка міської спільноти – транслятор поетичної творчості містян на патріотичну тематику. Зворушливими є рядки з вірша Надії Г., який читає дев'ятирічний місцевий житель: «Ми й не знали, що так її любимо... Ми за неї Тобі, Боже, дякуємо й благодаті для рідної просимо». Офіційна сторінка в соціальних мережах міської громади дає можливість взяти активну участь у відзначенні державних свят, учасниками яких стають прилеглі до неї сільські громади. З нагоди святкування Дня державного прапора і Дня Незалежності України в с. Мечиславка школярі взяли участь у флешмобі «Хай буде мир на Україні». До нього було долучено духовий оркестр, який за-

[31] Водяна С. На Хмельниччині створили карту області із 60 рушників від кожної громади. URL : https://ye.ua/kultura/60470_Na_Hmelnichchini_stvorili_kartu_oblasti_iz_60_rushnikiv_vid_kozhnoyi_gromadi.html.

чаровував усіх своєю грою. У сільському Будинку культури с. Шамраєве спільно з місцевою бібліотекою теж було проведено ряд місцевих заходів під назвою «Непереможна Україна». Працівниками закладів оформлено зону патріотичної символіки, дитячих малюнків «З вірою в серці», фотовиставку «Вклоняємось доземно землякові» – українському солдату, здійснено покладання квітів до пам'ятників та меморіальної дошки, відтворено відеопривітання з нагоди свята від старости округу та односельців [32].

Отже, короткий огляд сучасних форм самоорганізації та громадських звичаїв людського співжиття в малих міських громадах України, які проявляються залежно від їх функціонального навантаження (вирішення господарських питань територіальної спільноти, проблем соціального захисту її мешканців, організація культурно-просвітницької діяльності та громадського дозвілля), дав змогу простежити певну особливість суспільного й етнокультурного буття малих міст України, яка ґрунтується на можливості та потребі активного залучення членів соціуму до громадського життя й тісної співпраці в ньому. Варто відзначити дотримання мешканцями малої міської території принципів взаємодопомоги та колективного спілкування, що відіграє неабияку роль у створення дієвої системи духовного єднання людей і має позитивний вплив для українського народу в питанні відродження територіального самоуправління, його вдосконалення, піднесення на вищий рівень демократії в нашій країні. Неабияке значення в цьому процесі належить традиційним способам взаємодії індивідуума й локальної спільноти (через його активну участь у менших соціальних групах). Відродження самоорганізації як традиційного українського інституту сприяє збереженню та прояву самобутності української народної культури, яка базується на глибинних історичних національних традиціях. Здатність населення самоорганізовуватися є важливим чинником формування цілісної спільноти людей у категоріях «громада» (як

[32] Центр культури та дозвілля Благовіщенської міської ради. URL : https://www.facebook.com/groups/1103665483822804/?ref=share.

первинного суб'єкта місцевого самоврядування), «народ», «нація». У цьому процесі вагоме місце займає наявність сформованої усвідомленої громадянської позиції. Самоорганізація населення як діючий механізм гуртування людей навколо спільної цілі покликана врівноважити й проявити прагнення українського народу до самовдосконалення та самореалізації. А це у свою чергу стане серйозним підґрунтям для високодуховного та забезпеченого життя українців у своїй країні.

Незважаючи на складні соціально-економічні обставини, нові виклики та загрози, пов'язані з російсько-українською війною, малі міські громади мають великий потенціал, аби стати об'єднуючим фактором для вирішення проблем суспільства та збереження національних традицій. Саме на освітні й культурні заклади, міські центри дитячої та юнацької творчості, регіональні ЗМІ має покладатися обов'язок щодо активного нарощення і збільшення інтересу в молодого покоління до дослідження та висвітлення етнокультурного надбання краю, місцевих фольклорних пам'яток, їх поширення серед українського населення. Це сприятиме усвідомленню культурної ідентичності в громадах малих міст, виявленню культурно-історичного потенціалу місцевих спільнот, історичної самобутності регіону.

Стратегічні й далекоглядні перспективи розвитку українського суспільства вбачаються в об'єднанні українського народу на базових принципах національної ідеї та формуванні багатовимірного національного світогляду, який є постійним супутником життєдіяльності громадських організацій та інституцій. Створені на сьогодні в регіонах України добровільні об'єднання громадян вирішують різноманітні проблеми людей, відносини побудовано на принципах вільного вибору, множинності ідей та соціальних ініціативах.

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити на важливому значенні національної громади як соціокультурної інституції, яка бере на себе право відповідальності в соціумі та державі як важеля впливу на консолідацію народу та збереження його духовних цінностей.

Олена Таран
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ ВШАНУВАННЯ ЗАГИБЛИХ – НОВІ ФОРМИ ПОВОЄННОЇ МІСЬКОЇ КОМЕМОРАЦІЇ

Будь-яка війна – це передусім втрата людських ресурсів, а війна за відстоювання цілісності та територіальної незалежності України у XXI ст. – величезна кількість жертв серед цивільного населення й особового складу. Згідно з офіційними джерелами, лише за перший місяць повномасштабного вторгнення Росії (за період з 24 лютого по 23 березня 2022 р.) унаслідок бойових дій загинуло понад тисячу цивільних, з них 124 дитини, станом на 4 вересня, за офіційною інформацією ювенальних прокурорів, загинули 382 дитини, на 1 лютого 2023 року – 459 [1].

У цьому дослідженні ставлення до смерті в суспільстві розглянуто як індикатор ставлення до життя. Якщо в умовах мирного життя смерть і поховання становлять, безумовно, кризову ситуацію насамперед для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий (локальної, професійної тощо), то в умовах війни громадяни опиняються перед фізичними та психологічними проблемами контакту зі смертю. У цьому контексті особливо складними усвідомлення смерті є для містянина, оскільки категорія смерті й пов'язані з нею мортальні практики десятиліттями в урбаністичному середовищі лежать у площині ритуальних по-

[1] За даними офісу Генерального прокурора.

слуг. Контакт із мертвим тілом у містянина традиційно зведений до мінімуму.

Військове повсякдення спричинює порушення звичних правил поведінки містянина, коли смерть або її загроза перманентно наявна й вимагає порушення звичних правил, війна змусила вийти містянина з усталеного ритму життя. Вимушені реагувати на виклики воєнного часу, мешканці міст опиняються перед знищенням стандартів мирного життя, і за неможливості проведення мортальних практик в усталених межах кладовищ переносять їх у простір живих – на придомові території, дитячі ігрові майданчики. Якщо для селянина поєднання життєвого та мортального простору є цілком органічним і зрозумілим (достатньо згадати практику родинних або поодиноких поховань на городах чи в садках, що зафіксовано етнографами ще на початку 2000-х рр. на Сумщині, Полтавщині, Гуцульщині [2]), то для містянина така практика є шокуючим досвідом.

Загальновідомо, що ставлення до смерті та мертвих є своєрідним локусом моральних норм і базовим чинником, який віддзеркалює сутність світоглядних засад будь-якого суспільства. Повномасштабное вторгнення російських військ, яке триває вже понад пів року, засвідчує: людська емпатія українців у часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна.

Джерельною базою дослідження стали офіційні заяви представників влади, державних та громадських установ, мерій малих міст, соціальні мережі з офіційними представницькими майданчиками: *Instagram, Twitter, Telegram,* а також *YouTube*. Додатковим джерелом вивчення ставлення до смерті по обидва боки лінії фронту (як на підконтрольній, так і на окупованій територіях України) є опубліковані родичами загиблих унаслідок воєнних дій некрологів, споминів,

[2] Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 5. Поховально-поминальні звичаї та обряди / [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. О. Таран та ін.] ; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2020. 464 с.

жалобних та комеморативних практик. Усі названі джерела існують у відкритому доступі та мають публічний характер.

Про високий рівень співчуття українців при здійсненні мортальних практик свідчать численні факти, зафіксовані в мережі Інтернет. Це допомога в похованні цивільних, які загинули через російські обстріли на підконтрольній Україні території; намагання попри ризики в умовах окупації поховати загиблих воїнів ЗСУ та ТрО (як це відбувалося в тимчасово окупованому м. Ізюм, коли працівники ритуальних служб та небайдужі громадяни здійснювати інгумацію решток захисників); виїзд на тимчасово окуповані території родичів загиблих, волонтерів, священнослужителів з метою вивезення тіл загиблих військових та цивільних для інгумації на підконтрольній території або малій батьківщині (кладовищах міст, містечок, селищ, де проживають родичі загиблих); здійснення поховань загиблих цивільних воїнами ЗСУ у прифронтових містах (як у Лисичанську, де станом на 16 червня 2022 р. облаштоване масове (братське) поховання близько 300 цивільних [3]).

Соцмережі рясніють інформацією про взаємодопомогу в пошуках та ідентифікації жертв російсько-української війни. Так, у с. Богданівка Броварського району Київської області місцеві жителі із власної ініціативи за номером розстріляної машини шукають родичів загиблих у ній пасажирів з метою перетворення безіменних могил на верифіковані. «Російські нацисти вбили мирних людей, які просто проїжджали повз. Потім, помітивши сліди, окупанти спалили тіла», – пише Сергій Кондратенко, який на своїй сторінці у *Facebook* опублікував цю світлину. Відтепер номерний знак машини над могилою – це єдиний спосіб віднайти родину загиблих та бодай якусь інформацію про тих, у кого забрали життя. Могилу облаштували біля воріт одного з будинків, імовірно, біля якого було розстріляно цивільних.

[3] Yermak N. In My Homeland, the Smell of Death on a Summer Afternoon. URL : https://www.nytimes.com/2022/08/08/world/europe/ukraine-war-funeral-death.html?searchResultPosition=2 (дата звернення 25.07.2022).

Перманентний обстріл з усіх видів зброї не дає можливості здійснити поховальний обряд за всіма християнськими канонами. У перші місяці війни цивільні громадяни змушені були ховати загиблих близьких та родичів у братських могилах, часто без трун, загорнутих лише в простирадла або легенькі ковдри (Чернігів [4], Маріуполь, Харків, Лисичанськ). В окремих містах та населених пунктах цивільні здійснювали поховання на прибудинкових територіях (у квітниках, на дитячих або спортивних майданчиках) із встановленням надмогильних хрестів та іменних табличок з датою смерті, виготовлених із підручних матеріалів. Так, промовистою для всього світу стала публікація в Інтернеті подвійної могили матері та синапідлітка з Ірпеня, а також записки мешканця Маріуполя зі схемою місця поховання матері адресата. У разі смерті громадян у лікарнях міст, що перебували в облозі (Маріуполь) [5], до тіл немовлят клали іконки як ідентифікатори православних душ (відеоряд працівника маріупольського моргу при міській лікарні). Відспівування тіл загиблих українців у перші тижні широкомасштабного вторгнення росіян були унеможливлені через постійну загрозу ворожих обстрілів.

Шокуючим для XXI ст. є доля оточеного та захопленого Маріуполя, коли під постійними обстрілами родичі не просто не могли поховати покійника за усталеними обрядами на кладовищі, а навіть виявити свою жалобу, оскільки пересуватися містом було дуже небезпечно, і померлий залишався без комплексу передпоховальних обрядодій. У мережу потрапило фото дверей квартири багатоквартирного будинку одного з мікрорайонів міста, де на зовнішній стороні написано приблизну дату смерті літньої маріупольчанки Карякіної Валентини Опанасівни. В інших випадках сусіди ховали вби-

[4] Як повідомив BBC голова міськради Олександр Ломако, у Чернігові загинули понад 700 мирних жителів: через три тижні після того, як звідти вибили російських військових, на головному цвинтарі все ще копали нові могили. На частину могил родичі вже принесли квіти, на решті – поки лише ідентифікаційні таблички.

[5] Інформація зафіксована у квітні 2022 року, наразі м. Маріуполь під окупацією.

тих і залишали для родичів покійного записки-схеми або написи на стінах квартир із зазначенням місця поховання. Кризова ситуація, у якій опинилися маріупольці внаслідок перманентних обстрілів, та значна кількість загиблих серед цивільного населення міста змусили містян шукати ситуативні місця для складання тіл без фізичної можливості поховання. Прикладом є порожнє на момент широкомасштабного вторгнення відділення Нової пошти № 17 у мікрорайоні Черемушки в Маріуполі. Мешканці прилеглих вулиць переносили туди тіла своїх загиблих сусідів, які пролежали кілька тижнів. Поховати їх змогли лише після припинення масованого вогню. За свідченнями очевидців, за відсутності місця в імпровізованому морзі покійників ховали поблизу: «До речі, є світлина. Могили між будівлею Нової пошти ака [6] морг та домом 35 по [вулиці] Латишева, на газоні. Ці могили пізніше русаки ексгумували та вивезли, але світлина збереглася. І могили ці тому там і були, що цей клаптик землі найближче до будівлі пошти, тому й ховали поряд» [7]. Забігаючи наперед, зауважимо, що саме біля цього стихійного моргу окупанти призначили місце збору цивільних (жінок та дітей) з метою «евакуації»: «Коли ми йшли до будівлі цього моргу вранці 16 квітня, групою людей з дітьми, тому що росіяни сказали всім переписаним туди прийти... Деякі жінки боялися йти до "небіжчиків". І чоловіки з наших підвалів, заспокоюючи їх, казали: "Та не хвилюйся, там немає вже мерців ніяких, ми днями всіх винесли та поховали, будівля порожня стоїть". І ми якось так сприйняли цю думку одразу, що там боятися нема чого. Порожнє воно... Ну, може, брудне. Але без мерців. І коли ми підійшли до нього, був холодний ранок, і запах спочатку не відчувався, вітер крижаний. А потім діти туди забігли і вибігли всі зелені, почали блювати на галявину під парканчиком. Виявилося, що наших загиблих цивільних там і справді немає більше. Там тепер росіяни. Деякі в пакетах, з яких берці стирчать. Прям на підлозі, покотом. Один на

[6] Ака – це скорочення англомовного виразу «also known as», тобто «відомий як», широко вживається в розмовній мові сучасними користувачами Інтернету.

[7] URL : https://t.me/myvijily.

одному. <...> І просто на підлозі лежали трупи, ногами до входу, головою до тих вікон, що виходять на 35 будинок. І на кахельній підлозі потоки цієї мерзенної трупної жижі. Коли вийшло сонце і вітер став тихішим, запах з моргу став нестерпним. З розбитих вікон страшний сморід був. А коли почався обстріл, робити нічого, діти забилися під стінку моргу і стояли, дихаючи цим смородом. <...> Діти наші в їхні юні роки бачили ось це все, на що й дорослому дивитись гидко». Наведений уривок зі спогадів маріупольчанки Інни яскраво ілюструє культурологічну прірву у ставленні до смерті й мертвого тіла українців та загарбників.

В умовах перманентних обстрілів могили облаштовували нашвидкуруч із підручних матеріалів, тіла загортали в простирадла або ковдри. З приходом окупаційної влади росіяни почали проводити масові ексгумації стихійних поховань, проводячи ці дії без дотримання санітарних норм та ризикуючи епідеміологічною ситуацією в місті. Роботу з ексгумації тіл росіяни переклали на місцевих колаборантів. Очевидці в соціальних мережах (*Twitter, Telegram*) повідомляють, що окупанти залучили до спеціальних бригад зачистки місцевих колаборантів та терористів незаконних збройних формувань. Вони збирали і спалювали тіла замордованих та вбитих унаслідок російського вторгнення жителів Маріуполя. Координував роботу цих груп безпосередньо самопроголошений мер-колаборант Костянтин Іващенко, колишній директор маріупольского крематорію. «Масштабу трагедії в Маріуполі світ не бачив від часів існування концтаборів нацистів. Рашисти перетворили все наше місто на табір смерті. На жаль, моторошна аналогія отримує все більше підтверджень. Це вже не Чечня чи Алеппо. Це новий Освенцим та Майданек. Світ має допомогти покарати путінських нелюдів», – заявив мер Маріуполя Вадим Бойченко. Також він констатував, що за два перші місяці повномасштабного вторгнення росіяни вбили більше цивільних маріупольців, ніж німці за два роки окупації міста під час Другої світової війни. Тіла маріупольчан для перезахоронення звозили на кілька локацій навколо Маріуполя: у райони селищ Вино-

градне, Старий Крим, Мангуш, а також у межах міста – супутникові знімки зафіксували нову ділянку біля Центрального кладовища. Про використання цих площ під масові поховання свідчать супутникові знімки *Planet*, *Maxar*, які дозволяють побачити поступове збільшення ділянок під траншеї та дають можливість математичного вирахування кількості похованих тіл. Наразі мовиться про десятки тисяч жертв російської воєнної агресії [8]. В останні місяці відбувся стрибок природної смертності через переохолодження (проживання в неопалюваних приміщеннях за низьких температур), несвоєчасне або повністю відсутнє надання медичної допомоги в м. Маріуполь. Сектор поховань біля селища Мангуш уже вдвічі більший за кладовище, яке розміщується поряд, при чому тіла вбитих маріупольців зводять самоскидами, без дотримання ритуальної шани до мерців: так, у селищі Старий Крим у секторі 21 зростають масові поховання щодня, «траншеї, навіть незаколочені труни, частини тіл в коробках. Вже навіть не на всі могили встановлюють таблички, просто зариваючи як є» [9]. Величезна кількість фільтраційних блок-постів не дає можливості або ускладнює маріупольцям відвідування могил загиблих родичів.

Традиційний обряд поховання передбачає тісну взаємодію між інститутами церкви та сім'ї, а також активну участь громади. Церква виконувала важливу роль на заключному етапі похорону – безпосередньо перед похованням та після нього (служіння панахиди). Добре відомі за етнографічною літературою ритуальні правила, що зберігаються в окремих випадках, які регламентують поведінку членів сім'ї покійного, в умовах війни фактично нівельовані. Близькі родичі самі можуть виконувати ті дії, які, згідно з міфоритуальними нормами, є для них небажаними, оскільки, по-перше, передбачають безпосередній контакт із мертвим тілом, по-друге, вимагають активних дій, що суперечать ритуальному статусу тих, хто найближчий до

[8] URL : https://t.me/operativnoZSU.

[9] URL : https://t.me/s/andriyshTime. Офіційна сторінка Телеграм радника міського голови м. Маріуполь Петра Андрющенка.

померлого. Конфлікт традиційності й повсякденних реалій в умовах війни викликає світоглядний дисонанс, психологічну провину перед мертвою близькою людиною. За словами радника мера м. Маріуполь Петра Андрющенка, «окупаційна влада забороняє проводити поховання українських військових, що загиблі під час Битви за Маріуполь. Фактично, це єдині тіла загиблих в місті, що досі лишаються на вулицях, правда, здебільшого в мертвих мікрорайонах міста. <…> Не ховаючись окупанти кажуть, що це "в назидание и устрашение". Березень, квітень, травень – місяці загибелі. Що з тілами наших Героїв, можете уявити» [10]. Відмови окупаційної влади в дозволі поховати тіла загиблих цивільних – непоодинокі [11]. Так, мешканці Бородянської громади Київської області кілька днів не могли поховати вбиту окупантами 77-річну Ольгу Чередніченко: «Чотири дні не давали поховати маму: стояли поряд із подвір'ям на танку. Мама лежала на подвір'ї у труні. Саму труну мої друзі несли городами, під кулями, із розбомбленого магазину ритуальних послуг. І вона теж була вся в дірках… На четвертий день колишні учні моєї мами прийшли до російських солдатів і дуже просили, щоби дали поховати їхню вчительку… Тоді вони зжалилися…» [12].

Попри таку ситуацію українці в умовах окупації намагаються дотримуватися постпохоронних ритуальних практик, пов'язаних із вшануванням пам'яті померлого. У селищі Старий Крим та інших місцях масових захоронень серед тисяч братських могил трапляються індивідуальні поховання із зазначенням імені та віку покійника на хресті. Хрести типові чотири- та восьмираменні дерев'яні або металеві з реєстровим номером або прізвищем, ім'ям та по батькові. Усі маркери нанесені лише російською мовою. На могили дітей родичі приносять дитячі іграшки, зберігаючи ритуальну традицію: напри-

[10] URL : https://t.me/s/andriyshTime.

[11] Gettleman J. Russian Retreat Reveals Signs of an Atrocity in a Ukrainian Village. URL : https://www.nytimes.com/2022/11/29/world/europe/ukraine-russia-pravdyne-grave.html (дата звернення 30.11.2022).

[12] URL : https://www.victims.memorial/people/olga-cherednichenko.

клад, на місці поховання трирічної Вероніки Орфиняк рожевий брелок-тваринка, прикріплений до хреста, маркує могилу як дитячу.

Схожу з Маріуполем ситуацію масових поховань зафіксовано і в інших окупованих населених пунктах. Так, лондонська правозахисна організація Центр інформаційної стійкості (*CIR*) відстежує низку поховань і цвинтарів в окупованих Росією районах, а також у регіонах, поряд з якими перебуває російська армія. Згідно із супутниковими знімками компанії *Planet Lab*, отриманих із 28 лютого до 15 квітня, на міському цвинтарі Херсона з'явилося щонайменше 824 нові могили, що підтверджує жорстоке поводження окупантів із цивільним населенням.

Статистика масових поховань збільшується по мірі звільнення окупованих територій. Так, після звільнення м. Ізюм [13], 15 вересня 2022 року було знайдено кількасот тіл цивільних і захисників. «Наразі ми працюємо над ексгумацією тіл військовослужбовців. Потім тіла будуть передані експертам для подальшої ідентифікації осіб загиблих. На жаль, це тільки початок нашої роботи тут, скільки локацій ще буде знайдено на деокупованих територіях, поки невідомо, але сувора реальність вказує на те, що кількість загиблих в Ізюмі може в рази перевищувати Бучанську трагедію», – заявив Уповноважений із питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин Олег Котенко [14].

Одним з видів збереження пам'яті та вшанування жертв серед цивільних громадян України стали мережеві мартирологи, серед яких «Меморіал: вбиті росією [15]». Цей портал публікує поіменні короткі некрологи про громадян України, яких убили російські за-

[13] Під російською окупацією місто перебувало впродовж 2 квітня – 15 вересня 2022 р.

[14] URL : https://www.radiosvoboda.org/a/masovi-pokhovannya-pid-izyumom-obstril-khersona/32037554.html (дата звернення 20.09.2022).

[15] Назва країни написана з малої літери навмисно як форма «лінгвістичного спротиву», що наразі розвивається шаленими темпами. Звичні форми – різноманітні неологізми типу «рашист», але є й незвичні. Це написання слів «РФ», «Росія», «росіяни» не просто малими буквами, а нижнім регістром. Візуалізація огиди на порушення людських норм.

гарбники: на чорному тлі чорно-біла світлина загиблого з короткою інформацією – ім'я, професія, місце загибелі. Лаконічність дизайну має за мету створити фокус на персоналізації жертви. Мета «Меморіалу…» – збереження національної пам'яті через інтернет-некролог. Спортивний комітет України запустив сайт-реквієм «Янголи спорту» [16] на вшанування пам'яті спортсменів, загиблих від рук путінських загарбників. У ньому станом на травень 2022 року внесені прізвища 33 представників українського спорту, на 1 вересня – уже 81-го, а на 16 лютого 2023 року [17] – уже 157 спортсменів: легкоатлетів, футболістів, гімнасток, боксерів, важкоатлетів, веслувальників, кікбоксерів, регбістів, гирьовиків, шахістів, самбістів, біатлоністів. Значну частину інтернет-публікацій присвячено некрологам та сторінкам пам'яті про уродженців малих міст і місцевих громад, уміщених на порталі «Малі міста України» [18]. Стихійними меморіалами пам'яті стають місця загиблих захисників і цивільних громадян України, а також дотичні до цих місць локації. Прикладом може слугувати встановлення «народного Меморіалу»[19] бійцям Херсонської ТрО у вигляді пам'ятного хреста в Бузковому парку м. Херсона, які полягли 1 березня 2022 року, захищаючи місто від навали російських окупаційних військ[20]. Меморіал складається з прикріпленого до нижньої частини стовбура дерева, пошкодженого уламком снаряда, хреста, що оздоблений притаманними українській мортальній культурі поминальними

[16] URL : https://yangoly-sportu.teamukraine.com.ua/.

[17] Нові дані, станом на 2023 рік, були залучені в процесі підготовки електронної версії статті до друку.

[18] URL : https://malimista.in.ua/.

[19] URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3495562-u-zahoplenomu-hersoni-ziteli-vsanovuut-pamat-zagiblih-teroboronivciv.html.

[20] «Пішли на небо бійці тероборони Херсона»: ексклюзивні фото з Бузкового парку, де херсонці вийшли проти російських танків. UR L: https://news.obozrevatel.com/ukr/society/pishli-na-nebo-bijtsi-teroboroni-hersona-eksklyuzivni-foto-z-buzkovogo-parku-de-hersontsi-vijshli-proti-rosijskih-tankiv.htm (дата звернення 17.11.2022).

атрибутами – рушниками, іконою. Конструкція меморіалу – обламаний стовбур дерева і хрест на його верхівці – несвідомо відсилає до символізму дерева в меморіальній культурі.

Одним з видів комеморативних практик є закріплення в міській топонімії знакових імен. Прикладом може слугувати рішення засідання сесії Васильківської міської ради VIII скликання від 6 вересня 2022 року про перейменування вулиць на честь загиблих льотчиків – Героїв України, або в м. Ізюмі на честь полеглого командира батальйону «Карпатська Січ» (49-го окремого стрілецького батальйону ЗСУ) Олега Куцина, який загинув у боях на Ізюмському напрямку.

За вісім років неоголошеної війни та перші місяці широкомасштабного вторгнення військ рф в українському суспільстві (поряд зі збереженими локальними традиціями) сформувався сценарій поховання загиблих за незалежність і територіальну цілісність Української держави. Це насамперед «живий коридор» із громадян фактично по всьому маршруту слідування катафалка до місця поховання; супровід державною символікою та тужливою лемківською народною піснею, яка стала символічним реквіємом ще від часів Революції Гідності. Поряд з «Пливе кача...» під час похорону використовують «Мелодію» Мирослава Скорика. Її поширення як реквієму зумовлене виступом Президента України перед світовою громадськістю, який презентував відео зруйнованої війною України самі під цей музичний твір. Використовують також інші мелодії, які набувають функції траурних маршів (наприклад, «Ой полечко, поле туманом повито»).

Аби висловити тугу за загиблою людиною, рідні та близькі в соціальних мережах та на Youtube викладають відео чину поховання. Коментарі таких публікацій рясніють фразами: «Вічна пам'ять», «Біль! Переяславе, тримайся!», «Герої не вмирають! Вмирають вороги!», мають велику кількість «лайків» та поширень, підкреслюючи таким чином повагу до пам'яті воїнів, які боронили Батьківщину і стали мірилом моральних чеснот Громадянина України [21].

[21] У Переяславі попрощалися із захисником Андрієм Катковим. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gXevNTcDjeY (дата звернення 26.05.2022).

Сучасні ІТ-технології дозволяють висловлювати жалобу в новому форматі: як у суспільному, так і приватному порядку, у спільнотах, що не обмежені родинним або дружним колом спілкування. Вибудовуючи віртуальні зв'язки в Інтернеті у формі соціальних мереж, форумів, кола підписників, колег чи знайомих, офіційні або приватні особи створюють свою віртуальну спадщину в Інтернеті в режимі реального часу. Ця спадщина лишається в мережі необмежений час, дозволяючи іншим користувачам висловлювати жалобу та долучатися до спогадів про фігурантів некрологів «емоційними вподобайками» або коментарями під дописами. Тексти некрологів спрямовані на емпатичний відгук читача, орієнтовані на моральні чесноти загиблого; констатують передчасну смерть, а відтак і нездійснення певних життєвих планів. Шляхетність і рішучість, сміливість та безмежна, неймовірна життєрадісність – саме такими епітетами рясніють офіційні некрологи про загиблих захисників.

* * *

Соціальні катаклізми новітньої історії України, насамперед сучасна російсько-українська війна та пов'язані з нею масштаби масової загибелі людей, не могли не накласти відбиток на ментальність українців. Смерть і поховання в такому контексті становлять кризову ситуацію (подію) передусім для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий, – локальної, професійної, дружньої та ін. Аналіз фото- й відеоматеріалів, які поширюються мережею Інтернет, дає можливість констатувати активне побутування в сучасному похоронному обряді поховально-поминальних атрибутів, притаманних традиційній українській обрядовості. Насамперед це поминальні хліби, цукерки, рушники (як на надмогильних хрестах, іконах, портретах померлих). Отримана та проаналізована за допомогою етнологічних методів візуальна й наративна інформація дає змогу констатувати, що емпатія в часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна.

Ростислав Забашта
кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ВІЙНА ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИКЛИК: РУБІКОН

Перші емоції та будні. Початок війни застав за межами Києва. Спозарання мати (дитина Другої світової, над редагуванням тексту спогадів якої працював останнім часом) збентежила схвильованим окликом і неочікуваною вісткою: «Почалася війна!!!». Усвідомлення цього неймовірного, «нераціонального» й донедавна такого «далекого» факту приходило поступово: з гулом літаків і гвинтокрилів, які почали пролітали над хатою незвично часто й низько, з появою блокпосту при в'їзді до найближчого містечка, зі щонічним патрулюванням разом із місцевими тероборонівцями на темних вулицях принишклого і враз переповненого переселенцями села, з відлуннями далеких канонад і надривного завивання сирени.

До Києва повернувся за тиждень. Змалечку знайома дорога виявилася тепер напрочуд тривалою і напруженою, із частими зупинками й перевірками документів на численних блокпостах. Столиця зустріла майже повним безлюддям вулиць, поодинокими купами неприбраного сміття на автостанції та відсутністю громадського транспорту. У повітрі висів «смог» гнітючої непевності та тривоги. «Прийняти», «увійти» в нинішній ритм міського буття допомогла фізична праця на одному з найближчих від помешкання блокпостів. Рубікон перейдено, життя триває.

Деякі роздуми щодо почутого в інформаційному просторі. Популярний віднедавна в публічному просторі київський доктор філософії Андрій Баумейстер, реагуючи на повномасштабне вторгнення

Росії в Україну, висловив кілька думок, які викликали певні емоції та роздуми [1].

Зокрема, цей представник нинішнього вітчизняного інтелектуального простору озвучив тезу про втрату Росією з початком війни «морального й духовного авторитету в світі», про втрату привабливості у світі її «м'якої сили (культури та науки)», а також висловився про сутність можливої «стратегічної» перемоги України в нинішній війні. Остання, на його переконання, полягає в тому, аби Україна не «перетнула» певної межі в своєму спротиві агресорові, аби вона відмовилася від «тотальної помсти, тотального реваншу ***в усіх сферах*** [курсив і пожирнення автора. – *Р. З.*]», а натомість спромоглася стати «духовним і культурним центром вільного *пострадянського простору*», спромоглася стати прикладом всебічного й вільного демократичного, духовного й культурного розвитку тощо.

Із цими тезами не можна не погодитися. Водночас дещо заважає беззастережно й сповна прийняти думки пана Баумейстера:

А) Говорячи про моральні й духовно-культурні втрати країни-агресорки, доктор філософії жодним словом не обмовився (принаймні в прослуханих нами відеороликах) про морально-духовний чин і здобутки України вже на нинішньому етапі її боротьби. Автор не акцентує уваги своїх слухачів (а спілкується він головно російською, а отже, апелює переважно до місцевих і зарубіжних російськофонів) на високих прикладах геройства, самопожертви й водночас людяності українського народу в цій жахливій борні. Складається враження, що промовець більше переймається долею «культурного багажу» агресора, ніж країни, яка відбиває напад (втрачаючи й культурні свої надбання) і громадянином якої він є, а отже, виникають певні сумніви й щодо цілковитої адекватності морально-духовної позиції згаданого автора стосовно української спільноти як такої.

Так чи так, але духовні та історико-культурні пріоритети пана Баумейстера оприявлені достатньо виразно (за нашими суб'єктивними спостереженнями та відчуттями).

[1] URL : https://www.youtube.com/watch?v=4125QKoohVw

Б) Думка Баумейстера про «стратегічне» завдання України «обтяжена», з одного боку, певними сумнівами, а з другого – додатковими передумовами й настановами.

По-перше, автор не цілком упевнений у спроможності інтелектуальних і культурних сил нинішньої України досягнути «стратегічної перемоги» (він лише припускає: якщо стане спроможності). У цих сумнівах немає, звісно, нічого незвичного, а тим паче – «крамольного» (сумніви, як відомо, – рушійна сила науки й будь-якого поступу). Одначе Баумейстер не пропонує жодних конкретних способів і форм накопичення необхідних для цього сил і не визначає свого персонального місця в цьому процесі.

По-друге, автор припускає / мріє / сподівається, що Київ (ставши «центром» духовності й культури на пострадянському просторі) поведе за собою, так би мовити, «у світле, європейське майбуття» Москву та Мінськ, поверне собі статус «матері городов рускіх», щобільше – сприятиме звільненню населення Росії та Білорусі від церкви московського патріархату, а отже, посприяє і новій, істинній «християнізації» (разом з Константинополем) цих теренів.

Постають питання, чи потрібно й чи під силу це Україні на нинішньому історичному етапі; чи доречно вкладати в цю затію свої сили, енергію, ресурси; чи має це бодай якусь позитивну історико-культурну перспективу. Останнє – чи не найбільш принципове й дискусійне, адже факти історії тривалих взаємин України та Московії / Росії свідчать не на користь нашої культури, країни й держави. Лише люди, які живуть у парадигмі московських історико-культурних концепцій і кліше, погано знають історію України (або свідомо не зважають на її свідчення), можуть донині плекати подібні ілюзії; тільки люди, які мають проросійські культурні орієнтації в професійному та особистому житті, можуть закликати український народ вкотре витрачати власні сили не на себе, а на благо примарного «брата», властиво жертвувати собою заради колишнього, теперішнього й потенційного в майбутньому агресора (і це в той час, коли всі інші держави світу, зокрема росія, притримуються у своїй внутрішній та зовнішній політиці принципу націоцентризму).

Наші сумніви стосовно позиції Баумейстера (і подібних йому місцевих глашатаїв) засновані не лише на інших професійних практиках, знаннях і світоглядних засадах, а й на факті посутнього перегуку позицій київського філософа зі «світоглядною» позицією одного з нинішніх окупантів – підполковника поліції СЗШР Дмитра Астахова, який опинився в українському полоні. Цей вояка (на одній із прес-конференцій, влаштованій вітчизняними медіа) наполегливо вказував / рекомендував (майже в повчально-наказовій формі, постукуючи час від часу рукою по столу) українцям не «вбивати російських солдатів, які здаються в полон» (!?), виявляти людяність стосовно них, зберігати їм здоров'я і життя, закликав «не делать трупов, а делать людей» (?!). На його переконання, це дозволить росіянам, повернувшись додому, переосмислити своє ставлення до України, відкриє їм очі на війну (?!). Водночас стверджував, що без допомоги України («в етот раз») змінити щось у Росії неможливо [2].

Як усі ці благі побажання й настанови контрастують із реаліями конкретного життя, зокрема з реаліями теперішнього стану суспільства країни-агресорки! Разюча характеристика цим реаліям містить виступ київського бізнес-тренера Андрія Левченка, який тривалий час працював у росії та сповна спізнав на собі властивості місцевого населення. Пан Левченко, усупереч панові Бауместеру, закликав українців «не витрачати на них [росіян. – *Р. З.*] часу», бо вони не «хочуть нас розуміти вже давно», вони «зневажають нас», їхня ментальність «від початків – агресивна» [3]. Із цим не посперечаєшся. Додатковим акцентом тут може слугувати одна деталь військових буднів: деякі з окупантів прикрашають себе липучками-шевронами з написом: «Это будет славная охота» [4].

Отже, не розпорошуватися, а концентруватися, не плекати марних ілюзій, а вірити у власні сили, повсякчас накопичувати їх для власного майбутнього зростання. Постійно керуватися щодо недругів і ворогів трьома заповідями: ніколи не вірити, не боятися і не просити.

[2] URL : https://www.youtube.com/watch?v=vog5ufD7-gw

[3] URL : https://www.youtube.com/watch?v=r_UIVjqpGlY

[4] URL : https://www.youtube.com/watch?v=lfhCx0APGCY

Олена Чебанюк
кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ВИЯВИ СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ В ЧАСИ ВІЙНИ

Спалах гумору й сатири зазвичай відбувається в кризові моменти в житті суспільства – під час воєн, епідемій, катастроф тощо. Дослідники сміхової культури пояснюють, що в основі цього явища лежать однакові причини: лють і сміх є реакцією на зло, на зміну усталеного й налагодженого життя, а також архаїчним способом захисту від смерті.

Для того, щоб вижити й перемогти, не втратити людяності, треба боротися з ворогом не тільки зброєю, але й гострим словом, висміюванням його недолугості та ницості. Основна функція гумору й сатири під час війни – стабілізувати власні емоції смішним і веселим, гумористичним і комічним.

Своєрідністю сьогоднішньої сатирично-гумористичної творчості на злободенну воєнну тематику є залучення до процесу її створення в соцмережах широкої аудиторії охочих.

Крім сатиричних текстів відомих і улюблених блогерів, малюнків професійних карикатуристів, наприклад Юрія Журавля, найбільшу популярність у мережі мають меми.

Меми – це короткі афористичні вислови, цитати, паремії, гасла, крилаті слова. Часто такі фрази є підписами під карикатурами, фотографіями, відомими творами образотворчого мистецтва.

Мережевими мемами стають злободенні події, популярні персонажі, влучні вислови, народжені в реальному житті. Простежується і зворотний процес: з Інтернету вдалі й популярні меми

перекочовують у «реальне» життя – рекламу, назви товарів, страв, напоїв, підписи на предметах повсякденного вживання.

Яскравим прикладом надзвичайної дієвості мемів у сучасному житті є коротка, але надзвичайно змістовна фраза Романа Грибова, прикордонника з острова Зміїного в Чорному морі.

Характерною ознакою сучасних мемів є їхня інтерактивність, здатність миттєво розповсюджуватися завдяки соціальним мережам на широку аудиторію. Темами стають розвінчування недолугої пропаганди ворога. Так, створено цілу серію сатиричних мемів на тему поширеної російськими пропагандистами інформації про заражених вірусами птахів, які розповсюджують хвороби серед їхніх співвітчизників.

Проколи ворожої пропаганди українські користувачі мережі творчо використовують для висміювання та знецінення ворога.

Найулюбленішими персонажами українських «мемесиків» є українські воїни, захисники Батьківщини. Часто їх зображують у мемах із тваринами, переважно «бойовими» котиками. Любов до тварин і здатність до сміху й гумору – це ознака збереження людяності у складних умовах війни.

Катерина Бех
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр», в. о. вченого секретаря Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНИХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАХОДІВ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Реалії останніх восьми років (від початку окупаційних наступів Росії) демонструють світовому суспільству нові інструменти боротьби за політичні та національні інтереси. Ідеться, зокрема, не лише про використання сучасного збройного ресурсу. На передовий та основний фронт виходять інформаційно-комунікаційні засоби, які мають неабиякий вплив на формування суспільно-політичних настроїв населення різних країн. На жаль, від часу проголошення державної незалежності після тривалого періоду радянізації Україна продовжувала перебувати в інформаційному просторі сусідніх, як вважалося раніше, дружніх країн. Сподіваючись на перспективу співдружності з пострадянськими країнами, українське суспільство було відкритим до зовнішньої інформації, а урядові структури відповідно не обмежували доступ до засобів масової комунікації; окрім цього, у країні був ще низький технічно-комунікаційний розвиток, що й призвело, головним чином, до домінування у вітчизняному «інформколі» російського контенту: трансляція російських телеканалів, радіомовлення, друк російськомовних періодичних, науково-популярних та художніх видань. Отже, українці формували здебільшого свої естетичні смаки й накопичували особистий ін-

телектуальний потенціал під впливом російського інформаційного контенту. Ворог завуальовано поширював в українському суспільстві свій контент, що презентував «вєлічіє рускаго народа», – це популяризація російських артистів, митців, дослідників, надання вагомості народній російській культурі та архітектурі, акцентування на ролі природних ресурсів і рукотворних об'єктів. Українська мовно-культурна значимість у такому «інформколі» заглушувалася й часто розглядалася лише як один з аспектів «общєруской культури». Варто погодитися з тим, що чи не більша частина населення України цілком спокійно абсорбувала російський інформаційний потік ще до недавнього часу. Ці очевидні факти не один рік руйнують наш національний духовний рубіж, а це у свою чергу призвело до фізичного нехтування міжнародно визнаного державного кордону України, окупаційної агресії та знищення українців як нації.

Враховуючи державотворчі помилки й особисті громадянські позиції, маємо на меті на довгу перспективу забезпечувати через інформаційно-комунікаційну сферу духовну міць нашої Вітчизни та навсібіч популяризувати нашу культурну спадщину. Серед українців соціальна мережа *Instagram* є однією з найпопулярніших інтернет-площин для комунікації. За статистикою, на початку 2022 року кількість українських користувачів складала близько 17,3 млн осіб, основна вікова група яких – це люди до 35 років [1]. Незважаючи на всеосяжність сфер життєдіяльності та строкатість тематики акаунтів, контент мережі формується відповідно до актуальних проблем сьогодення світового суспільства. Зокрема, українські користувачі є активними та стійкими у своїй позиції щодо подій, пов'язаних із державою.

Від початку повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої країни *Instagram* став для молодої генерації українців «онлайн-фронтом», майданчиком для особистої комунікації, єднання та підтримки один одного у складний час, для швидкого реагування

[1] *Instagram* уперше випередив *Facebook* за кількістю користувачів в Україні (див.: URL : https://www.epravda.com.ua/news/2022/01/20/681633/).

на волонтерські запити, інформаційного сповіщення користувачів мережі за межами нашої країни. З 24 лютого 2022 року українські блогери різко змінили манеру ведення своїх сторінок, звичні звернення до фоловерів (із привітаннями, анонсами культурно-розважальних подій, пропозиціями різних навчальних марафонів, товарів, оздоровчих порад, зауваг щодо зовнішнього вигляду та стилю тощо) переорієнтували на проблему відкритого воєнного нападу. Протягом першого тижня війни блогери зі значною кількістю підписників, медійники, популярні артисти організовували збори коштів для придбання необхідних амуніцій громадянам, які прагнули якнайшвидше вступити до лав українського війська. Наприклад, популярне серед подільської людності подружжя блогерів (весільні ведучі С. і О. Б.) змінили основний напрям своєї діяльності: почали організовувати купівлю сучасного військового спорядження та його доставку в зони бойових дій. Перспективні крафтові майстерні з пошиття модного одягу, виробництва сувенірної продукції та аксесуарів переорієнтовуються на виготовлення «жилетів-розгрузок», різноманітної національної символіки. Волонтери не тільки зосереджують свою увагу на військових, але й намагаються забезпечити базові потреби, хоча б на перший час, тих переселенців, які втратили житло, роботу, близьких. Єднання українців уже спрямоване на розчищення від розбитої військової техніки та відбудову зруйнованої окупантами інфраструктури у визволеній місцевості Київської області. Скажімо, українці-інстаграмери долучилися до відновлення інтернет-провайдера в с. Димер. В *Instagram* спостерігаємо не тільки волонтерський збір коштів, але й «*пошук вільних рук та бажаючих допомогти*» [2] (помітно, що фоловери-українці швидко відгукуються на запити). На запитання підписниці, «чому немає смішних відео та пропозицій жіночих аксесуарів», блогерка-гумористка різко відповідає: «*Тому що не на часі жарти, стиль та мода. Зараз важливо інше, ситуація вимагає вирішення нагальних проблем, тому без смішних*

[2] https://instagram.com/lyuda_sho?igshid=YmMyMTA2M2Y=

відосіків, а виручені кошти за товар буду перераховувати на ЗСУ. Гуртуймося задля перемоги» [3]. Волонтерський рух з-поміж українців, організований у просторі ще донедавна гламурної соціальної мережі, став надійною тиловою базою.

Потужну лінію спротиву в *Instagram* намагаються тримати користувачі українського сегменту на інформаційному фронті. Українці відкрито вступають у переписку з фоловерами з країни-агресорки для поширення серед них правдивої інформації про загарбницькі плани кремлівської верхівки; викривають фотофактами воєнні злочини російських солдатів відносно мирного населення; наголошують на пріоритетах євроінтеграційного розвитку нашої держави; описують реальні прагнення українського населення жити самостійно, без «старшого братнього народу». Численні дописи користувачів присвячено відмінностям української людності та російських окупантів у традиційній культурі, мові, трактуванні історії, наявності моральних якостей, духовності тощо.

Важливо, що до цього «інформаційного війська» долучаються не лише українці. Іноземці з дружніх країн висловлюють свою солідарність з українським народом у боротьбі проти агресора. Позицію підтримки та співдружби висловлюють блорегимільйонники – світові зірки сцени, кіно та спорту. У своїх акаунтах вони публікують звернення до українського народу зі словами співчуття, долучаються до гуманітарної допомоги. Зокрема, захват серед інтернет-користувачів викликав вчинок відомого футболіста Девіда Бекхема. Персональну сторінку, яка має понад 70 млн підписників, він віддав у тимчасове користування голові обласного перинатального центру в Харкові, щоб лікарка могла розповісти про свою роботу й роботу колег, які в надскладних умовах воєнного стану й обстрілів міста рятують життя породіль та немовлят. Футболіст закликав своїх фанів до пожертв на користь медпрацівників України.

---

[3] https://instagram.com/latte_moccacino_?igshid=YmMyMTA2M2Y=

Слід зазначити про реакцію фоловерів-росіян на інформаційну хвилю спротиву й неприйняття дій їхнього кремлівського очільника та його істеблішменту. Очевидно, що значна кількість російських активних інтернет-користувачів «радо приветствуют спецоперацию на Украине»; відкрито закликають до повного знищення всіх українців, незважаючи на вже відомі їм непоодинокі випадки загибелі чи поранення своїх співгромадян під час наступу на мирні території України. За нашими спостереженнями, з-поміж росіян-інстаграмерів є також значна кількість тих, хто боїться висловлювати будь-яку думку з приводу відкритого повномасштабного вторгнення РФ. Зокрема, популярна блогерка-росіянка в перші дні вторгнення (мабуть, на потік повідомлень підписників) занепокоєно та боязно відповідала в прямому включенні: «*Миленькие мои, ну не спрашивайте, ну не могу, ну что я скажу… Ну поймите, ну нам нельзя, ну к нам сразу придут, знаю, что это неправильно*» [4]. Щоб хоча б якось компенсувати свою бездіяльність, росіяни в *Instagram* займають позицію із закликом до миру, поширюючи дописи за тегами *#мирумир, #нетвойне.* При цьому російські інтернет-користувачі свідомо замовчують, що їхня країна є агресором. Активісти-фоловери з країн західної демократії таку позицію розцінюють як підтримку політики кремля.

За даними включного спостереження серед користувачів мережі, через два-три роки після окупації східних регіонів України та АР Крим частота публікацій за хештегами, які порушують питання цілісності суверенітету й оборони нашої держави *(#ато, #кримукраїна, #східхзахід, #crimeaua)*, серед українців знижувалася. Натомість блогери продовжували розвивати власні сторінки та комунікувати зі своїми фоловерами за напрямом звичної діяльності.

Результати моніторингу Інституту масової інформації засвідчують, що на початку 2022 року в українському сегменті соцмережі найпопулярніші інстаблогери вели свої сторінки

[4] https://instagram.com/vikabuza?igshid=YmMyMTA2M2Y=

російською мовою [5]. За нашим оглядом, від початку активних дій з 24 лютого 2022 року більша частина попблогерів почали вести свої акаунти лише українською мовою з переконанням, що «*межі країни закінчуються там, де закінчується мова*» [6], водночас частина інстаграмерів, зокрема журналісти, упевнені, що послуговуючись мовою окупанта, зможуть швидше донести правдиву інформацію «*зомбированному и темному населению*» [7]. Важливо, що з першого дня повномасштабного вторгнення РФ українська аудиторія мережі *Instagram* зайняла позицію національного єднання та спротиву окупантам. Акаунти українців продовжують рясніти дописами різної тематики за тегами *#ЗСУ, #Українапонадусе, #тро, #допоможеморазом, #saveUkraine, #stoprussia, #stopwar.* Досліджувана соціальна мережа із часу активних дій на території України стала майданчиком інформаційного фронту, результативної комунікації, тісного єднання українців та дружніх для нас народів з різних куточків світу. Українці-інстаграмери виявляють сподівання на наближення перемоги й таке саме об'єднання серед своїх і підтримку зовнішніх партнерів для спрямування зусиль на відбудову й оновлення України.

Зауважимо, що крім цієї комунікаційної платформи, для реалізації культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на повоєнне відновлення та інформаційну безпеку держави, варто залучати й інші доступні інтернет-ресурси. Адже, як засвідчують українці-переселенці, у нашій соціально-побутовій сфері значно розвинені ІТ-опції, на відміну від країн у Європі, зокрема, мовиться про швидкий Інтернет, онлайн-сервіси, доступ до різноманітних електронних ресурсів. Саме таким козирем у руках маємо навчитися володіти для швидкого повоєнного відновлення України та старту нового витка історії. Ці завдання лягають не лише на плечі менеджерів і працівників будівельно-виробничих підприємств; чимала частка роботи з

[5] Інстаграм. Дослідження контенту. *Інститут масової інформації.* URL : https://imi.org.ua/monitorings/doslidzhennya-kontentu.

[6] https://instagram.com/natalka.shchuka?igshid=YmMyMTA2M2Y=

[7] https://instagram.com/nata_goncharova_ua?igshid=YmMyMTA2M2Y=

відновлення стабільної державності належить і саме гуманітаріям НАН України, які мають значний науково-просвітницький потенціал. Скажімо, науковці, освітяни, митці, музейники, культурологи повинні не тільки спрямувати свої зусилля та результати напрацювань на активних і зацікавлених національними питаннями громадян, а також згуртувати навколо себе молоде покоління та дезорієнтованих українців. На нашу думку, як варіант, гуманітарії мають об'єднатися з ІТ-фахівцями для ефективного виконання завдань з відновлення зруйнованих пам'яток та гарантування безпеки на мовно-культурному рівні, використовуючи при цьому інноваційно-технічні засоби й інформаційно-комунікаційні майданчики, доступні пересічним українцям. Наприклад, варто було б розробити сайт (кілька) з прив'язкою до мобільного додатка, чат-боту, що вміщуватиме тематичні матеріали мовної, культурної, історичної галузей просвітницького характеру: самоосвітні курси, інтерактивні уроки для різних вікових категорій українців; відео з фаховими коментарями та поясненнями історико-культурних явищ і процесу державотворення; електронні атласи, що відображатимуть особливості народної культури та побуту українців, аудіозаписи з мовленням носіїв українських говірок і локальних традицій; віртуальні мандрівки по музейно-культурних осередках України; створення «електронного банку ідей» українців з відновлення зруйнованих пам'яток та розвитку туристичної галузі. Такий напрям діяльності буде одним з основних інструментів в інформаційному протистоянні ворогові та забезпечить самопрезентацію нашої країни на світовій арені. Отже, у план повоєнного відновлення України має ввійти також старт розвитку діджиталізації та інформаційно-комунікаційних засобів у симбіозі з гуманітарно-просвітницьким комплексом, який можуть забезпечити фахівці НАН України. Усе це в майбутньому обов'язково спрацює на користь Вітчизни та української нації.

Олена Калач
кандидатка історичних наук, молодша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СЕРЕДОВИЩІ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА МЕШКАНЦІВ ПРИФРОНТОВИХ ПОСЕЛЕНЬ

На наших очах пишеться новітня історія Української держави. На жаль, твориться вона великою кров'ю. Істотні зміни у світогляді та свідомості українців ознаменовані подіями кінця листопада 2013 – 23 лютого 2014 років. Здавалося, тоді перемогло цивілізоване суспільство, спрямоване на проєвропейський розвиток держави. Проте, напевно, у той час мало хто здогадувався, які випробування чекатимуть на Україну вже за кілька тижнів. Ці процеси охоплять головно південну та східну частини держави і згодом затягнуться на довгих вісім років уже виключно на території Донбасу.

Уранці 24 лютого 2022 року трагедія поширилася на значну частину нашої держави. З початку березня 2022 року, умовно кажучи, змін зазнає адміністративна карта країни: на ній з'являються міста-герої України та міста-привиди. За офіційними даними, з часу проголошення незалежності своє існування припинив 641 населений пункт. Хоча було ще чимало сіл, які існували на папері, але там уже давно ніхто не жив [1]. Зараз надзвичайно важко назвати точну кількість населених пунктів-при-

[1] Мазуренко Я. Міста-привиди. Де в Україні зупинилося життя. *Український інтерес.* URL : https://uain.press/articles/mista-pryvydy-de-v-ukrayini-zupynylosya-zhyttya-1064966 (дата звернення 13.12.2022).

видів, адже за час російського вторгнення з землею рівнялися не лише села, а цілі райони.

Ми вже частково зверталися до пропонованої теми у 2015 році [2], щоб описати наслідки 52-денної окупації м. Лимана Донецької області та віднайти зміни в ідентифікаційних практиках населення. Нині ж, коли місто пережило четверту окупацію в історії, знищене на 90 % і заселене лише двома тисячами мешканців (з 22,4 тис. осіб до війни), робимо спробу проаналізувати особливості взаємодії різних регіонів нашої держави з деокупованими територіями та оцінити рівень свідомості й розглянути світоглядні пріоритети представників міста, на яких, беззаперечно, вплинули масштабні військові дії та місяці, проведені у підвальних приміщеннях без благ цивілізації.

Цілком слушно може виникнути питання, чому для аналізу зазначених процесів обрано саме цей населений пункт. Відповідь дуже проста: це моє рідне місто. Тут я народилася, сформувалася як особистість, здобула середню освіту, прожила 22 роки.

Джерельною базою пропонованого дослідження є переважно матеріали, знайдені у мережі «Інтернет»: повідомлення різноманітних інформаційних агенцій, відео, розміщені на низці YouTube-каналів (вони містять не лише кадри з обсягом руйнувань, але й інтерв'ю з мешканцями, які пережили окупацію і досі залишаються в населеному пункті).

З історією та економічними особливостями розвитку міста можна ознайомитися в низці видань енциклопедичного характеру [3], тому

---

[2] Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України : матеріали Круглого столу / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ, 22 вересня 2015 року ; [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2015. С. 148–152.

[3] Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область [голов. ред. П. Тронько]. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. 992 с.; Лиманська міська об'єднана територіальна громада. URL : https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project-priued6&id=2978 (дата звернення 15.12.2022); Пасічник М. Красний Лиман. *Енциклопедія сучасної України* [електронна версія] / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 15. URL : https://esu.com.ua/article-2844 (дата звернення 13.12.2022).

детально на цих питаннях не зупинятимемося. Зауважимо лише, що м. Лиман – адміністративний центр однойменної міської громади Краматорського району Донецької області. Між іншим, найбільшої ОТГ в Україні, яка об'єднує 40 населених пунктів. Це найпівнічніше місто області, відстань до м. Донецька (автошляхами) – 138 км, до м. Києва – 666 км. Для порівняння: до нинішньої лінії фронту (м. Кремінна Луганської обл.) лише 8 км.

Серед мешканців області воно відоме як рекреаційна зона, легені індустріального Донбасу. Зокрема, на території району розташовано 3 санаторії, 7 дитячих оздоровчих таборів, 87 туристичних баз. Кліматичні умови сприяють адаптації після легеневих захворювань [4].

Проте, на жаль, це все уже в минулому [5]… Населений пункт перетворився на практично суцільну братську могилу (через постійні обстріли загиблих ховали не лише у дворах, а й на новому стадіоні), на вулицях, парканах і навіть у будівлях залишилися міни та розтяжки. За даними на 22 листопада 2022 року, з обстежених багатоповерхівок уже 12 будівель мають бути повністю знесені [6]. Приватний

[4] Лиманська міська об'єднана територіальна громада. URL : https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project-priued6&id=2978 (дата звернення 15.12.2022); Перлини Лиманщини. *Пілігрім-М.* Тури УКРАЇНОЮ. URL : http://piligrim-m.ho.ua/doneczkij-kraj/perlini/limanshhini/ (дата звернення 13.12.2022).

[5] Матяш Т. Росіяни зруйнували сучасну велобазу в Лимані, яку відкрили торік восени. 30 травня 2022. URL : https://lb.ua/society/2022/05/30/518385-rosiyani-zruynuvali-suchasnu-velobazu.html (дата звернення 13.12.2022); Орлова В. Міста Лиман Донецької області більше не існує. 04 червня 2022. URL : https://www.unian.ua/society/mista-liman-doneckoji-oblasti-bilshe-ne-isnuye-novini-ukrajini-amp-11854098.html (дата звернення 13.12.2022); Романенко В. «Новорічний подарунок» РФ: ракета С-300 знищила відділ поліції в Лимані, є постраждалий. *Українська правда.* 31 грудня 2022. URL : https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/31/7383119/ (дата звернення 31.12.2022); У Лимані пошкоджено більше 80-ти відсотків житлового фонду. *Суспільне Донбас.* 27 листопада 2022. URL : https://youtu.be/NsCEsln9dU0 (дата звернення 15.12.2022).

[6] У Лимані пошкоджено більше 80-ти відсотків житлового фонду. *Суспільне Донбас.* 27 листопада 2022. URL : https://youtu.be/NsCEsln9dU0 (дата звернення 15.12.2022).

сектор зазнав фрагментарних руйнувань: є вщент знищені вулиці, є будинки з вибитими шибками та пошкодженими дахами, є житла, що вціліли.

Населення розшароване за своїми переконаннями: одні підтримують ЗСУ, інші, хто з нетерпінням очікував на «русскій мір» і його закони, вже зникли разом із загарбниками. Є ще й такі, яким абсолютно однаково, де жити та якою мовою спілкуватися. Вони вболівають за своє життя та добробут [7].

Люди перебувають у постійному страху за власні життя і безпеку і не наважуються відкрито висловлювати думку: «У нас тут как Маліновка. Одні прішлі, вториє прішлі. Ми нє знаєм, кто єшьо прідьот. Поетому люді бояца» [8]. Жаліються, що місто спотворене, залишилися лише коти, собаки та пенсіонери: «Це вродє як сдєлали ампутацию бєз наркоза: було все і осталися як бомжи в подвалє» [9].

Мешканці абсолютно не розуміють, чому вони постраждали: «Ці всі нальоти. За шо, про шо?! Ми при чьом?!» [10]; «Шо ми нагрішили, Ліман?! Він ниякий город, він стратегічєскі нічього. Ничього тут нема

[7] Горбатенко С. П'ять місяців у підвалі багатоповерхівки. Лиман та його жителі після звільнення. *Радіо Свобода Україна.* 27 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/u70ibS8MJws (дата звернення 15.12.2022).

[8] Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022).

[9] Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022).

[10] Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022); «Росіяни наробили нам ВЕЛИКОГО ГОРЯ» – мешканці Лиману не можуть отямитись після окупації. *Вікна-новини.* 4 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/7y3cwvUa0rw (дата звернення 29.12.2022); Сачалко Б. «Смотрят на меня, как черти». Ненависть, страх и радость в Лимане. *Настоящее Время. Сюжеты.* 21 октября 2022. URL : https://youtu.be/P0ZCpoWhNAM (дата звернення 20.12.2022).

такого… Желєзка та, всі мости, все на світі побили» [11]. Проте забула жіночка, що Лиман – потужний залізничний вузол, «Північні ворота» Донбасу, що сполучали промислові центри області з Російською Федерацією. З нього росіяни могли впевнено просуватися вглиб Донецької області. Місто межує з Луганською та Харківською областями, через нього прокладено автомобільні дороги державного значення Бахмут – Лиман – Горлівка та обласного значення Слов'янськ – Лиман.

Із тих, хто залишився у місті, хтось просто не встиг виїхати, оскільки лінія фронту наблизилася надто швидко, і вже на початку травня населення примусово евакуювали переважно броньованим транспортом. Інша група змушена доглядати рідних поважного віку [12]. Ще одні «прив'язані до пам'яті» [13]. Значна частина мешканців посилається на скрутне матеріальне становище [14] та переконує, що не хоче обтяжувати інших своїми проблемами [15]. «От войни в

---

[11] Мельников К. ЛИМАН досі відчуває наслідки російської навали – страшна РОЗРУХА та огидні СИМВОЛИ. *Факти ICTV.* 11 листопада 2022. URL : https://youtu.be/yNetolPy1us (дата звернення 17.12.2022).

[12] «Від війни в Україні не втекти…». Лиман. Обличчя війни. *Телеканал Дніпро TV.* 19 травня 2022. URL : https://youtu.be/VNxRcmYelow (дата звернення 16.12.2022).

[13] Безп'ятчук Ж. «Ми не колаборанти» і «При росіянах був порядок». Як Лиман повертається до життя. *BBC NEWS Україна.* 02 листопада 2022. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/features-63469826.amp (дата звернення 16.12.2022); Безп'ятчук Ж., Макгрегор К., Болл П., Пресс К. Прив'язані до кладовища: як та чому люди живуть у Лимані без тепла, світла та в руїнах. *BBC News Україна.* 11 листопада 2022. URL : https://youtu.be/mOxuxb53-IY (дата звернення 29.12.2022); Dobronosov Ya. Лиман, який він після деокупації. 7 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/teoJ8sO7i2g (дата звернення 15.12.2022).

[14] «Від війни в Україні не втекти…». Лиман. Обличчя війни. *Телеканал Дніпро TV.* 19 травня 2022. URL : https://youtu.be/VNxRcmYelow (дата звернення 05.01.2023).

[15] Безп'ятчук Ж., Макгрегор К., Болл П., Пресс К. Прив'язані до кладовища: як та чому люди живуть у Лимані без тепла, світла та в руїнах. *BBC News Україна.* 11 листопада 2022. URL : https://youtu.be/mOxuxb53-IY (дата звернення 16.12.2022); Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022).

Украінє нє уєдєш нікуда», – запевняють люди, які з 23 квітня живуть без води, світла та газу [16]. Через тривале перебування під землею та загальне виснаження у них червоно-земляний колір обличчя.

Майже у кожному інтерв'ю наскрізною є думка, що українці повинні виживати: «Просто жить нормально практічєскі нєрєально. Тоєсть ти постоянно виживаєш. Ми билі в окупациі почті полгода і практічєскі всьо ето врємя ти ілі дома, ілі в подвалє сідіш. Тоєсть ти нікуда дальше нє ходіш, потому што опасно. <…> Кто-то обнулял почті крєдіткі. Люді сєйчас по уши в долгах сумасшедших раді того, штоби просто вижить» [17].

Місцеве населення розповідає про численні випадки мародерства не лише з боку загарбників, а й так званих локальних асоціальних елементів [18]. Описано чимало випадків, коли чоловіки (зокрема, й ті, які переселилися до міста у 2014–2015 рр.) евакуйовували дружин і дітей, а самі залишалися захистити майно від мародерів.

Виростити самим щось не вдалося, оскільки початок посадкового сезону постійно супроводжувався обстрілами. Літо видалося спекотним і практично без опадів, тому навіть якщо щось і виросло, то дало не дуже гарний врожай через відсутність води. Містяни на-

---

[16] «Від війни в Україні не втекти…». Лиман. Обличчя війни. *Телеканал Дніпро TV.* 19 травня 2022. URL : https://youtu.be/VNxRcmYelow (дата звернення 16.12.2022).

[17] Ushenko A. Lyman. Donetsk region. 2022.10.27. Part II. 5 листопада 2022. URL : https://youtu.be/a6ebq8PLMro (дата звернення 16.12.2022).

[18] Горбатенко С. П'ять місяців у підвалі багатоповерхівки. Лиман та його жителі після звільнення. *Радіо Свобода Україна.* 27 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/u70ibS8MJws (дата звернення 15.12.2022); Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022); Степанов М. «Таке було місто! А що зараз? Руїни…» – журналіст із Лимана з сумом згадує рідне місто і сподівається повернутися. *НСЖУ.* 22.08.2022. URL : https://nsju.org/novini/take-bulo-misto-a-shho-zaraz-ruyiny-zhurnalist-iz-lymana-z-sumom-zgaduye-ridne-misto-i-spodivayetsya-povernutysya/ (дата звернення 14.12.2022).

магалися висадити коло багатоповерхівок квіти та розсаду. Це хоча б якось допомагало відволіктися. Пощастило тим, хто свого часу зробив у дворах свердловини [19]. У них завжди був запас води.

Під час окупації мешканці головно виживали за рахунок накопичених до війни запасів [20]. Кажуть, що десь один раз на два місяці їм давали гуманітарну допомогу. Щоправда, на їстівну вона була мало схожа [21].

Проживши майже півроку в цілковитій інформаційній ізоляції, залякані містяни до кінця не розуміють державної політики ціноутворення. Наприклад, банани коштують 120 грн / кг, апельсини – 130, гречка – під 200, пшоно або ячка – 40–50 грн / кг, овочі також по 40 [22]. Чесно кажучи, у мирний час ціни в місцевих торгівельних точках абсолютно нічим не відрізнялися від київських. Зараз же змінилися обставини: роботи у місті немає, пенсії ще не платили, соціальну допомогу від держави також отримали не всі.

Відповідно, лиманці виживають лише завдяки гуманітарній допомозі від міжнародних організацій та небайдужих мешканців України [23]. Волонтери (головно з Вінниччини, Рівненщини, Хмельниччини) також поводяться по-різному: одні просто залишають

---

[19] «Від війни в Україні не втекти…». Лиман. Обличчя війни. *Телеканал Дніпро TV.* 19 травня 2022. URL : https://youtu.be/VNxRcmYelow (дата звернення 16.12.2022).

[20] Ushenko A. Lyman. Donetsk region. 2022.10.27. Part II. 5 листопада 2022. URL : https://youtu.be/a6ebq8PLMro (дата звернення 16.12.2022).

[21] Горбатенко С. П'ять місяців у підвалі багатоповерхівки. Лиман та його жителі після звільнення. *Радіо Свобода Україна.* 27 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/u70ibS8MJws (дата звернення 15.12.2022).

[22] Ushenko A. Lyman. Donetsk region. 2022.10.27. Part II. 5 листопада 2022. URL : https://youtu.be/a6ebq8PLMro (дата звернення 16.12.2022).

[23] Близько 70 % міста зруйновано: як живе звільнений Лиман – репортаж FREEДОМ. 23 жовтня 2022. URL : https://uatv.ua/uk/blyzko-70-mista-zrujnovano-yak-zhyve-zvilnenyj-lyman-reportazh-freedom-video/ (дата звернення 16.12.2022); Ushenko A. Lyman. Donetsk region. 2022.10.27. Part II. 5 листопада 2022. URL : https://youtu.be/a6ebq8PLMro (дата звернення 16.12.2022).

привезене у дворі, щоб мешканці самі розподіляли його між собою. Таким чином вони намагаються виховати в людях почуття відповідальності один за одного та розумного підходу до обрання необхідного. Інші ж роздають кожному в руки, розповідають останні новини про події у державі та на фронті. Є навіть волонтери, які возять із собою казани, варять виснаженим щось смачненьке, аби почастувати їх [24], подарувати хоча б якийсь мінімальний затишок та домашнє тепло.

Насправді дуже вражають перші відео з деокупованих територій, коли люди зі сльозами на очах і з тремтячими руками вишиковувалися в черги аби отримати буханець хліба чи хоча б невеличку солодку булочку. Загалом хліб привозять украй рідко. Люди його дуже бережуть: нарізають дрібними шматочками та сушать сухарі. А ще зовсім нещодавно у місті було два власних хлібозаводи і привозили хліб із сусідніх Слов'янська та Бахмута. Мешканці міста могли собі дозволити обирати, якій випічці надати перевагу.

Сьогодні увесь нехитрий крам лиманців можна по пальцях перелічити: саморобна польова кухня у дворі (складені прямокутником цеглини та перегородка для посуду), задимлені обгорілі каструлі та сковорідки, чайники. Усе частіше волонтери та міська влада роздають буржуйки. У під'їздах складено дрова. Непоправної шкоди завдано сосновим лісам: зафіксовано численні пожежі під час наступу окупантів. Чоловіки, наражаючи себе на небезпеку, ходять до лісу і приносять звідти залишки сосон. Потім із жінками їх розпилюють, розрубують і складають у під'їздах. Хоча, як відомо, багато тепла ця деревина не дає. Так само чинять і у приватному секторі. Щоправда, пенсіонери купують їх за гроші. Міська влада також обіцяє організувати бригади з заготівлі дров, роздавати паливні брикети. Мешканцям багатоповерхівок радять пересе-

[24] Близько 70 % міста зруйновано: як живе звільнений Лиман – репортаж FREEДОМ. 23 жовтня 2022. URL : https://uatv.ua/uk/blyzko-70-mista-zrujnovano-yak-zhyve-zvilnenyj-lyman-reportazh-freedom-video/ (дата звернення 16.12.2022).

литися до приватного сектору: до родичів чи у вільні будинки, які дивом вціліли.

У 2016 році місто підпало під дію «Закону про декомунізацію». Однак серед місцевого населення і надалі активно функціонують старі назви вулиць, а на табличках уже зруйнованих будівель досі чітко прочитується назва «Красний Лиман». Хоча вже давно між собою містяни та представники сусідніх населених пунктів завжди називали місто просто Лиман. Невдалою виявилася і боротьба з колаборантами [25]. Як засвідчив досвід, їхня наявність так і не допомогла провести т. зв. «референдум» [26]. Місто перебувало у складі псевдореспубліки лише 12 годин.

Незважаючи на постійні обстріли вже після деокупації та проживання в умовах гуманітарної катастрофи лиманці запевняють у тому, що люблять Україну, вболівають за неї, вірять у ЗСУ, переконують, що скоро це все закінчиться і вони зможуть потроху повернутися до нормальних умов життя [27].

---

[25] Я звільнив рідний Лиман. Всюди – трупи росіян – Віталій Овчаренко. *Радіо НВ.* 3 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/kX-P11VJA1M (дата звернення 15.12.2022).

[26] Без тепла і світла у розбитих оселях: жителі Лиману оговтуються після окупації. Донбас. *Радіо Свобода Україна.* 17 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/3aAg2mdp5rw (дата звернення 20.12.2022); Горбатенко С. П'ять місяців у підвалі багатоповерхівки. Лиман та його жителі після звільнення. *Радіо Свобода Україна.* 27 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/u70ibS8MJws (дата звернення 15.12.2022); Есхакзай Р. «МИ ЗА МІР». Як російська пропаганда вплинула на мозок жителів ЛИМАНА. @Raminaeshakzai. *Ходят Слухи.* 24 грудня 2022. URL : https://youtu.be/Sk1brhN27dk (дата звернення 30.12.2022); Я звільнив рідний Лиман. Всюди – трупи росіян – Віталій Овчаренко. *Радіо НВ.* 3 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/kX-P11VJA1M (дата звернення 15.12.2022).

[27] Горбатенко С. П'ять місяців у підвалі багатоповерхівки. Лиман та його жителі після звільнення. *Радіо Свобода Україна.* 27 жовтня 2022. URL : https://youtu.be/u70ibS8MJws (дата звернення 15.12.2022); «Підвал і вогнище, і… все». Лиман. Обличчя війни. *Телеканал Дніпро TV.* 24 травня 2022. URL : https://youtu.be/M5xmOsWyPvM (дата звернення 17.12.2022).

Потроху до міста повертаються його мешканці, відновлюється електропостачання, частково з'явився газ. Наприкінці жовтня в одному з вцілілих дитячих садочків з'явився «Пункт незламності». Тут завжди є світло, вода, тепло, інтернет [28].

На жаль, за період, який минув після деокупації міста у 2014 році, містяни так і не відчули себе повністю інтегрованими в загальноукраїнський мовно-культурний простір. Навіть сьогодні, коли такою важливою є кожна звістка, мешканці продовжують перебувати в інформаційній блокаді: з-поміж газет є лише міськрайонна (а в ній не висвітлюються події загальнодержавного масштабу), радіо не працює (як кажуть люди, лише шипить), мобільний зв'язок і Інтернет досі з'являються лише періодично. Тому основним джерелом інформації є волонтери та рідні чи знайомі в інших регіонах країни, з якими вдається зв'язатися. Здається, що наразі серед мешканців переважає локальна або ж регіональна ідентичність. Вони найбільше переживають за рідне місто та свої домівки (хоча дехто бачив їхнє руйнування на власні очі), а вже потім екстраполюють свої думки та почуття на всю державу.

За історичними даними, у 1691 році вороги (ногайці, кримські татари) зрівняли цю місцевість із землею. Місто відродилося, розквітло, вийшло на новий рівень не лише загальноукраїнської, але й міжнародної співпраці. Шкода, що так швидко все змінилося…

На жаль, описана нами історія є типовою для більшості населених пунктів України, які мали нещастя зустрітися з «русскім міром», що не несе із собою нічого, крім вибухів, руйнувань і щемливого болю втрат. Нам залишається лише бути мужніми, людяними, підтримувати одне-одного, вірити у перемогу та сподіватися на можливість відродження нашої згорьованої, спотвореної землі, відбудови та відновлення зруйнованих населених пунктів. А для цього потрібен час…

---

[28] Волкова А., Панасюк В. Від буржуйок до «пункту незламності». Як зустрічає зиму прифронтовий Лиман. *Новини Донбасу.* 15 грудня 2022. URL : https://novosti.dn.ua/article/8267-vid-burzhujok-do-punkyu-nezlamnosti-yak-zustrichaye-zymu-pryfrontovij-lyman# (дата звернення 15.12.2022).

Богдан Сауляк
кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» (Київ, Україна)

ЗАГРОЗА ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ТЕХНОГЕННИХ КАТАСТРОФ ПІД ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Відкрита, повномасштабна війна в Україні, що розпочалася зі збройного вторгнення в нашу країну 24 лютого 2022 року російської федерації, так чи інакше зачепила кожного громадянина, кожну галузь та кожну сферу діяльності. Щодня від ворожих обстрілів гинуть люди, руйнуються житлові будинки та об'єкти критичної інфраструктури.

Війна росії проти України, крім жахливих людських втрат і руйнування інфраструктури, спричиняє значні екологічні й техногенні наслідки. Сьогодні нанесення російськими військами ракетних та бомбових ударів створює техногенні екологічні катастрофи по всій території України. Знищення нафтобаз, хімічних виробництв призводить до викиду шкідливих речовин у довкілля, а головне – їхнього попадання в ґрунт і підземні води. Також є великий ризик підриву магістральних нафто- і газопроводів, що теж може спричинити викид значної кількості шкідливих речовин.

Найбільшу техногенну небезпеку для України та всього світу загалом можуть становити пошкодження атомних електростанцій. Запорізька АЕС досі залишається захопленою російськими військами, які намагатимуться шантажувати Україну і світ ядерною загрозою. Окупанти не дають можливості повноцінно працювати персоналу АЕС, що у свою чергу посилює небезпеку виникнення помилок під

час можливої ліквідації наслідків обстрілів станції. Україна звертається до МАГАТЕ з різноманітними пропозиціями, як убезпечити світ від ядерної загрози. МАГАТЕ просять звернутися до НАТО з вимогою закрити повітряний простір над ядерними об'єктами України. Катастрофічних наслідків спроможні завдати й підриви гідроелектростанцій, гребель та шлюзів на українських річках, що може призвести до затоплення значних територій нашої держави.

Окремо слід також згадати про масштабні пожежі, які виникали та виникають унаслідок російської військової агресії. З 12 березня 2022 року розпочались активні спроби створення масштабної пожежі в зоні відчуження ЧАЕС. Такі дії проводилися шляхом цілеспрямованих обстрілів реактивною артилерію. Після невдалих погодних умов у перші дні диверсійних спроб обстріли поновлювалися в наступні дні. Унаслідок боїв навколо Києва також були загорання значної кількості лісових ділянок. Пожежі виникли в західній частині Чорнобильської зони відчуження.

У травні 2022 року військові дії призвели до масштабних пожеж на території національного природного парку «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Ізюмська лука» та Чорноморського біосферного заповідника. Частково загорання відбувалися через використання фосфорних бомб, що мають запалювальний ефект. Замість вибуху в місці падіння боєприпасу такі бомби запалюють територію та пропалюють більшість природних і техногенних матеріалів. Війська рф застосовували ці бомби на Донеччині, Луганщині та західних околицях Києва.

Понівечена війною земля приховує в собі одну з найбільших небезпек – залишки боєприпасів та замінування територій. Найчастіше ворог використовує замінування як спосіб стримування українських військ. Особливо щільно заміновані деокуповані території: під час відступу російські військові підступно маскували міни та вибухонебезпечні предмети по маршрутах просування Збройних сил України. На сьогодні Організація об'єднаних націй назвала Україну однією з найбільш замінованих країн світу. Понад 80 тис. квадрат-

них кілометрів території України потребують очистки від мін та вибухонебезпечних предметів.

Від бойових дій страждають також лісові екосистеми. Розриви снарядів спричиняють лісові пожежі, унаслідок чого знищуються великі їх масиви, адже загасити вогонь за таких умов досить складно. Крім безпосередніх бойових дій, згідно з наказом командування окупаційних військ, українські ліси можуть масово вирубувати для забезпечення потреб армії росії. Такі дії стануть черговим злочином окупантів та проявом екоциду – масовим знищенням рослинного і тваринного світу. Востаннє з території України природні та матеріальні цінності так вивозили нацисти до Німеччини під час Другої світової війни.

У лісах Чернігівської, Сумської, Луганської, Донецької та Херсонської областей залишається багато нерозірваних боєприпасів, що становить небезпеку не лише для людей, але й для диких тварин, птахів та лісової рослинності. Детонація снарядів та мін може спричиняти масштабні лісові пожежі.

Варто врахувати, що вибухи боєприпасів у таких великих масштабах наносять чималої шкоди сільськогосподарським землям; ці ґрунти ще тривалий час можуть бути непридатними для аграрних потреб. Після закінчення бойових дій для повного розмінування територій необхідно не один рік, перш ніж землі дозволено буде використовувати за призначенням.

Наразі Державна екологічна інспекція України формує перелік усіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, щоб притягнути агресора до відповідальності після закінчення війни. У цьому їй може допомогти кожен громадянин, який став свідком екозлочину. Для оперативного сповіщення створено спеціальний сайт *Shtab.gov.ua*, також працює чат-бот *EcoShkodaBot*, що допоможе швидко створити повідомлення про виявлене порушення.

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну екологічні організації разом з Міністерством захисту довкілля України моніторять випадки впливу війни на навколишнє середовище. Мі-

ністерство публічно звітує про понад 2300 випадків завданої довкіллю шкоди від війни, проте ці дані неможливо перевірити, адже список ніде не опублікований.

Нині багато громадських організацій збирають інформацію про екологічні злочини, що їх спричиняє російська федерація Україні, а деякі з них вимагають справедливого покарання країни-агресорки. Наприклад, громадська організація *UAnimals* запустила міжнародну інформаційну кампанію із закликом покарати росію за екологічні злочини під час війни.

На першому етапі кампанії українців та всіх небайдужих просять підписати міжнародну петицію до ООН та Європейського парламенту, у якій Європейський парламент, Організацію Об'єднаних Націй, парламенти держав-партнерів, міжнародні організації та інституції закликають засудити дії росії, сприяти припиненню злочинів екологічного характеру, запровадити додаткові санкції проти рф, сприяти відновленню екологічної безпеки України та її навколишнього середовища, а також допомогти в поновленні української екосистеми під час війни та в післявоєнний час, зокрема задіявши інструмент репарацій.

Громадська організація «Екодія» також простежує негативний вплив на довкілля, спричинений російської агресією. Так, за даними цієї організації, військові дії РФ вже призвели до викидів 49 млн тонн CO2. Ці викиди співставні з річними викидами цілої країни, такої як Болгарія чи Португалія. ГО «Екодія» створила інтерактивну мапу, де зазначені випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією. Така мапа інформує про потенційний вплив війни на довкілля та населення України, а також може допомогти владі України у зборі фактів, які надалі будуть використані для отримання відшкодування (репарацій) від росії за заподіяну шкоду в міжнародних судах.

Особливості географічного розташування, сприятливі природно-кліматичні умови наділили Україну неймовірним багатством флори й фауни. На територію нашої країни припадає 35 % біорізно-

маніття Європи. Однак російська військова агресія зачепила близько третини всього природно-заповідного фонду України.

Одним з найгірших впливів війни на екологічну систему України можна назвати вплив на водні об'єкти нашої країни: моря, річки, озера, лимани, малі й великі водойми та водотоки. На відміну від ґрунту, лісів, степів, вода не знає меж. Вона завжди рухлива, а тому забруднення вод, спричинені військовим вторгненням в Україну, поширюються й на інші країни. Через Україну протікають такі великі річки, як Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, Дунай тощо, які також протікають і в інших країнах.

Ще один з екологічних наслідків війни – до річок та морів після вибухів потрапляють отруйні сполуки. Зокрема, ворог десятки разів обстрілював міст через Дністровський лиман. Частина снарядів не долетіла до моста, а потрапила у воду, яка є джерелом питної води для мешканців Одещини.

Чорне море, що гостинно приймало в себе туристів, сьогодні потерпає від екологічних наслідків війни, яку розв'язала російська федерація. Точні цифри екологічних збитків будуть рахувати вже після перемоги України, але одне відомо – наслідки відчуватимуть ще багато поколінь, яким росія отруює воду, повітря та землю, знищує біорізноманіття та завдає шкоди природі в усіх її проявах.

Російські військові замінували частину акваторії Чорного моря, вони постійно стріляють потужними снарядами з надводних і підводних човнів, порушуючи при цьому положення Конвенції про захист Чорного моря від забруднення, яку росія ратифікувала ще 1993 року та зобов'язалася її дотримуватися. Загалом саме з акваторії Чорного моря випускаються більшість ракет, які летять у сторону України. Частину з них збивають, або ж вони падають у море, не розірвавшись.

На сьогодні декілька десятків природних і біосферних заповідників, національних та регіональних природних парків зазнають суттєвої шкоди внаслідок російської агресії, страждають і тварини, і рослини.

З початку року світ вразила новина про тисячі дельфінів, які викидаються на берег і гинуть у Чорному морі. Однією з основних причин фахівці звичайно називають війну та викликане нею хімічне й акустичне забруднення. Роками працівники Національного парку «Тузлівські лимани» намагалися створювати умови для того, щоб в акваторії Чорного моря вздовж парку – це 42 км – вільно та спокійно жили дельфіни. Сьогодні через війну, яку розв'язала росія, майже щодня на березі знаходять їх мертві тіла. При чому не лише на березі Чорного моря на Одещині, але й у Туреччині, Болгарії, Румунії.

Керівник наукового відділу національного природного парку «Тузлівські лимани», доктор біологічних наук Іван Русєв, який щодня інформує про екозлочини проти природи України, стверджує: наразі загинуло щонайменше 50 000 дельфінів. Через війну гинуть не тільки дельфіни, але й десятки інших видів морських істот, отруюються води.

Від російської агресії дуже постраждали птахи. Наприклад, через те що на територію Нижньодністровського національного природоохоронного парку падали ракети, вигоріла значна територія плавнів, які є місцем життя та гніздування десятків видів птахів. Навесні були інтенсивні обстріли лиманів нацпарку «Тузлівські лимани». По них випустили щонайменше 200 ракет. Ніхто не знає, скільки тварин в Україні загинуло від воєнних дій, але знову-таки точно гинуть і червонокнижні та рідкісні тварини.

Нині майже повністю порушено інфраструктуру природоохоронних територій, особливо тих, що розташовані в східній частині України, через щоденні обстріли. Крім того, що систематичні обстріли та міни, які дрейфують, шкодять флорі й фауні, вони також унеможливлюють роботу науковців та природозахисників.

Страждає від воєнних дій і повітря, яким дихають українці. Будь-яка ракета несе не лише смерть, вона містить пальне, вибухівку та детонатор. Навіть у випадку знищення відбувається хімічне забруднення атмосфери хімічними сполуками цих компонентів.

Також слід звернути увагу на те, що тисячі російських танків і бронемашин забруднюють українську землю паливно-мастильними матеріалами, а спалені та пошкоджені продовжують завдавати шкоди вже як металобрухт. Це канцерогенне сміття, і поки воно залишається на землі – отруює навколишнє середовище важкими металами, які потрапляють у ґрунтові води.

Отже, сьогодні російські війська, крім убивства й терору населення, продовжують руйнувати екосистему України, порушуючи екологічну рівновагу. Наслідки війни є загрозою для всього світу, адже Україна – важлива ланка його продовольчої безпеки. Загалом довкілля не має кордонів, а тому наслідки війни відчуватимуть на собі й інші країни ще багато років.

Зінаїда Косицька
кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР У ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проживання в сусідніх країнах багатьох українських біженців після початку нової хвилі російсько-української війни у 2022 році ставить перед ними не лише нові проблеми, але й додає нових практик і важливого матеріалу для порівнянь. У цьому контексті варто врахувати досвід роботи бібліотеки Варшавського університету, оскільки ситуація, яку спостерігаємо у фондах цієї книгозбірні, може підказувати нові шляхи для інтеграції українських наукових видань у європейський простір у період повоєнного відновлення України.

Працюючи з книгами у відкритому доступі бібліотеки, де особливо зручно підбирати книги без попереднього замовлення й де наочно видно всі екземпляри цієї частини фондів, зацікавленому читачеві одразу впадає в око, що українських видань серед багатьох інших обмаль. За таких обставин особливо втішно було натрапити серед значної кількості книг про мистецтво на розвідку Т. Кара-Васильєвої і З. Чегусової «Декоративне мистецтво України ХХ ст. У пошуках “великого стилю”» [1]. Важливо, що саме ця ґрунтовна пра-

[1] Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття: У пошуках «великого стилю». Київ : Либідь, 2005. 510 с. : іл.

ця представляє наше мистецтвознавство за кордоном. У бібліотеці вона в одному примірнику, тому з нею можна працювати лише в стінах установи.

Прикметно, що при пошуку книги в електронному каталозі за прізвищами авторів, імена яких рідною мовою пишуться кирилицею, потрібно бути максимально уважними, оскільки бібліографічний опис в європейських країнах подано латиницею. У вільному доступі серед книг різними мовами видання про український іконопис займають кілька стелажів; на полицях домінують польські, німецькі та англійські розвідки. Українських праць знайшлося дві, тому велика радість, що це найкращі вітчизняні дослідження – про Музей волинської ікони [2] та монографія Дмитра Степовика «Мистецтво ікони. Рим. Візантія. Україна» [3]. Щодо книг Д. Степовика, то в бібліотеці в різних відділах можна знайти ще три авторські монографії та один збірник, де з-поміж інших авторів зазначено і професора Д. Степовика. Сподіваюсь, що невдовзі в каталогах з'явиться книга авторки «Історія української витинанки» [4], подарована влітку 2022 року до фондів бібліотеки Варшавського університету.

Під час пошуку книг в електронному каталозі бібліотеки також з'ясувалося, що кілька видань з історії можна знайти за словом «історія», написавши його кирилицею: формується список із 19 позицій. Було б великою втіхою побачити серед них «Історію декоративного мистецтва України в 5 томах» [5], видану нещодавно в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України й розміщену на сайті закладу. До

---

[2] Музей волинської ікони / Александрович і ін. Київ : АДЕФ-Україна, 2012. 399 с. : іл.

[3] Степовик Д. Мистецтво ікони. Рим. Візантія. Україна. Київ : Наукова думка, 2008. 466 с. : іл.

[4] Косицька З. Історія української витинанки / НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2019. 316 с., іл.

[5] Історія декоративного мистецтва України : в 5 т. / НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2007–2016. Т. I–V.

слова, необхідно зауважити, що в електронному каталозі бібліотеки Варшавського університету завжди подано не лише всі дані про паперові варіанти книг, а й за наявності додається посилання на електронну версію, якщо така існує. Це посилання також висвітлюється для інших провідних бібліотек, оскільки вони поєднані однією мережею. У разі передачі видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України одній із провідних польських книгозбірень електронні версії українських праць будуть доступнішими для електронних каталогів країни. Це розширить інформативність бібліотечних установ і сприятиме швидшому висвітленню інформації про вітчизняні наукові видання в європейському просторі.

Тож досвід роботи в зарубіжних бібліотеках підказує, як важливо враховувати відмінні правила написання прізвищ і транслітерації в бібліографічних описах, а також особливості пошуку в електронних каталогах європейських книгозбірень. Зауважмо, якщо книгу замовляти в самій книгозбірні, то черговий бібліограф завжди порадить найпростіший варіант пошуку.

Привертає увагу також факт, що серед польських наукових видань є численні переклади англійською, німецькою та іншими мовами. Наприклад, книжку Ю. Грабовського (J. Grabowski) «Wycinanka ludowa» [6] надрукували ще в 1955 році, а невдовзі, у 1960 році, вона вийшла німецькою: «Der Volkstümliche polnische Scherenschnitt» [7]. Звісно, переклад значно менший за обсягом. Але це не зменшує важливості події, оскільки для ознайомлення читачів інших країн головна інформація у виданні представлена. Можливо, саме такі заходи сприяють обізнаності світової спільноти про польську витинанку? Схожа ситуація про мистецтво витинанки у виданнях початку XXI ст.: крім десятка ґрунтовних праць польських дослідників і численних популярних видань рідною мовою, бібліотека має багато

[6] Grabowski J. Polska sztuka ludowa: Wycinanka ludowa. Warszawa : Wydawnictwo Stuka, 1955. 135 s.

[7] Grabowski J. Der Volkstümliche polnische Scherenschnitt Mit einem Einführung von J. Grabowski. Dresden : Verlag der Kunst, 1960. 43 s. : il.

перекладів, насамперед книг з паралельними текстами польською, англійською та німецькою мовами [8].

Така ситуація характерна не лише для розвідок про витинанки. Польські й зарубіжні видавництва тиражують праці з різних галузей мистецтвознавчої науки, наприклад, про польське народне мистецтво: Fryś-Pietraszkowa Ewa, Kunczyńska-Iracka Anna, Pokropek Marian. Die Volkskunst in Polen [9]. Виразна спрямованість видань на іншомовні варіанти надзвичайно прискорює поінформованість наукового європейського середовища про важливі вітчизняні дослідження та піднімає престижність сучасної польської науки. Будемо сподіватися, що подібні кроки стануть можливими також для українських наукових працівників у період повоєнної відбудови України.

---

[8] Śledziewski A. Wycinanka Polska. Polish paper cut-out. Polnische Scherenschnitte. Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 2008. 240 p.; Samsel M., Dul R. A. Wycinanka Kurpiowska z Puszczy Zielonej. Katalog wystawy = The Kurpie papercutting from the Green Forest. Exhibition Catalogue. Ostrołęka : Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołece, 2020. 192 s.

[9] Fryś-Pietraszkowa E., Kunczyńska-Iracka A., Pokropek M. Die Volkskunst in Polen. Warszaw : Verlag Arkady, 1988. 354 s.

Ірина Сікорська
кандидатка мистецтвознавства, старша наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

«Inter anna silent Musae» («Коли промовляють гармати – музи мовчать») – учить латинська мудрість. Однак історія військових подій на українських теренах попереднього століття цілковито спростовує це стереотипне твердження. Звісно, у радянській історіографії ці явища розглядалися лише з відповідних тогочасних ідеологічних позицій (революційні пісні, пісні так званої Великої Вітчизняної війни, твори різних жанрів, присвячені тим подіям, активність музичних діячів та ін.). Відтак цілий пласт, зокрема, вокально-хорові твори на вірші поетів, заборонених радянською ідеологією, стрілецькі пісні й пісні УПА тощо, було табуйовано. Природно, що з проголошенням незалежності українське музикознавство почало заповнювати «білі плями»: одна з перших розвідок про діяльність львівських музикантів доби німецької окупації так і називалася – «… а музи не мовчали: Львів, 1941–1944 роки» (авторка – Оксана Паламарчук. Львів : Зерна, 1996. 94 с.). Співробітники відділу музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України активно включилися в цей процес у відповідних розділах видання «Історія української музики» та на сторінках різних томів Української музичної енциклопедії. Адже виняткову роль музики як найкращого репрезентанта добре розумів Симон Петлюра, коли наполіг на організації Української республіканської капели під орудою Олександра Кошиця та відрядження її на гастролі Європою.

В умовах російсько-української війни (упродовж 2014–2022 років – гібридної, а з 24 лютого 2022 року – активної її фази) було утворено «культурний фронт», де музиці відведено важливу роль, насамперед у царині культурної дипломатії. Аналіз подій, а також досвід попередніх років дозволяють окреслити роль та певні функціональні сфери музичного мистецтва на шляху до Перемоги. Матеріал виявлення основних тенденцій та узагальнень узято з відкритих інтернет-джерел (зокрема Facebook, YouTube, Telegram-каналів) та з особистих інтерв'ю.

Ще під час Революції гідності було сформовано «музичну сотню», покликану популяризувати на Майдані українську музичну культуру, розвивати естетичні смаки (було задіяно просвітницьку й естетичну функції музики), а також піднімати й підтримувати бойовий дух і волю до Перемоги. На сцені Майдану та прилеглих локаціях виступали провідні музичні колективи, солісти, які поширювали українську академічну, популярну музику та фольклорні жанри (переважно колядки й щедрівки, з огляду на календар подій). Згодом при Міністерстві культури було сформовано «музичний батальйон» – аналоги концертних бригад, які виїжджали на фронт та виступали перед бійцями. Зважаючи на вимоги мобільності, перевагу надавали солістам і невеликим ансамблям.

Підступне вторгнення ворога 24 лютого 2022 року спричинило радикальні зміни в усіх сферах. Величезні маси українського населення (звісно, музичні діячі не стали винятком) стали біженцями, «переміщеними особами» (як внутрішньо, так і за межі держави). Відтак, з одного боку, музично-концертне й театральне життя в багатьох областях України суттєво скоротилося, а в районах бойових дій і взагалі припинилося. Значна кількість виконавців (переважно молодого й середнього віку) тимчасово перекваліфікувалися: вступили до лав ЗСУ (як, наприклад, альтист Національного заслуженого академічного симфонічного оркестру України Володимир Пономарьов), територіальної оборони (кобзар Тарас Компаніченко, співак Едуард Драч, до речі, поранений при обстрілі Київської

телевежі 1 березня), популярні поп-музиканти Андрій Хливнюк – лідер гурту «Бумбокс», Фагот і Фоззі («Танок на майдані Конго»), скрипаль Іван Списаренко та багато інших), стали волонтерами (трубач Григорій Немировський, скрипаль Орест Криса, рокер Олег Скрипка, репер Дмитро Монатик, співачка Аліна Гросу та багато інших).

Академічні музиканти, які залишилися в Україні, об'єдналися для участі в знакових публічних виступах. Так, мистецькою акцією «Вільне небо / Free Sky» (9 березня 2022 року) на київському майдані Незалежності оркестр «Київ-Класик» (диригент Герман Макаренко) розпочав своєрідний флешмоб на підтримку заклику народу та Президента України до світових лідерів щодо закриття неба. Концерт open air розпочався з виконання Гімну України. Прозвучали також сюїта з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, Увертюра до опери «Тарас Бульба» М. Лисенка та фрагмент Симфонії № 9 Л. Бетховена «Ода до радості». 11 березня естафету підхопило місто Хмельницький. Тут на площі Шевченка муніципальний естрадно-духовий оркестр (диригент Роман Чернюк) виконав близько двох десятків сучасних патріотичних композицій, написаних за вісім років російсько-української війни. 12 березня в Одесі перед всесвітньо відомою будівлею Одеської опери хор і оркестр театру (диригент Ігор Чернецький) виконали фрагменти з опери Дж. Верді «Набукко», пісню-гімн «Реве та стогне Дніпр широкий» М. Крижанівського та «Молитву за Україну» М. Лисенка. 16 березня у Львові на площі Свободи симфонічний оркестр «INSO-Львів» під орудою Віталія Протасова представив «Українську сюїту» А. Гнатишина. Подібні концерти пройшли також в інших містах. Українське радіо вело пряму трансляцію на європейські країни, тож слухацька аудиторія складала без перебільшення близько 40 мільйонів.

На тлі всесвітньої солідарності з Україною буквально «вибухнув» і дедалі підвищується інтерес світової музичної спільноти до української музики. Звідусіль лунають прохання – вислати записи й

ноти. У Польщі звучала симфонічна поема «Warum?» Ігоря Щербакова, у Португалії – парафраз на тему національного гімну «Ми є!» Юрія Шевченка, у Великій Британії – «Дуель-Дуо» для двох скрипок Кармели Цепколенко, фортепіанні п'єси Олега Безбородька – у Японії, «Вирій» Олександра Шимка для сопрано, народних голосів, великого хору та симфонічного оркестру – у Вроцлаві (Польща, у рамках фестивалю «Wratislavia Cantans»); обробка Олександра Саратського української народної пісні «Ой ходила дівчина бережком» (у рамках Elena Cobb Star Prize festival) – в Альберт-голі (Лондон) та ін. Широко виконуються твори Валентина Сильвестрова: його «Молитва за Україну» прозвучала в концерті-бенефісі в Metropolitan Opera (Нью-Йорк, США); Симфонію № 4 зіграв Лондонський філармонічний оркестр, а № 8 – оркестр Литовської національної опери; «Тиха музика» – під час концерту за мир у Берлінській філармонії. Американський музичний критик назвав його «музичним речником своєї країни» («a musical spokesman for his country») [1]. Але, напевно, другим твором за популярністю є знаменита «Мелодія» Мирослава Скорика: вона звучить по обидва боки океану – у Варшаві й Філадельфії, у Берліні й Харкові. Недарма ж її називають «Мелодією нашої Перемоги»! Саме нею було озвучено відеокадри жахливих руйнувань і рашистських злочинів в Україні, показаних під час звернення президента В. Зеленського до Конгресу США (16 березня 2022 року).

Значна кількість музикантів, рятуючись від війни, виїхала за кордон. Там зосередилися на просвітницькій діяльності, поєднуючи її з культурним волонтерством: розповідають правду про війну, знайомлять іноземну аудиторію з українською музикою, дають благодійні концерти, де збирають кошти для допомоги Україні (Джамала, Оксана Нікітюк, Галина Горностай та ін.). Здебільшого ця діяльність заснована на особистих контактах (Володимир Рунчак – у Польщі, Василь Василенко – у Великій Британії та ін.). У раніше запланова-

[1] Schmelz P. Ukraine's Most Famous Living Composer Is Now a Refugee. *NY Times.* 30 March 2022.

них гастрольних виступах «на ходу» відбуваються зміни: зазвичай до оголошеної програми додаються українські твори, найчастіше – Гімн України.

Як свідчать доступні інформаційні джерела, Гімн «Ще не вмерла ... » (музика М. Вербицького, слова П. Чубинського) нині є, очевидно, найпопулярнішим «брендом» України у світі: розпочали цей світовий челендж солідарності з нашою вітчизною хор і оркестр Metropolitan Opera вже наступного дня після початку війни. Нині Гімн звучить на маніфестаціях проти війни, перед концертами й виставами, у концертних залах, посольствах тощо. Його виконують професійні музиканти на різних інструментах, хори, оркестри. Але особливо зворушливо він прозвучав а капела у виконанні семирічної Амелії Анісович (вона здобула популярність у світі, відколи її мама виклала в Інтернет відео, де дівчинка в бомбосховищі співала пісню «Відпусти та забудь» з діснеївського мультфільму «Крижане серце»). Амелія проспівала Гімн України під час багатотисячного благодійного концерту солідарності з Україною в польському Лодзі, а пізніше – на аналогічній акції на центральній площі Варшави, ще в кількох публічних акціях. Концерт транслювався наживо в 40 країнах світу. «Це має стати новим гімном Вільної Європи», – прокоментував виконання Гімну хором Музичної академії ім. Я. Вітала в Ризі (Латвія) один з дописувачів. Як найважливіший мотиватор безліч разів на день звучить у телеефірі наш Гімн у рамках єдиного телемарафону (у найрізноманітніших інтерпретаціях) – як символ сили духу й незламності українців. Духовним гімном України, що завершує кожну православну й греко-католицьку відправу, є молитва «Боже великий, єдиний» Миколи Лисенка.

На окрему увагу заслуговує концерт open air «Музична героїка у творчості Миколи Лисенка», що відбувся у Львові з нагоди 180-річчя від дня народження композитора. Це спільний мистецький проєкт Львівської національної опери та Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка. У виконанні солістів і колективів

цих закладів прозвучали «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний»), увертюра до опери «Тарас Бульба», кантата «Б'ють пороги» і солоспів «Гетьмани» (на вірші Т. Шевченка), «Безмежнеє поле» (на вірш І. Франка), а також арії з опер «Тарас Бульба» та «Наталка Полтавка». Концерт викликав спогади про аналогічний, що відбувся під час Другої світової війни (у 1942 році), на честь 100-річчя від дня народження класика.

Поступово в різних (здебільшого західних) областях України і в Києві відновлюється музичне життя. Концерти мають благодійне спрямування (на користь ЗСУ та інших інституцій). «Піонером» можна вважати «Харків музик фест» (27 березня 2022 року) – колись традиційний фестиваль академічної музики, а нині – символ нескореності міста. Цьогорічні концерти відбувалися на станціях харківського метро в перервах між обстрілами. Концерт «поблизу укриття» пройшов 10 квітня в Кривому Розі. Фрагменти мюзиклу «Король Дроздобород» Ю. Шевченка артисти Київської опери виконали на залізничному вокзалі для дітей-біженців (1 квітня). Авторський концерт композитора Ігоря Щербакова відбувся в Хмельницькій філармонії (де київський композитор рятувався від війни, 4 квітня). Концерт «Присвята воїнам ЗСУ» підготували викладачі та студенти НМАУ (9 квітня). Регулярними подібні концерти є у Львові. Активно задіяно всі майданчики. Один із проєктів називається «Україна – 2022. Музи не мовчать». Це цілий цикл концертів української музики у Львівській філармонії. У Львівському органному залі реалізовано проєкт «Ukrainian live: українська музика для віолончелі». У Львівській опері показано синтетичну виставу пам'яті жертв Бучі й Ірпеня (відео з частини циклу «Війна Євгена Лисика» у супроводі фрагментів Третьої симфонії Б. Лятошинського та хореографії, режисер-постановник Василь Вовкун). З кожним днем цей рух набирає обертів в інших містах.

Із квітня 2022 року українські державні колективи організовано виїздять у гастрольні тури Європою (теж на волонтерських засадах і на особистих дружніх контактах) заради підтримки України, збо-

ру коштів, поширення українського музичного контенту та правди про війну. З-поміж «посланців» – Національна капела бандуристів України, Національний симфонічний оркестр України, Національний хореографічний ансамбль ім. П. Вірського, Квартет ім. М. Лисенка, Київ-Брасс квінтет, «Київські солісти» та ін.

Яка ж музика звучить зараз у «воєнному» повсякденні українців? На диво, актуальними й вельми затребуваними виявилися українські стрілецькі пісні, скажімо: «Ой у лузі червона калина» (так само набула значення гімну), «Зродились ми великої години» та ін., народжені понад 100 років тому в аналогічній ситуації священної боротьби за право українців жити в суверенній державі. Як знаємо, ті спроби зазнали фіаско, але, звісно, не були марними. «Наймобільнішим» у наш час є переозвучення раніше написаного в пісенному жанрі – новий текст, часом переклад, на незмінну мелодію. Це насамперед радянська «Вставай, страна огромная!» – «Повстань, повстань народе мій!»; російський шлягер «Катюша» – «Розквітає славна Україна» (Маріанна Сухолова); гімн-госпел «Viva Cristo Rey» – «Вже чуємо заклик до бою…» (Олександра Терещук); одразу кілька на «O bella, chao» – «Сьогодні вранці сурми заграли» (Іван Ганзера), «Одного ранку ішов додому» (Олександр Ткачук), «Одного ранку ще на світанку» (Христина Соловій), і, звичайно, сатиричні коломийки (Орест Криса). Звісно, чимала кількість пісень народилася як відгук на АТО: «Ніхто, крім нас», «Армія з народом» (Іван Шерстюк), «Повертайся живим» (Світлана Тарабарова), «Нашим пацанам» («Гайдамаки»), «Воля» («Брати Станіслава») та багато інших. Упродовж минулих років вони набули більшої чи меншої популярності, проте «всенародними» не стали.

За час війни з'явився цілий пласт патріотичних пісень, покликаних підняти бойовий дух українців та впевненість у перемозі, записаний онлайн-групами співаків та як «колективний голос». Прикладом може слугувати пісня «Непереможна Україна» (музика Володимира Будейчука, слова Лариси Архипенко), виконана провідними

виконавцями різних поколінь у жанрі традиційної естради (Ірина Білик, Оксана Білозір, Іво Бобул, Віталій Борисюк, Павло Зібров, Віктор Павлик, Тетяна Піскарьова, Петро Чорний, брати Яремчуки та ін.). «Плаче піснею серце, – відгукуються виконавці. – Ми об'єдналися зі своєю пісенною зброєю, словом, думкою, ділом, аби виразити в цій пісні біль України та водночас надію і віру в Перемогу України над злом!».

Справжніми народними шлягерами (це з упевненістю можна констатувати!) стали зараз пісні Святослава Вакарчука (який, слід зауважити, пішов на службу, отримав звання лейтенанта). Він сам виступає на найрізноманітніших майданчиках, щодня «йде в народ»: співає на різних open air локаціях. Його пісні, де перед веде «Не твоя війна», а також «Обійми», «Все буде добре» та інші, переспівують і численні адепти та фанати. Щодо новотворів, то справжнім гітом, який б'є всі рекорди популярності, стала пісня «Байрактар» (наголосимо, вона теж закінчується Гімном України), написана кадровим військовим Тарасом Боровком (фахової музичної освіти не має, проте складає авторські пісні), уже перекладена англійською мовою. У волонтерському побуті звучать українські народні чи популярні пісні на кшталт «Місяць на небі», «Розпрягайте, хлопці, коней» та ін.

Ще один напрям – музика солідарності: спільні виступи зарубіжних і українських виконавців, нові твори (або ремікси) на підтримку України. Звісно, найбільший розголос мають світові рок- і поп-зірки. Найпоказовішим прикладом є новий сингл всесвітньо відомого британського гурту Pink Floyd «Hey, Hey Rise Up!» – імпровізаційна композиція на модернізовану пісню «Ой у лузі червона калина» у виконанні А. Хливнюка (записаний 30 березня – уперше за 28 років мовчання (!) – і представлений 8 квітня). «Ми відчуваємо лють і обурення у зв'язку із цим підлим актом, у результаті якого мирна демократична країна піддалася вторгненню, а її людей вбиває одна з найкрупніших світових держав», – ідеться в прес-релізі. Усі кошти від продажу було передано благодійному фонду ООН

«Ukraine Humanitarian Fund», а наша пісня-гімн також перейшла у розряд світових шлягерів. Україні присвятив власну пісню «One Man's War» американський композитор і виконавець Майкл Лайон (M. Lyon). Відгукнулися на наш біль всесвітньо відомі «Scorpions»: під час виступу 28 березня 2022 року в Лас Веґасі вони виконали гітову пісню «Wind of the Change», замінивши в ній перший рядок (замість «Follow the Moskva down the Gorky Park» – «Now, listen to My Heart, it Says Ukrainia»: «Слухай моє серце – воно промовляє: "Україна!"»). За ініціативи італійських футболістів на знак солідарності з Україною українська співачка Катерина Павленко (солістка гурту «Go A») і популярна італійська співачка Gaja перед матчем «Ювентуса» та «Інтера» (4 квітня) виконали світовий гіт Дж. Леннона «Imagine». У цьому ж ряду – всесвітній телемарафон «Save Ukraine!» (27 березня), де в підтримці України об'єднався (без перебільшення) весь світ: англієць Sting і Джамала, польська «Tarana» і Вакарчук, португалець С. Собрал і Тіна Кароль та багато інших. Так, укотре підтвердилося гасло: «Музика єднає!».

Найбільш вражаючим для мене стало відео, де місцевий гітарист Марк Дем'яненко посеред руїн розбомбленого Харкова грає «Пісню про рушник» Платона Майбороди. Безпосереднім відгуком на початок війни стала «Lacrimosa» Олександра Щетинського для скрипки, гобоя, валторни, двох тромбонів та органа. Сьогодні оптимізм щодо щасливого майбутнього вселяє світла, лірична, дещо відсторонена «Елегія» Валентина Сильвестрова, народжена під час його драматичної евакуації до Німеччини. Отже, як і в попередні епохи, музика виконує ідеологічну, комунікативну та естетичну функції, але з урахуванням сучасних умов. А українська музика, попри трагічність сьогодення, нині переживає свій зоряний час.

Світлана Василик
молодша наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

РЕФЛЕКСІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ МИТЦІВ НА ПОДІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ

Значна кількість відомих українських діячів у галузі літератури, культури, мистецтва, попкультури та масмедіа виступили проти військової агресії рф в Україні. У лютому 2022 року Оксана Білозір разом з відомими українськими артистами й громадськими організаціями ініціювала рух світової еліти під гаслом «Зупинимо війну разом», про що було повідомлено на брифінгу [1].

Зі слів виконавчого директора Українського культурного фонду Владислава Берковського розробляється пакет ініціатив для підтримки українських митців в умовах війни, а саме культурних заходів, що відбуваються під час війни, українських медіа як одного з елементів протидії агресії і безпосередньо українських митців у вигляді стипендій, адже «митці – це ті люди, які доносять голос України» (Олеся Островська-Люта, директорка «Мистецького арсеналу»). Оскільки значна частина фінансування Фонду була рішенням КМУ перерахована на ЗСУ, на ці напрямки будуть залучатися кошти міжнародних організацій. Зокрема, були об'єднані зусилля громадської організації «Музей сучасного мистецтва», незалежного медіа «Zaborona» та галереї «The Naked Room» у створенні Українського мистецького фонду екстренної допомоги [2].

[1] URL : https://www.youtube.com/watch?v=vCxGEVgQFSw.

[2] URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=394772112649275&id=100063494685052.

Багато ютуб-каналів створили концертні програми із записів українських виконавців, наприклад MUZVAR – «Музика війни – година пісень про рашистсько-українську війну» у двох частинах. У підбірку ввійшли композиції популярних українських виконавців (О. Пономарьов, С. Вакарчук / «Океан Ельзи», Н. Могилевська, Zlata Ognevich, Х. Соловій, MELOVIN, Monatik), а також треки PROBASS Δ HARDI («Доброго вечора»), Т. Боровика («Байрактар») та ін. Цей канал розмістив і запис виступу Джамали в Німеччині, за який вона зібрала 67 млн євро для ЗСУ.

Наприкінці березня на ютуб-каналі Ukraine Forever започатковано артмарафон «Все буде Україна» (ведучі – Ірина Прокопишин і Артур Шалак).

Багато українських акторів, співаків вступили до лав тероборони ЗСУ. Так, Андрій Хливнюк, фронтмен гурту «Бумбокс», що записав стрілецьку пісню «Ой у лузі червона калина» на Софійській площі, потрапив під мінометний вогонь і був поранений на початку повномасштабного вторгнення російських окупантів на нашу територію. О. Положинський, Т. Тополя та гурт «Антитіла» також вступили до тероборони м. Києва.

У березні рок-гурт «Скай» записав нову композицію «Не Відступати і Не Здаватись», а Настя Каменських – «Я – Україна! Я витримаю біль».

На своїй сторінці у Facebook відома українська композиторка Алла Мигай розмістила відео із записом колискової «Сонько-Дрімко» у виконанні українських акторів та телеведучого В. Остапчука, що зараз також у тероборoні.

Великий внесок у донесення інформації щодо війни в Україні роблять виступи відомих українських поетів і письменників.

Ще в 2019 році на Book-forum відомі українські письменники висловлювалися про українську культуру, роль літератури в умовах російсько-української гібридної війни [3]. Так, Оксана Забужко, пе-

[3] URL : https://chytomo.com/kultura-iak-instrument-oborony-shcho-mozhe-literatura-u-chas-hibrydnoi-vijny/?fbclid=IwAR2Nf-JfwwxDE2x4Vzjjh8AZshcTD1

ребуваючи за кордоном у рамках промоції своєї книжки «Планета Полин», постійно веде активну інформаційну боротьбу з «рускім міром» [4]. Юрій Андрухович разом з Івано-Франківським театром записав відео «Повстань, народе мій!» [5]. Олександр Ірванець, який залишався в Ірпені, написав вірш «З міста, що ракетами розтрощене», поему з трьох частин «Культура поза політикою» («Слиш ваня із рязані», перекладений одразу польською мовою Єжи Чехом), статтю «Київ у дні війни» [6], а Віктор Морозов пише онлайн-цикл «Пісні війни» на його вірші.

Андрій Любка у статті «Українська культура знову не на часі» [7] розмірковує про українське суспільство, український культурний простір. Так, разом із друзями він запустив ініціативу дерусифікації / денаціоналізації Ужгорода.

Активну проукраїнську позицію займають музикознавці Ю. Чекан, Л. Кияновська та Л. Мельник, яка, зосібна, закликала музичну громадськість до перегляду освітніх програм з метою вилучення зразків російської музики.

V4Z4VE39TAd-H9VZmmK6bIAqDJ4QA.

[4] URL : https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/kinga-dunin-czyta/oksana-zabuzko-planeta-piolun/?fbclid=IwAR2kkLIDtxLbFSigI47xymY_pCLdOYdR1fd7YagkxOqH8fwrQkZC6Xaxveo.

[5] https://armyinform.com.ua/2022/03/24/povstan-narode-mij-pisnya-shhonadyhaye-na-svyashhennu-vidsich-okupantam/.

[6] URL : https://zbruc.eu/node/111223?fbclid=IwAR09Mxd-VNcVPJpQ86eshhBcOpWtDywI14vZIufwI4g2d1xvqC3fTqG8eZw.

[7] URL : https://culture.pl/ru/article/ukrainska-kultura-znovu-ne-na-chasi.

Оксана Волошенюк
молодша наукова співробітниця відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

РОЛЬ МЕДІАРЕСУРСІВ У ЧАС ВОЄННОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Драматичні воєнні події, які розгорнулися в нашій країні після широкомасштабного вторгнення армії РФ, міцно прикували мільйони людей до стрічок новин, месенджерів, додатків, змусили їх майже цілодобово відстежувати інформацію практично в режимі реального часу, робити відповідні висновки й діяти в той чи інший спосіб, позаяк переконані, що від цього залежить життя. Багато хто з наших співгромадян, можливо, уперше у своєму житті, став настільки життєвозалежним від новин. І фактично всі ми встановили додаток «Повітряна тривога».

«Майже все, що ми знаємо про світ сьогодні, ми дізнаємося через медіа», – написав німецький філософ і соціолог Ніклас Луман ще в 1996 році. Український експерт із комунікаційних технологій Георгій Почепцов уважає, що «наші мізки не просто формуються екранами телевізора або комп'ютера, вони, до того ж, не отримують жодної інформації з інших джерел. "Жива", побудована на особистому досвіді, інформація займає щонайменше місце у побудові нашої картини світу. Умовно 99 % у нашій голові – це чужа інформація, зібрана для нас спеціально чи ні. При цьому ми втрачаємо джерела отримання цієї інформації, тому вважаємо її об'єктивною і правильною. До речі, що інтенсивніше вона вводиться, то легше відновлюється нашою свідомістю, і ця швидкість дає людині доказ її правдивості».

Як фахівець з медіаосвіти я впродовж останніх кількох років надавала дві незмінні поради щодо споживання інформації: застосовувати критичне мислення як комплекс усвідомлених дій і навичок, що їх ми використовуємо, коли оцінюємо інформацію, достовірна вона чи містить маніпуляції, і користуватися достовірними джерелами. Але застосувати критичне мислення по дорозі в бомбосховище не дуже встигаєш, і я не знаю жодного з моїх друзів – високофахових медійників, які б узяли до уваги численні достовірні відомості британської та американської розвідок щодо загрози вторгнення РФ, хоча майже щодня розміщували їх у новинних стрічках своїх видань.

Щодо інформаційної безпеки домінантним став заклик як від посадовців, так і від експертів довіряти офіційним джерелам. Тим, яким традиційно українці не довіряли. Поділюся спостереженнями із зустрічей з освітянами. Коли ми розпочинали навчання, то завше тестували аудиторію: надавали три новини і просили визначити й аргументувати, чи це фейк, правда чи складно сказати. І ось якщо стосовно двох новин освітяни легко визначалися, то щодо реальної публікації прес-служби Міністерства аграрної політики і продовольства ідентифікували це як фейк з простих причин: з тієї-таки питомої недовіри.

Ми весь час чуємо, що вірити варто лише інформації з офіційних джерел. Це щоденні звернення президента та брифінги його радників, які озвучують офіційну інформацію. Про ситуацію в країні мають право повідомляти президент України, штаб ЗСУ, Міноборони, правоохоронні органи, обласні військові адміністрації. Органи місцевого самоврядування, політики, активісти повинні узгоджувати її, перш ніж оприлюднювати першими.

Закономірно, що новин з офіційних джерел недостатньо, аби почуватися цілком поінформованим. І кожен з нас починає шукати інші джерела: соцмережі, месенджери, очевидців, свідків тощо. І майже кожен уже відчув, як потрапляв на гачок «патріотичних фейків» і так званої журналістики відданості – це феномен, коли журналістські стандарти поступаються патріотизму.

Сьогодні поряд із фейками (свідомо фальшивою новиною, яка розміщується, а потім активно поширюється) використовують мізінформацію – подання незначної частки правдивої інформації, щоб створити видимість реальності подання подій. Мізінфомація може поширюватися ненавмисно, на відміну від дезінформації, що від початку має певні цілі. Дезінформацію підхоплють різні канали, модифікують її. Як свідчать спостереження, найбільше джерело дезінформації – це інформаційні операції РФ.

Головний редактор онлайн-видання «Детектор медіа» Отар Довженко так резюмував плюси та мінуси використання різних інформаційних джерел: «Медіа, де працюють фахові журналісти, які дотримуються професійних стандартів, уміють фільтрувати інформацію і зацікавлені в цьому. Це не значить, що вони ніколи не підриваються на дезінформаційних мінах; на жаль, це трапляється з кожним. Але з ними – значно рідше, ніж із блогерами, анонімними телеграм-каналами, новинними агрегаторами тощо; і якщо халепа сталася, професійні медіа докладають зусиль, аби виправити помилку й донести до аудиторії правду.

Анонімні телеграм-канали та сторінки, а також агрегатори новин і медіа-"ноунейми", які не повідомляють нічого про свою команду й публікують непідписані матеріали, – це ще вищий рівень небезпеки дезінформації. Багато з них сприймають війну як чудову нагоду збільшити аудиторію, яка зараз росте як на дріжджах, якщо пропонувати їй будь-які повідомлення про перебіг бойових дій та все той-таки "воєнно-розважальний" контент – підбиті танки, польоти літаків тощо.

Ще небезпечніше джерело інформації – немодеровані групи в соцмережах або вайбер-чати. Сюди росіяни закидають чимало навмисної дезінформації; наприклад, аби посіяти паніку, видурити в українців дані про пересування військової техніки або коригувати вогонь своєї артилерії.

Нарешті, найтоксичнішими з доступних зараз українцям джерел є анонімні телеграм-канали, які працюють на Росію. Усі ці

“легитимные”, “резиденты”, “тёмные рыцари” і, звісно ж, Анатолій Шарій в усіх його іпостасях» [1]. Додам, що досить складно, як і раніше, верифікувати інформацію в соцмережах.

Дозволю собі навести уривок з порадника «Практична медіаграмотність. Посібник для бібліотекарів» [2], де містяться покрокові поради, як убезпечити себе від неправдивої інормації

«1. Перевірити джерела інформації.

Далеко не всі факти ми можемо перевірити самостійно, тому наше знання багато в чому ґрунтується на довірі до джерел. Джерело вважається тим більш надійним, чим більш нейтральним (неупередженим) є його стосунок до теми чи події, про яку йдеться в новині. Також суттєвим є компетентність джерела в проблемі, що розглядається, його близькість (але незаангажованість) до події, процесу чи явища, які висвітлюються. Якщо джерело представляє специфічні інтереси або є причетним до події, тоді його нейтральність обмежується або взагалі ставиться під сумнів.

2. Порівняти джерела інформації.

Важливо перевіряти потрібну інформацію за допомогою кількох джерел, адже неправдива, неповна інформація призводить до прийняття хибних висновків та рішень, а помилкові рішення – до катастрофічних наслідків. Чим більша кількість джерел, тим більше гарантії достовірності інформації. Популярність та авторитетність джерела ще не є гарантією достовірності. Будь-який факт повинен бути підтверджений результатами незалежних досліджень. Незалежні дослідники мають прийти до однакових висновків. До випадкових, одиничних відомостей необхідно ставитися з великою обережністю. Чим більше однакових відомостей отримано з різних джерел, тим достовірнішими є ці відомості.

---

[1] Довженко О. Як добирати джерела інформації під час війни. URL : https://ms.detector.media/trendi/post/29225/2022-03-24-yak-dobyraty-dzherela-informatsii-pid-chas-viyny/.

[2] Гуменюк Л., Потапова В. Практична медіаграмотність. Посібник для бібліотекарів / ред.-упоряд. О. Волошенюк. Київ : АУП, 2015.

3. Перевірити репутацію джерела інформації.

Джерело завжди несе відповідальність перед своєю аудиторією за надані факти, за їх точність, достовірність і повноту відомостей, на яких вони ґрунтуються, збалансованість різних точок зору. Ця відповідальність не лише репутаційна, а й матеріальна. За надання сумнівних даних редакція може втратити читачів, понести фінансові збитки й навіть відповідати перед правоохоронними органами. Солідні медіа шанують свою репутацію і ніколи не стануть ризикувати, публікуючи тенденційну чи зумисно перекручену інформацію. Якщо інформація не викликає цілковитої довіри, достатньо перевірити її в кількох інших незалежних джерелах. Також варто почитати історію редакції, дізнатися імена її керівників, ознайомитися з відгуками читачів і думками експертів.

4. Дізнатися про автора джерела інформації.

Якщо інформація викликає сумніви, потрібно перевірити, хто її автор. Якщо автор не зазначений, слід поставитися до тексту максимально скептично. Якщо автор залишає електронну пошту для зв'язку або можливість коментування, рівень довіри до тексту зростає. Варто поґуґлити його ім'я, аби побачити, що про нього кажуть інші. Чи опубліковані ці відгуки на сайтах державних чи освітніх установ? Якщо так – можна довіряти їм більше. Також важливо, чи автор посилається на якісь публікації як джерела наведених ним фактів, і наскільки авторитетними є автори цих публікацій? Чи інші сайти посилаються на цю сторінку; якщо так, то хто? Уся ця перевірка забере кілька секунд клацання мишкою, копіювання і вставляння уривків тексту, відправляння пошукових запитів і аналізу результатів».

Насамкінець застереження від філософа Умберто Еко: «Зараз існує проблема фільтрування інформації. Світ переповнений як правдивою, так і брехливою інформацією; однак багатий [під багатими і бідними в даному разі Еко має на увазі людей освічених і не дуже. – *О. В.*] володіє технікою фільтрування, принаймні в тих сферах, де він хоч трохи розбирається. Бідний підхоплює перший уривок інформації, що йому трапляється».

Олеся Прилепа
кандидатка мистецтвознавства, молодша наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ДУХОВНИЙ ФРОНТ: ДЕЯКІ МОЛИТОВНІ ПРАКТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ СПОКОЮ І МИРУ В ДУШІ ТА СУСПІЛЬСТВІ

Війна… Про нову реальність у людському світі, як страшний сон, навіть думати ніколи не хотілося. У цей надскладний час приходить усвідомлення важливості звернення в молитві до Бога – у серцях багатьох людей прокидається віра, а воцерковлені акумулюють духовні сили постійного молитовного стояння перед Господом.

Упродовж багатовікової духовної практики в церковному Переданні збереглося чимало спасенних молитов, важливих у часи духовної брані. Найпростішою є Молитва Ісусова: «Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене, грішного». Як квінтесенція сенсу буття християнина – уповання на милість Божу, сподівання прощення гріхів та Богоєднання – невпинно лунає з вуст мільйонів християн у найрізноманітніших моментах життя, адже не потребує особливих умов звернення.

З перших днів війни багато людей, які працюють на духовному фронті, акцентують важливість молитовного співу псалмів. Це стосується молитовних практик різних християнських конфесій. У часи скорботи людство завжди посилює спів псалмів. Адже в них міститься чимало молитовних текстів, пов'язаних із нападом ворогів на Богом бережений народ. Псалми вселяють віру в Промисел Божий,

гартують душу й надихають на позитивне сприйняття світу Божого навіть у найскладніших умовах скорботи і страждань.

У псалмовому корпусі Псалтиря є особливі, що їх співають (або читають) у складних обставинах життя. З-поміж них – 26, 45, 50 та 90 псалми.

Псалом 90 «Живий у помочі Вишнього» є псалмом Божого захисту й опіки тих, хто живе в істині Божій й уповає на Нього – псалмом-оберегом. Слова Господа умиротворюють душу: «Не прийде до тебе зло, і рана не наблизиться до тіла твого: адже Ангелам Своїм заповів про тебе, зберегти тебе на всіх путях твоїх». Віддавна в чернечих осередках (у теперішніх умовах і в повсякденному житті мирян) практикують спів Псалма 90 невпинно 40 разів.

Псалом 26 «Господь Просвітитель мій і Спаситель мій» вселяє впевненість у перемозі над ворогами тих, хто уповає на Господа, має в серці міцну віру й живе за Його законом.

Псалом 45 «Бог нам Прибіжище і Сила, Помічник в скорботах» дає відповіді на злободенні питання сьогодення. У ньому міститься заклик прийти й побачити чудесні промисли-діла Божі («Забере брані (ворожнечі) до кінців землі, зламає стріли, і зброю, і щити спалить вогнем») і зрозуміти, Хто є Бог над народами цієї землі («Я є Бог: вознесуся у народів, вознесуся на землі»). Чи не промисел Божий, боротьбу сил Добра і зла в образі архістратига Михаїла, небесного покровителя Києва, над дорогим серцю містом людству дано було бачити зранку першої неділі війни (27 лютого о 6.25)?

Псалом 50 «Помилуй мя, Боже, по великій милості Твоїй» несе покаянний зміст. У ньому прохання очищення гріховного єства, що є першопричиною беззаконня душі перед Господом. Псалом 50 обов'язково лунає в ранішніх та вечірніх молитовних правилах, на церковних службах, його також практикують читати окремо 40 разів.

Особливим молитовним правилом збереження від небезпек, зокрема й під час війни, стало читання / спів молитви «Богородице Діво, радуйся» в поєднанні з 26, 50 і 90 псалмами (Богородичну молитву читають на початку, у кінці правила, а також між псалмами).

Отже, спів псалмів в умовах духовної брані набув особливого значення.

Окрім читання окремих псалмів, потужну силу має молитовна практика читання Псалтиря (протягом доби або по кафизмі на добу протягом кількох днів), що віддзеркалює давню традицію співу Неусипного (тобто невпинного в часі) Псалтиря в монастирях.

В Україні останнім часом з'явилася чимала кількість молитовновотворів, у яких містяться прохання до Господа Бога, Пресвятої Богородиці, Небесних Чинів і всіх святих дарувати нашій землі мир. Крім того, існує практика укладання коротких чинів для кожної години доби, які складаються з псалмів і молитов у час війни. Молитви-новотвори поширюються серед віруючих у соціальних мережах.

Божа Благодать, якою в молитовному стоянні подвижників споконвіку наповнюються духовні осередки Києва й загалом України та поширюються по всій землі, умиротворює душу і вселяє надію на швидкий мир і спокій у нашій багатостраждальній державі.

Лісняк Інна
кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
(до питання естонсько-українських музичних зв'язків)

Військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року об'єднало навколо Української держави світову підтримку країн, викликало необхідність утворення активного волонтерського руху та збору гуманітарної допомоги по всьому світу для постраждалих від війни українців.

Не залишається осторонь трагічного українського сьогодення культурна сфера. Твори українських композиторів стали тригером світової музичної громадськості. «Культурну передову» тримають українські музиканти в різних куточках світу.

Передмовою до написання запропонованих тез була особиста творча співпраця з митцями країн Балтії, зокрема концертні виступи, лекції в Латвії, Естонії протягом 2012–2018 років. Деякі аспекти цієї теми частково розкрито в попередніх аналітичних узагальненнях [1].

Дружні до українців країни Балтії, що впродовж останніх років висловлювали підтримку Україні, нині активно проводять благодійні заходи для наших людей, постраждалих від війни. В Естонії, зо-

[1] Лісняк І. Творчість сучасних українських бандуристів у музично-культурному житті країн Балтії. *Мистецтвознавство. Культурологія* : *збірник наукових праць IX міжнародного конгресу україністів*. Київ : ІМФЕ, 2019.

крема в Таллінні, уже пройшла низка концертів, у яких прозвучали твори вітчизняних композиторів. Наприклад, у концертному залі «Естонія» відбувся благодійний концерт Естонського державного симфонічного оркестру ERSO – «Україна в наших серцях», під час якого було зібрано понад 73 587 євро на підтримку України. Під орудою відомої української диригентки Наталії Пономарчук ERSO виконав Державний гімн України, увертюру до опери «Тарас Бульба» Миколи Лисенка, а також твори інших композиторів. У концертній програмі взяв участь народний артист України Олексій Ботвінов – один із найвидатніших українських піаністів.

Згодом у літній столиці Естонії, курортному місті Пярну, у великому концертному залі відбувся концерт Пярнуського симфонічного оркестру Pärnu Linnaorkester під орудою естонського диригента і скрипаля, концертмейстера міського оркестру м. Вааси (Фінляндія) Маано Мяні. У концерті «За Вашими замовленнями», програма якого була сформована згідно з побажаннями слухачів, прозвучав твір метра української музики Мирослава Скорика «Мелодія».

Естонсько-український фолк-рок-гурт «Свята варта», на чолі з відомим українським музикантом, який живе і працює в Естонії, Русланом Трочинським, дав низку концертів на підтримку нашої країни. Спільно з естонськими музикантами Михкелнем Рауді та Хендриком Сал-Саллером Р. Трочинський провів благодійний концерт «Слава Україні».

Інтерес до Українського музичного мистецтва стрімко зріс у всьому світі. Найближчим часом у концертному виконанні естонці зможуть прослухати музику видатного українського композитора Валентина Сильвестрова, яку, до слова, уже виконували музиканти Естонії.

Розділ 3

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАНУ, ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНО-ЗМІСТОВИХ РАКУРСІВ І ТЕОРЕТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ В РІЧИЩІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Леся Мушкетик
докторка філологічних наук, членкиня-кореспондентка НАН України, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ НА ТЕРЕНІ МЕНТАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІУМУ

Після перемоги України в тяжкій і кривавій війні, у повоєнний період, ми, властиво, не знатимемо, якою буде міжнародна ситуація, але те, що вона докорінно змінюватиметься, принаймні в Європі та інших країнах, не підлягає сумніву. Пригадаймо приклади попередніх великих воєн. Вочевидь, трансформації підлягатиме загальний світопорядок, на перший план виходитимуть питання безпеки, пересторог і дистанціювань від диктатурних режимів, перегляд багатьох глобалізаційних питань, реформація попередніх і створення інших міжнародних організацій, вироблення нових принципів взаємодії в політиці, економіці, екології тощо. Поки що ці питання мають віддалені перспективи, та в сучасному світі зміни відбуваються так стрімко, і так неочікувано, що годі навіть порівнювати це з найвигадливішим фантастичним фільмом.

Щодо України, то її післявоєнна екзистенція має бути передусім спрямована на виживання, зокрема на утвердження і зміцнення політичної нації, адже дикий і агресивний сусідній народ (який швидше підпадає під визначення племені) і далі робитиме все можливе для її знищення і підкорення. Як відомо, для відсталих у цивілізаційному розвитку суспільств властиво жити надуманими, міфічними

ідеями, а не реальністю, що, сподіваємося, нарешті стало зрозумілим для світової спільноти. Саме тому всі зусилля політичних і громадських організацій, інституцій, ЗМІ, окремих особистостей, окрім відновлення, відбудови зруйнованою війною держави, мають бути спрямовані на інтенсифікацію процесів формування української громадянської ідентичності, безпеку національного гуманітарного простору, зміцнення державності. І цьому значною мірою має сприяти також українська гуманітаристика, і не лише розробкою актуальних тем і студій, а й помітною присутністю в публічному просторі, популяризацією нагромаджених знань, активною роботою з молоддю, залученням до освітньої системи всіх рівнів, конструюванні пропедевтичних планів розвитку майбутнього і, так би мовити, формування «зрілого» українця, що означає світоглядно-психологічні та ментальні трансформації соціуму, який тривалий час перебував у міцних, аж до смерті, обіймах «старшого брата» й досі остаточно їх не позбувся. І якщо нічого не чинити в духовному вимірі для консолідації і просвітлення суспільства, то божевільний «родич» довершить свою справу.

Українська соціогуманітаристика має надати підтримку у вирішенні пріоритетних для держави повоєнних наукових досліджень і науково-технічних розробок таким чином, щоб виховувати відповідних спеціалістів, які б могли надавати допомогу в розробці багатьох суспільно-корисних проєктів. Тут ідеться про роль культурної та соціальної антропології, формування нових, новітніх методів обстеження сучасного суспільства (глибокі інтерв'ю, візуальна антропологія, анкетування та запитальники тощо), що має сприяти підготовці фахівців цих напрямів, які були б корисними у вирішенні практичних завдань суспільного розвитку, економіки та культури країни. Слід розвивати студіювання етнології сучасності, зокрема дослідження культури різних вікових груп населення: дітей (дитячий фольклор), молоді (субкультура молоді), літніх людей, а ще локальних спільнот і змін, що відбуваються нині. Соціально-етнологічні методи можна далекосяжно застосовувати до нових занять,

повсякдення різних субкультур, екологічних руйнувань, спричинених війною.

Окремо хотілося б сказати про роль релігії в суспільстві, яка стала ідеологічним важелем впливу, і якій у плані обстеження й вивчення приділяється обмаль уваги. І це стосується не лише відділення ФСБ в Україні під назвою УПЦ Московського патріархату, а й багатьох сект, об'єднань тощо, яких нині розплодилося безмір серед розгубленого й розшарпаного війною населення, де дуже майстерно, приховано пропагують російські наративи на кшталт розпусної Європи із суцільними геями та біофермами з українок тощо. Центральні офіси адвентизму й баптизму в Західній Європі керують своїми українськими вірниками через Росію, звідки надходять відповідні інструкції та література. Висвітлення питань цих потужних каналів зомбування людей має змусити приймати рішучі міри. Тому більше уваги треба спрямувати на проблеми етнології релігії окремих регіональних та локальних спільнот – конфесійної належності, церковних ритуалів і свят, місць прощі, народних молитов тощо.

Вироблення протиотрути різним шкідливим ідеям має відбуватися у вигляді консолідації всіх прошарків і сил нації, народу України, об'єднанні в одному пориві задля утвердження міцної, здібної, сильної нації. Тріада: армія – мова – віра набуває нині ще більшої злободенності, адже є основою державності України. Українська гуманітаристика має сприяти вихованню в молоді патріотизму, гордості за своїх воїнів-захисників, за свою націю, її мову і культуру. Значною мірою досі недооцінено роль електронних медіа, соціальних мереж та мобільних месенджерів у контексті загальнонаціональних консолідацій, а тим часом вони спрямовані передусім на основний прошарок населення, з яким треба працювати – молодь, дітей тощо. Донесення до них кращих напрацювань мовознавчої, літературознавчої, етнологічної та інших наук має відбуватися в доступній і зрозумілій формі, наприклад, що таке державна символіка України – витоки, осмислення, сучасні прапор, тризуб тощо, не кажучи вже про постійно порушувані в пресі питання мови, які часто не набувають

практичного застосування серед широких мас населення й лишаються красивими лозунгами. Ширше має розвиватися країнознавство та регіоналістика в поєднанні з історичними та соціологічними науками. Питання: *хто ми, звідки, ментальні риси українства* – мають доходити до широких мас і надто молоді в доступній формі, через ЗМІ тощо; посиленої уваги потребують питання розвитку сучасної масової культури і форми впливу на неї та ін. Вивчення має охоплювати народну й національну символіку, їх ключові знаки, топоси. Ми мало знаємо про місце української народної культури в національній (у різні історичні періоди і зараз), хоча відомо, що в українців ця культура разом з мовою була і є одним із найприкметніших складників самоідентифікації. Сюди долучаються й питання збереження традиційної культури, культурної спадщини, доєднання до культурної спадщини ЮНЕСКО, популяризація українських брендів у світі – вишиванка, борщ, «Щедрик» тощо.

Нині гостро постає питання про сучасні підручники, які часто є недосконалими та викликають багато запитань стосовно змісту й авторства. До їх підготовки мають неодмінно залучатися науковці з викладацьким досвідом, а конкурси бути прозорими й контролюватися через численні рецензії. Підручники мають містити дані з фольклору та етнографії, загальні відомості про українство, його мову й культуру. Науковці повинні далі продовжувати та посилювати співпрацю з різними освітніми осередками, зокрема Малою академією наук, яка вже продемонструвала багато досягнень своїх вихованців, серед іншого й на міжнародних конкурсах.

Проте досвід учених, і надто гуманітаріїв, часто ігнорується. Наведу приклад перейменування київських вулиць, коли ця справа – нібито заради демократичності й масовості – була віддана на розсуд населення, а на практиці – випадкових, часто малоосвічених осіб, яким надали право вирішувати фахові питання, що викликало лавину суб'єктивних і непродуманих пропозицій, це позиціонувалося як ознака демократії та участь усього населення в новітніх змінах на мапі Києва. На нашу думку, для вирішення таких наріжних питань

розвою міста слід було зорганізувати спеціальну комісію зі спеціалістів: істориків, літературознавців, мистецтвознавців, соціологів і багатьох інших, тобто фахівців. Так, демократія потрібна, однак не у вирішенні ким попало серйозних, державної ваги справ, а в ознайомленні киян з іменами й надбаннями тих, іменем кого названа їхня вулиця, у вигляді невеликих брошур, теле- й радіопередач тощо. Досі, якщо не помиляюся, є лише одна серйозна книга історика Дмитра Данильчука «Про кого розповідають назви вулиць. Київські перейменування 1988–2019 років. Довідник», яку варто розширити у зв'язку з останніми перейменуваннями та розповсюдити у спрощеному вигляді, адже часто люди не знають нічого ані про попередню, ані про сучасну назву вулиці, на якій вони мешкають. А втім, українські вчені нині мають повертати й повертають до власної культури й науки імена багатьох непересічних українців, серед них і присвоєні росіянами, а ще дат і подій тощо, адже навіть один із російських царів сказав, що «кто не врьот и не крадьот, тот нє рускій», звідси й приказка «Росія – батьківщина слонів».

Неодноразово анонсоване приєднання України до ЄС і НАТО також є неодмінною умовою подальшого існування нашої держави. У зв'язку з цим перед ученими постають такі завдання, як популяризація української культури у світі, тісний зв'язок з місцевими діаспорами, а також долучення до європейського наукового простору, центральноєвропейських проєктів, можливо, через уже існуючі договори із сусідніми та іншими країнами. Хочу нагадати про спільні міжакадемічні проєкти ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України з багатьма європейськими державами, які вже отримали чимало практичних утілень. Одним із нагальних завдань є переклади праць українських науковців іншими мовами. Цей процес нині вже активізувався на терені сучасної художньої літератури. Для українців, які перебувають за кордоном, є можливість отримати європейські гранти для написання наукових праць, і не лише у відомих проєктах Еразмуса. Варто пригадати, що центрами просування «руского міра» досі є університетські осередки, кафедри русистики (чи славістики)

в Європі (див. статті О. Забужко), чому теж мають протидіяти українські викладачі та науковці, підсилюючи зарубіжну україністику. Отже, популяризація здобутків українства у світі, протидія російським наративам у різних формах, скажімо, просування постулату, що українці за своїм історичним розвитком, культурою, ментальними рисами були і є органічною частиною європейської спільноти, що, приміром, цілковито доводить матеріал, на якому побудована моя монографія за 2022 рік «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами».

У світлі виконання вищевказаних завдань велику вагу має співпраця з українською діаспорою, яка надає чималу підтримку українцям у час війни й має ширші можливості для спілкування з місцевим населенням. До народу України входять і нацменшини, які потребують тіснішої інтеграції в українське суспільство, більшої уваги як у політичному, так і культурному аспектах. На державному рівні ці питання часто ігнорувалися, що теж призвело до низки проблем. Утім, це є неодмінним складником європейської інтеграції держави. В ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України нагромаджено значний досвід вивчення культури нацменшин та українців діаспори. Варто продовжити цю тематику в розрізі, наприклад, дослідження кордону – не лише у прямому, а й у віртуальному, символічному значенні, життя і побуту прикордонних територій. На часі також дослідження сьогодення етнічних і рідномовних осередків різного рівня, серед них – націй, нацменшин, діаспори, конфесійних груп, що, зрештою, у сув'язі зі згадуваними вже темами. Потрібно з'ясувати тематику: нацменшини в інформаційному просторі сучасної України (сусідніх країн), етнополітичне підґрунтя новітніх конфліктів; готувати матеріали на запити владних структур. Скажімо, недостатня увага приділялася угорській діаспорі Закарпаття, краю в цілому, який відзначається аполітичністю, а російські політичні наративи тут розвиває і доповнює власними угорська пропаганда. Власне, мовні, демографічні, соціологічні питання краю активно досліджуються, однак переважно не українськими вченими, а угорськими, які часто мають

суб'єктивні погляди щодо цих питань. До цього додається активізація політичного русинства, за яким серед інших так само стоїть росія. Багато жителів Берегівського району взагалі не знає української мови. Існує потреба активнішої підготовки підручників української мови для іноземців, нацменшин та ін., що сьогодні не потребує особливих зусиль, адже за кордоном уже давно утвердилася метода вивчення мови у вигляді одномовних посібників, принаймні для початкового рівня. У сув'язі з цим і підвищення рівня рідномовної літератури іноетнічних спільнот. Нині така робота триває в Комісії з мов і літератур національних меншин корінних народів Інституту модернізації змісту освіти МОН, яка залучає рецензентами науковців, зокрема з ІМФЕ (Л. Вахніна, Т. Рендюк, Л. Мушкетик). Серед типових зауважень назвімо недостатнє українознавче наповнення книг, що теж нині має контролюватися.

Стосовно злободенних питань трансформації НАН України, то для повнішого з'ясування багатьох проблем можна запропонувати рубрику їх обговорення в журналі «Вісник НАН України» чи інших періодичних виданнях, як, скажімо, «Роль ученого в сучасному суспільстві», «Хто такий учений?» та ін., куди б увійшли з-поміж інших і дописи представників гуманітарних та суспільних наук. Стосовно змін у системі НАН України вважаємо, що тут доцільніше говорити не про трансформації чи реструктуризацію, а власне розвиток і вдосконалення, адже дуже легко зруйнувати те, що складалося роками й десятиліттями, а таких прикладів безмір, на терені науки також. Працюючи понад 40 років в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, знаю, як кардинально змінилася діяльність наших Інститутів у час незалежності держави. А в останні роки Відділення мови, літератури та мистецтвознавства, його заклади вже не раз підлягали оптимізації і реструктуризації, пройшли низку дуже ретельних різнопланових перевірок МОН України, Президії НАН України (я була членом цих експертних груп) і отримали високі оцінки за різними показниками, вимірами, таблицями, схемами тощо. Зауважу, що подальші непродумані зміни можуть призвести до падіння якісного й кількісно-

го показників науки в нашій країні, зменшення її інтелектуального потенціалу, на що вже й так вплинули ковідні та військові травми. А втім, ВЛММ НАН України є центром гуманітаристики в державі і традиційно тут зосереджені головні наукові сили. В інших країнах значно більше вчених працює на базах музеїв, вишів, бібліотек, інших культурних закладів, тоді як у нас цей відсоток дуже низький і часто нефаховий, аматорський. І, либонь, не буде перебільшенням сказати, що високий цивілізаційний рівень Заходу не в останню чергу зобов'язаний існуванню Академій наук (наприклад, в Англії Академія створена 1662 р. й існує досі). Технічні нововведення, винаходи в попередні епохи в Західній Європі впроваджувалися тоді, коли їх просували високоосвічені, інтелектуальні, з широким світоглядом люди. Наше входження до Європейського Союзу вимагає вищого рівня цивілізованості населення, виховання висококультурних людей, тому в основі наукових студій має стояти передовсім людина, її культура, світогляд, висока свідомість. Це завдання антропології, якими займаються першочергово суспільні та гуманітарні науки.

Слід також сказати, що якраз Відділення мови, літератури та мистецтвознавства НАН України впродовж останнього десятиріччя чутливо реагує на всі новітні зміни в системі Академії, міністерств освіти і культури та ін.: робота в межах проєктів з новітньою, актуальною тематикою, серед яких чимало міжнародних; публікації в міжнародних базах даних (Scopus, Copernicus та ін.); сучасного рівня вимоги до змісту, структури, форми наукових публікацій; переведення періодичних видань до фахових, категорій А і Б. Так, скажімо, з початком війни запропоновано відповідну новітню тематику, яка, безсумнівно, буде далі розширюватися (травматичний та посттравматичний досвід війни, роль мови, літератури та культури у відбудові держави, питання тимчасових міграцій, біженців, патріотичний складник суспільства, втрати культурних пам'яток та ін.). Учені ВЛММ беруть активну участь у роботі ЗМІ, громадських організацій та спілок, налагодили співробітництво з МАН та освітніми осередками країни, підготовку та рецензування підручників

тощо. Розробляють нові правила правопису, мовно-інформаційні електронні системи; гуманітаристика НАН України піднялася на вищий науковий щабель – нового синтезу: підготовлено чимало узагальнюючих, синтетичних, фундаментальних видань, енциклопедій, довідників, лексиконів (в одному лише ІМФЕ оприявнено багатотомні видання з різних теренів професійного і народного мистецтва, етнології та ін.).

Щодо майбутнього, то пропоную такі заходи по вдосконаленню гуманітаристики НАН України: поліпшення фінансування; ширша підтримка й залучення до установ наукової молоді; активне доєднання до європейських проєктів і тем; широкий зв'язок з освітніми закладами, школами, вишами; популяризація досягнень у ЗМІ; реформування бібліотек, дигіталізація даних, створення нових фондів із занесенням їх на носії; підготовка фахівців з культурної та соціальної антропології, які могли б долучитися до участі у відбудові держави, її культури і економіки, питань екології, релігії, міжетнічних контактів, національних спільнот. Особливу увагу у студіях слід звернути на збереження культурної спадщини, травматичний і посттравматичний досвід (як попередній – Голодомор, репресії тощо, так і сучасний), наративи війни, біженців і мігрантів, воїнів та ін.; упровадження в наукову роботу інтерактивних елементів для популяризації її здобутків. Сучасність швидко стає минулим, переходить в історію, тому варто провести низку досліджень часів соціалізму, на терені етнології, приміром, так званих нових соціалістичних свят, обрядів («винайдена традиція»), самодіяльності, вивчення політичних анекдотів, роль у цих процесах ідеологічного складника тощо, зокрема з виходом на політологічні аспекти диктатурних режимів, понять тиранії з метою їх недопущення в майбутньому.

Фольклористичні дослідження у наш час тяжіють до міждисциплінарності. Перспективними видаються такі теми, як письмова та усна культура, фольклор та історія: питання історичної достовірності фольклору, усна історія, українські герої у фольклорі. Фольклор і мистецтво, фольклор і кіно- та театральне мистецтво. Слід далі

продовжувати й вивчення сучасної фольклорної культури – гуртів різного ступеня автентичності, а ще таких новітніх явищ, як інтернет-фольклор, смс-фольклор, фольклор повстань, воєн, пандемій. Актуальною видається тема місця краєзнавства, народознавства (фольклору, етнографії) в освітньому та медійному просторі України (українці та нацменшини). У зв'язку з цим слід простежити народознавче наповнення сучасних підручників та посібників з метою формування в дітей компетентностей у цьому напрямі, виховання молодого покоління на кращих надбаннях українства. З традиційних фольклорних тем варто продовжити підготовку праць узагальнювального та довідкового характеру, нагромадження баз даних з окремих жанрів. На сучасному рівні розробити класифікацію жанрів і укласти відповідні каталоги українського фольклору. Досі окремим виданням вийшов лише один, казковий, та й той мало не пів століття тому, спільний з росіянами й білорусами. Потребують каталогізації балади, паремії, перекази, пісні; ці питання розроблялися лише частково. Каталоги повинні мати сучасний вигляд із вміщенням зразків і розлогої бібліографії тощо.

Валентина Борисенко
докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ЗАВДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ У СПРАВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ [1]

В умовах російсько-української повномасштабної війни загострилися почуття національної ідентичності в Україні. Більшість людей, які були байдужі до самовизначення своєї національності, побачивши несправедливість, звіряче обличчя агресора, страждання невинних людей, відчули себе частинкою всієї української спільноти. Патріотична й відповідальна частина населення за свою країну, своїх дітей стала в черги до військкоматів. Окремі особи, які і в мирний час відчували антипатію до всього українського, пішли на зраду. Під час війни відбуваються складні процеси усвідомлення себе, своєї причетності до основної мети – перемоги над ворогом. Водночас варто збагнути самототожність тих, хто наблизив цю страшну війну, пропагуючи цінності «руского міра», які державний маніяк сусідньої країни прийшов захищати. Бо якщо не поставити крапки в русифікації України, то життям поплатяться мільйони.

[1] У цьому дослідженні використано матеріали авторки, подані в статті «Дискусійні проблеми національної ідентичності під час російсько-української війни у XXI столітті», що була опублікована в часописі «Етнічна історія народів Європи» (2022, вип. 68, с. 7–13).

Ця страшна війна росії проти миролюбного народу України спричинила колосальні зміни у свідомості людей не лише в Україні, але гадаємо, що й у цілому світі. Через страх, невимовні страждання, втрати люди стали і більш суворими, і більш співчутливими. Суспільство потребує більшої справедливості, толерантності до різних соціальних груп людей, особливо дітей і молоді. І тепер, як ніколи, у розв'язанні багатьох проблем стане гуманітарна наука, особливо такі галузі, як історія, етнологія або культурна антропологія, соціологія. Підходи до з'ясування національної ідентичності в ході війни також потребують нових методів. Пліч-о-пліч воюють сьогодні за Україну представники різних національних спільнот. В одній роті можуть бути українець, болгарин, молдаванин, румун, єврей. Усі вони мають дворівневу ідентифікацію. Для своєї родини вони зберігають свою самототожність, але на війні вони вважають себе українцями. Відбуваються активні процеси міжкультурної взаємодії, які проявляються у військовому побуті, приготуванні їжі, господарському забезпеченні свого підрозділу. З'ясувалося, що до організації побуту у війську більш активними й винахідливими є сільські мешканці. Вони з легкістю можуть розпалити вогонь у пічці чи на надворі, підготувати продукти для страв тощо. Варто наголосити на значенні такої науки у вивченні етнокультурної взаємодії різних членів громад, суспільства, як етнологія. Ця давня й самостійна наука є найбільш розвинутою в усіх провідних вишах США, Великобританії, Франції, Австрії, Німеччини, Фінляндії, Болгарії, Словаччини, Чехії та ін. Аналіз історичних подій XX та початку XXI ст. свідчить про зростання ролі етнічних чинників у культурно-історичному процесі. Актуальність етнологічних досліджень визначається не лише академічними інтересами, а й вимогами реальної політики та дійсності. Досліджуючи антропологію російсько-української війни, розуміємо, що вивчення стійкості громадянського суспільства тільки починає осмислюватися в суспільстві. Учені вважають, що потрібні нові підходи до вивчення основних пріоритетів стратегії національної стійкості України. До них належать економічна стійкість,

енергетична, соціально-політична, гуманітарна, але особлива вага надається етнонаціональній та духовно-культурній [2]. Саме цим двом напрямам присвячено нові розробки в галузі етнології. Це єдина й основна наука про людину, яка вивчає весь спектр життєдіяльності нації. Саме етнологія та культурна антропологія (а це дві складові однієї спеціальності) серед інших наук може визначати сучасні процеси трансформації культур народів світу, їхніх мов, культури спілкування, культури співчуття і взаємодопомоги, морально-етичних норм тощо.

Сьогодні Україна потребує фахівців етнологів, можливо, навіть більше, ніж будь-коли. У світовій політичній традиції поширена практика використання компетентних рекомендацій етнологів при прийнятті важливих державних рішень. Етнологи залучаються як експерти при укладанні важливих угод, підготовці військових операцій, плануванні економічних угод, розробці законів на теми національної структури, інтеграції національних спільнот до громадянського суспільства тощо. Чим більше стають глобалізаційні процеси у світі, чим більш взаємопов'язаними є політичні процеси, тим вагомішу роль відіграють чинники етнокультурної взаємодії. Особливо тепер, коли вимушені міграції українців до різних країн світу посилюють адаптаційні можливості до різних культур і до збереження національної ідентичності. Етнічні маркери не зникають безслідно в глобалізованому світі, вони просто модифікуються, змінюється їхня функція, але вони все ще відіграють дуже важливу роль у процесі збереження національної стійкості. Як слушно зауважують вчені, «духовно-культурна стійкість вимагає ґрунтовного дослідження мистецького та релігійного середовища України як таких, що мають найбільший вплив на формування світогляду, оцінку викликів і загроз у цій сфері та вироблення рекомендацій з їх випередження та нейтралізації» [3].

---

[2] Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. 2022. № 2. С. 9.

[3] Там само.

Питання етнокультурної взаємодії також стало актуальним для світової спільноти з розвитком міграційних процесів. Це питання не лише опанування мов країни тимчасового перебування біженців; вони пов'язані з різними світоглядними, релігійними уявленнями й навіть побутовими. Вивчення етнокультурних процесів, зокрема й етнічної толерантності, є для сучасної України надзвичайно важливими, оскільки вийшло за рамки академічних інтересів, а є проблемою безпеки держави. Етнологія як гуманітарна дисципліна має також важливий духовний потенціал, адже об'єднує в собі глибинні основи філософії буття людини й від її розвитку залежить розвиток демократичного, толерантного, глибоко духовного суспільства. Коли людина вивчає етнологію, то їй легше визначитися зі своєю національною ідентичністю, з розумінням і доброзичливістю ставитися до інших культур, тому що етнологія вчить, що немає великих чи малих народів на землі, що всі спільноти є великою цінністю і через взаємозбагачення та самобутність йде шлях до прогресу людства. При реформуванні науки й освіти чи не навмисне зникла спеціальність «етнологія», яка лише з 1990-х років почала розвиватися в Україні (до цього була заборонена). Тому не випадково багато вчених сприйняли ліквідацію цієї спеціальності як пряму загрозу розвитку нашої державності. Тішилися лише представники «руского міра». Бо ж зрозуміло, ґрунтовні знання про культуру, побут та етнічну історію, етногенез української нації, історію національних спільнот, про сусідні народи матимуть цементуючий вплив для українського суспільства. Важливо, щоб не було місця для різноманітних брудних пропаганд і спекуляцій, щоб навіть страшний войовничий сусід зрозумів, що ми окремий народ, який хоче розвиватися в мирі і злагоді з усіма країнами світу.

На тему національної ідентичності написано чимало праць, здійснено спробу дати визначення цьому феномену багатьма вченими. Але, здається, мети не досягнуто. Відомо, що опозиція «ми – вони» існувала здавна. У наших найдавніших писемних джерелах згадуються різні племена з певною характеристикою їхніх звичаїв,

зовнішнього вигляду, де не обходилося без критичного сприйняття людей іншої самототожності. Існують різні думки щодо національної, персональної, регіональної, релігійної ідентичності. Буває, що часто етнічні групи, які проживають поза ядром материнського етносу, ототожнюють віру з національністю. Як приклад, поляки в Україні часто казали: «Ми не поляки, бо вони живуть у Польщі, ми українці, але католики». Ми знаємо про зміну через обставини національної орієнтації таких історичних постатей, як Володимир Антонович, Тадей Рильський, Софія Русова, Олена Теліга та ін. До них національне усвідомлення прийшло через розуміння кривди українському народові.

На зміну політики мультикультурності періоду 1960–1980-х років в усьому світі загострилися почуття національної ідентичності. Можливо, що зі стрімким розвитком урбанізації та глобалізації людство не захотіло загубитися в цій строкатості й водночас одноманітності повсякдення. Збільшення міграційних потоків, величезна мобільність населення, що зросла в десятки разів, породжувала як байдужість до самовизначення національного, так і, навпаки, прагнення зберегти свою родову ідентичність. Ми бачимо, як з кінця XX – на початку XXI ст. з'явилися сотні українських організацій, громад у країнах їхнього нового проживання в Африці, Австралії, Азії, Європі, окрім уже традиційних у США та Канаді.

Але ця віроломна, абсурдна російсько-українська війна у XXI ст. висвітлила якісь нові грані національної і регіональної ідентичності. Тут уже потрібні й нові шляхи до наукового трактування персональної ідентичності. Наукова проблема не нова, на неї протягом лише XX–XXI ст. звертали увагу багато зарубіжних і українських учених. Це, зосібна, англієць Ентоні Д. Сміт, француз Поль Рікер, вітчизняні – В. Янів, В. Старосольський, Ю. Липа, В. Липинський та вчені радянської і пострадянської доби – І. Дзюба, Л. Нагорна, Я. Верменич, М. Степико, І. Лосєв, О. Рафальський, М. Панчук, Ю. Римаренко та ін. Але й сьогодні слушною є думка про те, що теоретичне осмислення самого феномена регіональної ідентич-

ності досі не стало предметом ґрунтовних соціогуманітарних досліджень [4].

Стаття написана на основі літературних джерел та записаних коротких інтерв'ю, включеного спостереження, зроблених автором з початку війни у Вінницькій та Київській областях, а також від переміщених осіб з Донецької, Харківської, Миколаївської областей. Населені пункти з метою безпеки не вказуються, як і прізвища опитаних. Нам належить оцінити таке явище, як зрада, колабораціонізм, роздвоєння особистості не лише в почуттях до України, але й до батьків, родини. Відомо, що чимало родин, друзів перестали спілкуватися через різне ставлення до війни в Україні. Родичі, які проживають у росії, задурманені пропагандою, хочуть «визволити» українців від Бандери. Головний мотив розпочатої війни – це знищення української ідентичності. Як пояснити, що хлопець родом із Житомирщини пішов у найманці до війська рф і як снайпер влучав у своїх родичів;, як пілот авіації військ рф скидав бомби на територію, де проживає його мати; як дівчина у 18 років стала агентом війська рф і вказувала позиції збройних сил України? Загострення почуттів на регіональному рівні дуже відчутне. Серед розмов жителів центральних регіонів часто звучить теза: «Хай наші хлопці захищають наші області, а не східні, де половина населення виступає за росію». Такі твердження нелегко осмислити, утім, знаючи, скільки наших дорогих воїнів віддали життя за східні регіони, де нерідко їхні бойові позиції видавали місцеві мешканці, виникають і суперечливі почуття. Коли від утікачів з Мар'їнки почула, що населення 50 % на 50 % за Україну і росію, то відчуваю також їхню провину за цю страшну війну. Регіональна вбивча відокремленість чи то сепаратизм почули з вуст тимчасово переміщеної особи з м. Волновахи на Донеччині, яка заявила: «Ми нє пріглашалі ні тєх, ні тєх…». Обурення інших переміщених осіб на ці слова вона й слухати не хотіла. Шокуючим було висловлювання однієї жительки

[4] Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ, 2008. С. 7.

потерпілого села під Києвом. На її думку, якби українські сільські патріоти не чинили опору окупантам (вони збивали дрони, перебуваючи на багатоповерховому будинку), то росіяни не нищили б снарядами село й житло мешканців. «Через цих патріотів, учасників АТО постраждали і їхні сусіди», – впевнена жінка 45–50 років. У тому, що в неї повилітали вікна, винні не окупанти, а патріоти. На моє запитання, як зайди знали, у котрій хаті живуть учасники АТО, активісти, вона відповіла, що вони багато років до цього готувалися, а вона «ні за тих, ні за тих». Як кажуть, «без коментарів». На жаль, ця особа далеко не єдина, хто так думає. Але всі ці висловлювання в умовах російської агресії і віроломного нападу на Україну дещо підривають пафосні роздуми про нашу єдність.

Однак, попри все, у результаті Революції гідності та з початком розв'язаної росією війни на Донбасі у 2014 році, в Україні сколихнулася небачена досі хвиля волонтерського руху. Термін «волонтер» походить із французької мови, що означає «доброволець». У нас у країні цей рух підтримала величезна кількість солідарних людей. Називають цифру 400 тис. волонтерів, але їх, без сумніву, набагато більше. Творилася нова ідентичність добровольців, які стали на захист Вітчизни. Цей рух об'єднав суспільство. За дослідженнями 2014 року, в Україні понад 81 % людей вважали волонтерський рух складовою громадянського суспільства. До переліку речей, яких гостро потребувала українська армія у 2014–2015 роках, належали бронежилети, каски кевларові, розвантажувальні жилети, камуфляж, білизна, медикаменти, вітаміни, біноклі, тепловізори, берці, кросівки, футболки, шкарпетки тощо, і все це везли на лінію фронту волонтери [5].

Ще більше людей приєдналося до волонтерського руху з початком російсько-української повномасштабної війни в лютому 2022 року. Окрім волонтерських організацій, на добровільну допомогу воїнам і біженцям піднялася вся Україна. У березні – травні

[5] Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *Укрінформ*. 8 вересня 2022 р.

2022 року доводилося безпосередньо спостерігати в Ямпільській територіальній громаді Могилів-Подільського району на Вінниччини, як люди без особливого нагадування зносили в центри допомоги одяг, іграшки, продукти харчування, миючі засоби. Організували пункт прийому скляної тари для приготування каші й тушонки для відправки на фронт. Стояли черги, щоб зробити свій внесок допомоги. Волонтерська група відправляла на Схід мікроавтобус з необхідними речами для бійців. Люди приносили взуття, білизну, печиво, ліхтарики та інші речі на запити воїнів. Ця стихійна група волонтерів ніким не фіксувалася, вони не потребували якогось визнання, їхня допомога була безоплатною. Вони просто давали все, що могли, організовували ярмарки з продажу кондитерських виробів, аби купити бензин для волонтерського «бусика». Літня жінка принесла пакуночок з печивом і сказала: «путін хоче забрати нашу землю, але ж його люди не будуть так працювати, як ми працюємо на цій землі … ». Мабуть, тут закладений один з аспектів філософського змісту нашої національної ідентичності. Волонтерський рух у світі вже має майже двохсотлітню історію. Проте сьогоднішньому такому руху в Україні мало аналогів у світі. Він має свої особливості, які поширюються від давніх традицій українського народу, коли збиралися на громадську толоку, щоб відбудувати житло погорільцям, допомогти вдовам обробити поле, опікувалися сиротами. Тепер наші люди в центральних та західних областях надають прихисток тим, хто втратив житло, майно.

Очевидно, що патріотичні почуття притаманні більшості населення України незалежно від національної належності. Національна свідомість населення зростала більш активно протягом тридцяти років незалежності. Проте не треба забувати, що за чиєюсь «порадою» в Україні в часи незалежності діяв спротив утвердженню національної ідентичності з боку різних чиновників і представників «руского міра». Вони щоденно системно і планомірно роздмухували міфи про мовний закон, проникали в усі структури і вчиняли цілий ряд злочинів щодо української культури, історії. Останні

десять років перед цією страшною війною готувалися до знищення національної ідентичності не лише в росії, але, на превеликий жаль, і в Україні. Такого тиску на гуманітарні науки і їх знищення не було навіть за часів радянської влади. Ліквідували спеціальність «етнологія» – науки, яка давала знання про етнічний розвиток народу та покликана підносити рівень національної свідомості; також ліквідували кафедри етнології в багатьох вишах; зникли курси з українознавства; почали цькувати дослідників Голодомору-геноциду українців у 1932–1933 роках з 20-річним стажем; занижувати кількість втрат українців від Голодомору; зменшили до мінімуму викладання у школах і вишах історію України й відмінили цей предмет як обов'язковий для здачі ЗНО (знову за вибором); заполонили телеефір російськомовною попсою і цілими днями шльопали своїми «шльопками», «вечериночками», кривлянням з усього українського; поширювали російською або суржиком недолугий гумор, щоб показати меншовартісність нашої багатої культури; знову поширювали міфи про 130 народів України, створювали байки про утиснення національних меншин. Як і в часи шістдесятництва, панічно боялися відродження народних традицій, виконання колядок на Різдво. Пам'ятаємо, як за колядниками в 1960-х ходили ватаги «колядників» у капелюхах і невдовзі студенти, що хотіли відродити народні традиції, опинялися без навчання, роботи, а часто й там, де «Макар телят не пасе». Національно-духовне відродження придушувалося чиновниками від культури. Щоб замилити очі українцям, іноді вмикали колядку «Застилайте столи…» та релігійні пісні з Богогласників, знищуючи зразки народної творчості, які стали перлиною світової культури. «Щедрик» М. Леонтовича краще знали і слухали у світі, аніж в Україні. Позбулися й такого унікального музичного інструмента, як бандура. Закрили єдину кобзарську школу в с. Стрітівка на Київщині.

Ми об'єдналися через загрозу звірячої поведінки з боку рашистів. Проте щоденно чуємо про виявлення нових зрадників, агентів РФ, коригувальників. Звідки така нечувана підтримка зла? Виходить, що

ми тридцять років недостатньо дбали про згуртованість нації, інтеграцію представників різних етнічних груп до громадянського суспільства України, а особливо про розвиток культурної ідентичності самих українців. Їхня культура все ще вважалася мало престижною. Історичні передачі про Великих українців і Україну на телебаченні програмуються, як і раніше, на третю годину ночі. Скажімо, дуже змістовна передача про Івана Франка у виконанні Святослава Вакарчука транслювалася якраз о третій годині ночі. Зате злочинні проросійські суржикові передачі всіляких «юрчиків» та інших «гумористів», від яких не сміятися, а плакати хочеться, не сходять з телеекранів і в розпал російсько-української війни протягом дня. Щоденна трансляція під рубрикою «Україна» цих, нехай Бог простить, пришелепкуватих і тупих кумів, полісменів, нечупар «таньок і володьок», звісно ж, негативно впливає на розвиток нашої культури, яку вважають вагомим важелем впливу на ідентичність. Це при тому, що ми маємо багату скарбницю творів наших славетних гумористів і сатириків. Мер Одеси голосує «задля компромісу з росіянами» проти знесення пам'ятника «вражій бабі» Катерині II, яка знищувала українців, козацтво, мову забороняла. Усе робиться для того, щоб принизити значення нашої культури й мови. Ця тенденція зберігається навіть в умовах жахливої російської агресії. Горе-гумористи й далі висміюють усе українське, принижують українців і спосіб їхнього життя, їхню культуру.

Сьогодні з'явилися нові категорії ідентичності. Це ідентичність, що проснулася від сну, і та, яка перефарбувалася з якихось своїх меркантильних причин. Особливо себе пропагують перефарбовані або перевернуті представники «руского міра». Утім, треба пам'ятати про тисячі загиблих і про те, як написав в останній день свого життя мій незабутній онук, поет-доброволець Ілля Чернілевський, який загинув, захищаючи Батьківщину, що «війна не прощає двозначність, брехню, війна – це отруйний укус саламандри…». Під час війни особливо загострюються людські відчуття героїзму, мужності, а також страху, самозбереженості, відчаю.

Національно-культурна ідентичність є основною ознакою будь-якої нації. Тому багато вчених висловлювалися про необхідність українізації всього суспільного життя. Бо, як слушно наголошують відомі вчені, «те, що не буде українізовано, обов'язково буде русифіковано і втрачено Україною» [6]. Але якраз цього найбільше й бояться русифікатори. Навіть відомі діячі культури (Міхалков) в Москві вважають, що утвердження української мови в Україні буде катастрофою для росії. Тож очевидно, що треба дбати більше про українську культуру, історію, мову, музику, архітектуру.

Особливо мало було зроблено для зближення Сходу, Півдня і Заходу України. У південно-східних регіонах, як і раніше, мало знали про українську історію, культуру. В інтерв'ю житель Волновахи висловив думку, що, якби люди в нас раніше знали більше про Тараса Шевченка, про символіку України, то війни б не було. Власне через незнання маємо ситуативну або подвійну ідентичність серед населення України, особливо людей старшого віку, яке все ще хворіє на радянщину. Тільки спочатку широкомасштабної російсько-української війни здогадалися обмежити вплив російського безкультур'я на широкі верстви людей, а потрібно було це зробити ще тридцять років тому. У транспорті, закладах громадського харчування, маркетах повсюдно лунала російська попса, у книгарнях на полицях переважала російськомовна преса, література. Вона закріплювала в головах людей відчуття єдиного радянського простору.

Утім, представники п'ятої колони не дрімають і в розпал страшної війни. Ще й тепер знаходяться голоси в уряді за повернення до масмедіа здобутків російської культури, відміну квот на українську пісню, музику, ніби без московської культури ніяк не можна прожити. Не раз лунало, що всі спроби утримувати в одній державі дві різні України – українську та російську (у культурно-ментальному сенсі), – є безперспективними і провальними. «Боротьба за українську національну ідентичність, усвідомлення себе українцем і бути

[6] Степико М. Сучасні виклики української національної ідентичності. *Наукові записки ІПІЕНД ім. І. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 3–4. С. 259.

гідним цим не є зацікавленістю окремих інтелігентів, бо це боротьба за майбутнє України [7].

Окремі чиновники від культури прикриваються фразами, що новий проєкт про медіа є євроінтеграційний, чим знову сприятимуть вихованню роздвоєної особистості, особливо серед молоді. Тому 30 серпня 34 депутати Верховної Ради та громадянський рух «Відсіч» написали заяву, у якій вимагають не виносити на пленарне засідання законопроєкт «Про медіа», бо в ньому скасовується ухвалена в червні конституційною більшістю парламенту заборона на трансляцію фонограм, аудіограм та кліпів російських співаків, нівелюється перелік списку російських співаків, які підтримують агресію в Україні; дозволяється безкарне порушення квоти на українську пісню і музику. Депутати п'яти фракцій і позафракційні вважають неприйнятними спроби при ухваленні законопроєкту «Про медіа» зруйнувати вже передбачені чинним законодавством механізми захисту української мови й національного культурно-інформаційного простору, які не мають прямого стосунку до питань євроінтеграції. І це в розпал війни, коли від червня до серпня пройшло не так багато часу, але тисячі загиблих не спиняють перевернутих «патріотів» від подальшого нищення української культури та національної ідентичності українців. Ще Тарас Шевченко свого часу писав про перевертнів, які допомагають москалеві господарювати на нашій землі. Цікавим феноменом у XXI ст. є релігійна ідентичність. Досить значна частина міського й сільського населення вихована в атеїстичному дусі радянського часу. Такі люди відвідують храм під час свят, відправлення панахиди. Окрім молитви «Отче наш», інших молитов не знають, і таких людей переважна більшість. Релігійні відчуття загострюються якраз під час війни, важких хвороб тощо. Як кажуть у народі, «як тривога, то до Бога». Під час війни серед релігійних громад суттєво збільшилася кількість людей, які бажають перейти до ПЦУ і покинути УП МП, яка відверто підтримує агресора. Але

[7] Лосєв І. Межа дискусії. Про політичний сенс національно-культурної ідентичності. *Український тиждень*. 2019. № 44. С. 22–23.

релігійний чинник сьогодні, як порівняти з минулим, має незначний вплив через відсутність віри. Це вже більше політична чи ідеологічна ідентифікація і потужнішим виступає етнонаціональний мотив.

Проблемами ідентичності серед поневолених радянських народів займалося багато вчених. Їх годі перелічити. Можна починати від невідомого автора «Історії русів» XVIII ст., де асимілятивні процеси вже далися взнаки і протиріччя між двома народами були суттєвими. Відображаючи кривди, заподіяні москалями-солдатами, за словами яких «кури, гусі, дєвкі, молодіци, всьо нашє, по праву воіна і по пріказу єго благородія» [8]. І тепер можна порівняти грабунок і насилля у XVIII і XXI ст. Як бачимо, не одне століття українці мали кривди з боку цього ненаситного північного сусіда. Упродовж не одного століття нищилася та сама ідентичність українців насиллям, депортаціями, тюрмами, голодом, затопленням сіл і розпорошенням населення за межами України. Не випадково виникли цілі поселення українців на просторах Сибіру, у Казахстані, Північному Кавказі. Натомість настійно пропагувалася «дружба» між народами, велич «старшого» брата, вищість російської культури над українською. Замовчувалося, що в росії і близько не було таких світочів, як Іван Франко, Леся Українка, модерна літераторка О. Кобилянська.

В умовах цієї жахливої загрозливої для всього світу російсько-української війни необхідно зупинитися на ворожій меті про денаціоналізацію українців, на знищення їхньої ідентичності. У росіян у цій сфері вже є величезний досвід з усім набором заходів: перемішування населення через невинний розподіл молодих спеціалістів, переманювання здібних українців до вишів Москви (приклад фізико-математична школа в Києві), відмова від вивчення української мови за бажанням батьків, тепер за вибором можна вчити історію України, тощо. Єзуїтський підхід до винародовлення українців тривав століттями. Особливо жорсткі умови були поставлені в радянському союзі. Скажімо, 1930–1934 роки позначені терором проти україн-

[8] Плохій С. Козацький міф. Історія націєтворення в епоху імперій. Харків, 2018. С. 90.

ців не лише голодом, але й закриттям близько 1500 українських шкіл на території росії. У Краснодарі був зліквідований український педагогічний інститут [9]. Репресій зазнали кобзарі в Україні та на Кубані.

Треба не забувати, що згубну політику щодо дестабілізації в Україні відігравали й досі відіграють численні організації меншин «руского міра» та їх представники в політичних партіях і медійних засобах. Як приклад, агресивна діяльність каналу «наш». Це, безумовно, сприяло загостренню міжетнічних відносин, протистоянню до титульного етносу. Вчені справедливо вважають, що безкарність цих етнічних партій як політичних утворень, «…войовничі протиставлення ідентичностей партійними лідерами та їх спекулятивні підходи до захисту цих ідентичностей у реальному державно-політичному процесі» [10] призводять до розбіжностей і в суспільстві. Частина населення (на щастя, не більша) перебуває під впливом пропагандистських закликів політиків, що в Україні утискують російськомовне населення. Учені-психологи нараховують кілька груп серед населення України з роздвоєною або розмитою свідомістю. Сумарно таких людей не так уже й мало. Серед проросійськи налаштованих людей, яких в Україні близько 15–20 %, спостерігається, що дехто з них змінив свою думку, а багато хто принишк, приховуючи свої погляди. Менш агресивна група – це люди, які сумують за всім радянським і невдоволені владою, бо вона не все їм дає (вони думають, що хтось повинен усе їм дати). Їх у побуті називають «ватниками», але цей термін не відображає явища, що склалося. Є чимало людей, у яких, на думку вчених, немає чіткої ідеологічної позиції. Вони, переживши страх від руйнування своїх осель, біль від втрати рідних, уважають, що основне – це те, щоб не «стріляли». Вони збайдужіли до реального життя і їх не турбує, хто буде при владі і хто переможе. Саме тому на окупованих територіях частіше трапляються випадки співпраці з окупантами.

[9] Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння. Львів, 1997. С. 64.

[10] Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ, 2018. С. 124.

Не зник зі свідомості людей наратив, особливо в південно-східних регіонах, що ті, хто розмовляють українською мовою, належать до «нациків» чи «бандерівців». У такому великому місті, як Київ, нерідко на українську мову реагують приблизно так: «Я корєнной киянин», а вони хочуть, щоб я говорив українською». Це зумовлено розмиттям національної ідентичності через незнання української історії і культури. Склалася така ситуація, що людина вважає за гордість розмовляти «престижною» російською (частіше суржиком), аніж, на її думку, провінційною, сільською українською мовою. Таким невтямки, що це одна з найдавніших і багатих слов'янських мов.

Почуття національної ідентичності підсилюються державною і народною символікою. Такі атрибути, як прапор, герб, вишиванка, стали потужним імпульсом до розвитку національної ідентичності. Знижують поріг ідентичності або підвищують його завдані різними режимами травми – це війни, Голодомор, репресії, потужна політика фальшивої інтернаціоналізації, чорнобильська катастрофа. Лікування від цих травм залежить насамперед від правдивої оцінки засобів травмування, від історичної правди подій.

Зберігати культуру, пам'ятати героїчну історію народу – основне завдання держави. Саме цілісність культури сприяла збереженню українського народу, його національна свідомість у складніі часи бездержавності. У плані розвитку культури як системи цінностей значний інтерес становить науковий підхід до вивчення різних явищ, що відбулися з початком і перебігом цієї абсурдної російсько-української війни. Фіксуємо невидані факти героїзму, добровольчого руху, благодійництва, волонтерства, взаємодопомоги, співчуття. Безумовно, на підвищення рівня національної ідентичності впливатимуть багато чинників і серед них – доброзичливе ставлення жителів західних областей до біженців зі східних областей. Тисячі людей надали прихисток і їжу вимушено переміщеним особам. Це сприятиме процесам консолідації нації.

Проте є виклики знищення української національної ідентичності через примусове вивезення дітей до росії. А на окупованих тери-

торіях уже у молодших класах переконують дітей, що такої нації, як українці, не існує, що це вигадка нацистів. Це злочин, який прирівнюється до геноциду народу. Окупанти порушують усі норми міжнародного права, вчиняють насильство над мирними людьми.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що в умовах такої важкої російсько-української війни у XXI ст. відбувається переосмислення багатьма людьми справжньої суті пропаганди росії про «один народ» і про «звільнення українців від нацизму». Вражає героїзм і чуття великої та єдиної родини тих, хто захищає нашу землю, і тих, хто забезпечує надійний тил. Важливо, щоб приховані представники «руского міра» зникли назавжди з нашого життя. А для цього потрібно протиставити їм нашу справжню багату культурну спадщину і на її основі виховувати справжніх європейців. Адже в основі збереження національної ідентичності лежить матеріальна й нематеріальна культурна спадщина народу, тяглість традицій. А їхня доступність для всього суспільства залежить від рівня науки та освіти.

Лариса Вахніна
кандидатка філологічних наук, завідувачка відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ЮНЕСКО ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (2003 р.) В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У 2008 році Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, яка була прийнята ЮНЕСКО у 2003 році. До Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини включено 5 елементів, 2 з яких потребують негайної охорони. Міністерством культури України створено та затверджено Національний перелік елементів (61) нематеріальної культурної спадщини України, що також потребують охорони. Це лише незначна частка її репрезентації, адже перелік затверджено 2018 року, позаяк загроза існує для всієї української культури як цілісної системи.

Усвідомлення представниками наукових, культурних спільнот рівня ризику для національної культури в умовах війни, коли руйнуються культурні пам'ятки та музейні цінності й постає небезпека втрати національної ідентичності, вимагає активізації досліджень із проблем збереження культурної спадщини в нових умовах.

У сучасній ситуації повномасштабної військової агресії рф проти України особливого значення набувають питання збереження нематеріальної культурної спадщини як корінних народів України, так і представників національних меншин, що сприятиме цілісності та

єдності суспільства. У зв'язку із цим виникає необхідність вивчення та охорони нематеріальної культурної спадщини кожного народу, особливо в час, коли мільйони громадян змушені були стати біженцями і внутрішніми переселенцями. Ідеться про аналіз ситуації культурної та національної політики в кожній державі, зокрема щодо національних спільнот, що є важливим фактором для демократизації суспільства.

Це визначає актуальність вироблених теоретичних засад до глибокого вивчення проблем національної самобутності (або ідентичності) як на теоретико-методологічному, так і на практичному, суспільно-культурному рівні із залученням європейського досвіду. Проведення нових ґрунтовних наукових студій дасть змогу українським ученим вийти на рівень сучасної європейської науки й водночас показати місце української культури в міжкультурній взаємодії та дозволить дати оцінку її внеску в європейську цивілізацію.

Співробітники відділів «Український етнологічний центр» і української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ) мають багаторічний досвід вивчення традиційної спадщини українського народу. У форматі цієї проблематики опубліковано низку праць, де в центрі уваги питання сучасного стану української етнокультури, а також її місце в загальнослов'янській та ширше – загальноєвропейській спільноті [1]. У сучасній світовій науці залишається актуальною проблема розгляду традиційної культури в контексті сучасних військових загроз, а також міграційних процесів.

Метою майбутніх досліджень у період післявоєнної відбудови України стануть спостереження над функціонуванням нематеріальної культурної спадщини на визволених від російської окупації теренах, де згадана Конвенція ЮНЕСКО має знайти своє застосу-

[1] Фольклорні пограниччя європейських країн у контексті сучасних трансформацій та глобалізаційних викликів : колективна монографія. До XVII міжнародного з'їзду славістів (Париж, 2023) / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2021. 384 с.

вання як під контролем місцевих громад і Міністерства культури України, так і відповідних міжнародних організацій та спостерігачів. Адже сьогодні під загрозою традиційні культури болгар, греків, албанців Північного Приазов'я, Донбасу та Херсонщини. Крім руйнацій, необхідно зафіксувати втрати елементів нематеріальної культурної спадщини й оприлюднити їх, виходячи з правових міжнародних засад.

Особливої уваги потребуватимуть дослідження, присвячені сучасним етнокультурним процесам. Створення концепції культурної цілісності відповідатиме таким завданням, як дослідження форм інтеркультурної комунікації, завдяки чому буде окреслено універсальну культурну модель, яка поєднає в собі різноманіття окремих культурних традицій; виявлення характерних рис, що гарантують динаміку та життєздатність усіх складових нематеріальної культурної спадщини в історично й географічно обумовлених етнокультурних відмінностях у сучасному загальноукраїнському просторі.

Надзвичайно актуальним у дослідженні є проведення порівняльного аналізу української етнокультури в розрізі національної, соціальної та локальної ідентичності. Мовиться про актуалізацію фольклористичних і етнологічних досліджень, що дасть змогу поєднати традиційні підходи із сучасними методами. Необхідно буде здійснити аналіз змін і трансформацій в етнокультурі різних регіонів України. Важливо вже сьогодні почати працювати над створенням відповідно нових переліків елементів нематеріальної культурної спадщини, що потребують негайного захисту та охорони. Саме через Національну комісію України у справах ЮНЕСКО при МЗС України, яка здійснює координацію національних інституцій з ЮНЕСКО, потрібно оперативно діяти щодо внесення на розгляд керівництва ЮНЕСКО та його відповідних комітетів згаданих питань. Крім науковців, до цієї роботи мають долучитися вчителі, працівники музеїв, відділів культури місцевих органів влади.

Увага приділятиметься сучасному функціонуванню традиційної культури та фольклору в контексті сучасних військових викликів.

У межах майбутніх наукових досліджень передбачається не лише розгляд рівня збереження та функціонування явищ традиційної культури, але й моніторинг свідчень війни, записаних від респондентів, що пережили трагічні події новітньої історії. Ці документальні свідчення, крім наукового значення, можуть відіграти свою помітну роль і щодо фіксації військових злочинів. Об'єктом вивчення стануть також сучасні чинники, що викликають трансформації етнокультури, а також зміни у свідомості носіїв традицій. Будуть узагальнені новітні дослідження з проблем функціонування нематеріальної культурної спадщини в Україні і сучасних форм побутування та трансляції.

Відповідні положення Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003) сприяють накопиченню досвіду збереження нематеріальної культурної спадщини в різних країнах світу. Українська культурна спадщина, яка є унікальною, зазнає сьогодні вагомих втрат і руйнацій унаслідок агресії рф проти України. Цинізм полягає в тому, що 2022 рік у країні, яка здійснює агресію, проголошено роком збереження нематеріальної культурної спадщини народів Росії. Сьогодні країна-агресорка намагається знищити українську національну ідентичність, мову та культурні традиції. Тому ЮНЕСКО має зайняти більш чітку позицію щодо повномасштабної війни рф проти України в міжнародному культурно-законодавчому контексті, а також щодо перегляду положень про репрезентативну функцію цієї спадщини, яка має сприяти прогресу національних культур на міжнародному рівні. Важливою є роль етнокультурних факторів у сучасних процесах ідентифікації.

ЮНЕСКО як міжнародна організація має відповідні механізми застосування окремих положень Конвенції в умовах військової агресії щодо збереження як культурних надбань України, так і нематеріальної культурної спадщини. Про це казала членкиня-кореспондентка Болгарської академії наук Міла Сантова у своєму виступі на Круглому столі (захід відбувся в ІМФЕ) «Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України» стосовно по-

дій на Донбасі та збереження нематеріальної культурної спадщини в критичних ситуаціях. Уже в той час, коли фактично тривали воєнні дії проти України на Донбасі, болгарська дослідниця наголосила на важливості застосування спеціального механізму, передбаченого міжнародними угодами щодо збереження елементів нематеріальної культурної спадщини. Мова йде про включення до спеціального реєстру пам'яток, яким загрожує небезпека в умовах військових дій. Болгарська науковиця нагадала про відповідний перелік ЮНЕСКО *List of Intagible CULTURAL heritage in Need of Urgent Safeguarding* («Перелік елементів культурної спадщини, яким загрожує війна») [2]. Тому, враховуючи досвід наших зарубіжних колег, які брали участь в розробці та прийнятті відповідних документів, необхідно, щоб Національна комісія України у справах ЮНЕСКО та Міністерство культури України виходили зі зверненнями до керівництва ЮНЕСКО. Так, сьогодні українська культура перебуває під загрозою. Потрібно, щоб елементи української нематеріальної культурної спадщини було внесено до важливого переліку ЮНЕСКО про негайну охорону. Для цього вироблено відповідні механізми, зокрема *Operational DIRECTIVES*. Тепер це має стати об'єктом спільного занепокоєння й активізації діяльності відповідних структур влади та науковців.

Протягом останніх років ці питання в центрі обговорення й на багатьох міжнародних форумах, наукових конференціях та семінарах (XIV європейська конференція з народної культури (Андорф, 2017), щорічні славістичні конференції в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Дриновські читання в Харківському національному університеті імені М. Н. Каразіна, Одеські етнографічні читання та ін.). Важливу роль відіграла Міжнародна наукова конференція з нагоди 150-річчя Болгарської академії наук «Нематеріальна культурна спадщина: актуальні проблеми» (Софія, 2019),

[2] Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України: матеріали до круглого столу / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ, 2015. С. 57–58.

матеріали якої було опубліковано в науковому збірнику, де містяться також доповіді українських учених Л. Вахніної та О. Микитенко [3].

ІМФЕ має досвід міжнародних проєктів, які стосуються збереження матеріальної культурної спадщини, з науковцями з Болгарії, Польщі, Угорщини. Актуальним сьогодні є новий спільний українсько-польський міжакадемічний проєкт між ІМФЕ та Інститутом археології та етнології ПАН «Польсько-українське пограниччя: міжетнічні взаємовідносини та збереження нематеріальної культурної спадщини (термін виконання – 2022–2024 рр.). Він спрямований на вивчення негативних змін, що були зумовлені повномасштабною військовою агресією рф проти України, та викликів, що постали внаслідок цієї агресії перед суспільствами України й Польщі (багатомільйонні міграційні процеси, руйнування культурних цінностей тощо). Співробітники ІМФЕ беруть участь також у міжнародному науковому проєкті «Свідчення війни», програма якого охоплює збирання та вивчення документальних матеріалів від вимушених переселенців і біженців у різних країнах Європи, що надали українським громадянам тимчасовий прихисток.

Значущими стають питання національної самобутності кожного народу. Етнокультурні трансформації в сучасній культурі характеризуються новими підходами до традиційного сприйняття як суто локальних явищ, так і процесів, які в останні роки набули в європейській і світовій етнології та фольклористиці узагальнюючого характеру, що позначилося на теоретичних і практичних аспектах різних наукових дисциплін. Комплексний підхід у висвітленні проблеми зумовлений багатогранністю самого феномена етнокультури й визначенні сучасними вимогами науки.

Директор ІМФЕ академік Г. Скрипник була керівником ряду наукових тем, науковим редактором видань, організатором низки міжнародних наукових конференцій, одна з яких проходила під егідою Міжнародної організації з народної творчості IOV (ЮНЕСКО), –

[3] URL : https://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2021/06/Sbornik_s_dokladi-Santova-PECHAT-1.pdf

«Джерела і шляхи традиційних європейських культур у XXI столітті» (2013), а також Міжнародного конгресу україністів у Києві (2013), круглих столів з актуальних питань гуманітаристики та сьогодення, що постійно відбуваються в ІМФЕ із залученням викладачів вишів і музейників та представників органів державної влади, зокрема МЗС та Київської міської державної адміністрації. В ІМФЕ було розроблено методологію вивчення проблем та збереження етнокультури після аварії на ЧАЕС, відповідні програми з екології культури. В Інституті під її керівництвом досліджуються міграційні процеси в контексті сучасних глобалізаційних викликів. До питань вивчення й популяризації та внесення до Репрезентативного переліку ЮНЕСКО елементів української культури зверталися науковці ІМФЕ Галина Бондаренко та Валентина Борисенко, які брали також участь в Експертній раді з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури України. Вони є авторками монографій і цілої серії публікацій. Так, Г. Бондаренко використовує власні розробки в телевізійних і радіопередачах, на лекціях. Вона є однією з перших етнологів в Україні, що застосовують постійно метод етносоціологічного моніторингу етнокультури крізь призму сприйняття населення України.

Слід зазначити, що до цієї справи долучилися й мистецтвознавці ІМФЕ. Наприклад, відділ образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва 5 квітня 2022 року провів семінар, присвячений збереженню української культурної спадщини в час російсько-української війни.

Відділ української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ реалізує проєкт нового дослідження – «Російсько-українська війна у сучасному фольклорі: антропологічні виміри». Адже саме втрата людського фактора, носіїв фольклорних традицій, є загрозою для національної ідентичності. Тому сьогодні важливо максимально зафіксувати свідчення про війну від вимушених біженців та переселенців.

Комплексні фольклорно-етнографічні дослідження науковців ІМФЕ впродовж останніх десятиліть, створення потужної цифрової бази польових матеріалів, частина яких опублікована в серії видань

«Етнографічний образ сучасної України», дозволяють розглянути етнокультурні явища в тривалій історичній ретроспективі, відстежити вплив соціокультурних чинників на особливості їх функціонування.

Нематеріальна культурна спадщина України представляє різні сфери та явища народних традицій як єдину комунікаційну систему, що формує національну ідентичність народу. Втрата людських ресурсів може негативно вплинути на суспільство, культурні кордони, загалом гуманітарну сферу нашої країни. Тому дослідження нематеріальної культурної спадщини та її захист в умовах російської агресії має стати одним із пріоритетних напрямків для української гуманітаристики. Це важливо для розуміння ролі культури в історії народу, формування почуття патріотизму та національної єдності, визначення сучасних особливостей ідентичності.

У повоєнний час відбудови України необхідно звернути належну увагу на підготовку нових ґрунтовних наукових досліджень у галузі народної культури, а також привернути увагу європейських дослідників, які сьогодні підтримують нашу країну. Адже необхідність збереження нематеріальної культурної спадщини як структуруючої основи національної культури та культурної ідентичності народу є однією з актуальних проблем сучасної цивілізації.

Цілий ряд країн членів ЮНЕСКО виступили проти проведення в червні 2022 року в Казані сесії, яка планувалася комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в час повномасштабної війни проти України. Важливою була позиція Міністерства культури України та підтримка української незалежної держави у світі. Але це лише один із перших кроків по недопущенню країни-агресорки до міжнародного культурного простору, позаяк відкритими залишаються питання участі в багатьох міжнародних заходах та проєктах. ЮНЕСКО як міжнародна організація має сприяти охороні та захисту нематеріальної культурної спадщини, недопущенню руйнування цивілізаційних засад та формуванню єдиної культурної політики.

Богдан Ажнюк
член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ, Україна)

МОВНА ПОЛІТИКА І ВІЙНА

У роки, що передували повномасштабній агресії Російської Федерації проти України, мовне законодавство України й практичні дії державної влади та громадськості з його реалізації цілковито відповідали європейським засадам мовної політики, а саме таким, як 1) провідна роль державної мови як чинника національної єдності; 2) захист і підтримка міноритарних мов; 3) достатнє володіння державною мовою для двомовних осіб; 4) ефективний механізм дотримання мовних прав.

У європейських країнах мовна політика – це частина їх внутрішньої політики. Росія зробила її частиною зовнішньої політики і здійснює її шляхом збройної агресії. Кремль використовує пропагандистський наратив про захист російськомовних в Україні як один із ключових мотивів вторгнення на українські землі. Кривавий слід, який залишає по собі мовна політика агресора, змінює ставлення до російської мови і в Україні, і в усьому світі. Чи означає це, що Україні слід денонсувати Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, ратифіковану нашою державою, і відмовитися від європейських засад у своїй мовній політиці? З одного боку, очевидно, що підтримка російської мови сприяє збереженню колоніальної залежності від колишньої метрополії. З другого боку, європейська мовна хартія стосується й мов, що справді потребують державної підтримки. Її виконання – одна з важливих передумов для входження України до складу Європейського Союзу. Як тут діяти?

Унаслідок змін у суспільній свідомості, спричинених російською агресією, а також завдяки дії законодавчих норм, прийнятих у передвоєнні роки, мовна ситуація в Україні зазнає відчутних змін. Як свідчать соціологічні дослідження, 19 % українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Кількість тих, хто постійно спілкується українською, збільшилася до 64 % (https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364586/). Дедалі більше освітніх закладів з власної ініціативи виключають російську мову зі своїх навчальних програм, попри те, що Міністерство освіти і науки жодних розпоряджень із цього приводу не давало. Триває дерусифікація мовного ландшафту: українізуються власні назви міст, сіл, вулиць і площ. Змінилися моделі мовленнєвої поведінки: перехід співрозмовника з російської мови на українську став звичним явищем, протилежна модель мовленнєвої поведінки спостерігається дедалі рідше. Важливо зберегти й поглибити ці тенденції, що ведуть до звільнення від психологічної залежності від колишніх пригноблювачів, і не допустити реваншу проросійських сил під час післявоєнної відбудови нашої країни. Ключові положення європейської мовної хартії передбачають пріоритетність суверенних прав державотворчої нації, тому нагальної потреби її денонсувати немає. Важливо змінити акценти в реалізації положень Хартії, зосередившись насамперед на розвитку мов корінних народів, що не мають своїх національних держав – кримськотатарської, караїмської, кримчацької, а також на підтримці тих етномовних груп, яким загрожує зникнення або занепад.

Мовознавчі установи НАН України мають значний досвід участі в створенні й удосконаленні мовного законодавства, науковому супроводі виконання Україною зобов'язань Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, проведенні різнопланових лінгвістичних експертиз, впливу на формування думки експертного середовища і громадської думки з мовних питань. Важливим завданням учених залишається стримувати політиків і урядовців від невиважених кроків, які можуть дестабілізувати мовну ситуацію в

нашій державі. Ідеться, зокрема, про постановку питань щодо латинізації української графіки, надання офіційного статусу англійській мові, спроб переглянути Український правопис в редакції 2019 року тощо. Це може призвести до хаосу, який російська пропаганда і спецслужби намагаються сіяти в Україні. Для досягнення своїх підступних цілей вони здатні використовувати не тільки колаборантів, а й суб'єктивно чесних людей.

Світлана Єрмоленко
докторка філологічних наук, професорка, академік НАН України, завідувачка відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

МОВА – НАША ДУХОВНА ЗБРОЯ

У сучасній агресивній війні росії проти України путінський режим не приховує своєї мети – знищення української державності. Вороги озвучують завдання путінської росії – викоренити українську «бандерівську» мову, тобто знищити народ, який розмовляє цією мовою, живе в цій мові; народ, який творить своєю національною мовою самобутню культуру.

Маємо багату мовно-культурну спадщину. Вона – основа, фундамент незламності народного духу. Саме народний дух, закорінений у мовно-культурній спадщині, єднає українське суспільство і становить духовний фундамент нашої безпеки.

Україна в огні – цей образ не новий в нашій історії. Українці витримали не одну війну, пережили Голодомор, багато виселень і переселень, численних економічних і культурно-освітніх експериментів, але зберегли свою національну ідентичність. Бо мають тисячолітню (багатовікову) мовно-культурну спадщину.

Сьогодні, в умовах дикого, варварського знищення наших міст і сіл, випалення територій, катувань і вбивств цивільного населення, змінилася радянська риторика росії про «братній» народ і його мову. Повернулася московська риторика XIX ст., про яку розповідає Тарас Шевченко в містерії «Великий льох»:

Та й москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!

І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють.
Ото указ надрукують:
«По милості божій,
І ви наші, і все наше… »

Маємо чітку мотивацію вивчати нашу спадщину, популяризувати її так само, як і сучасну українську мову. Що таке сучасна українська мова? Це вже не та мова перших десятиліть XX ст., про яку полемічно висловлювався драматург Микола Куліш (ці слова цитував академік Юрій Шевельов), – не тільки мова дядьків і мова перекладачів… Пригадаймо, що в росії і Шевченка називали мужицьким поетом… Сьогодні українська – це мова сучасних дипломатів, політиків, державних, військових діячів, мова науки, освіти, багатогранної культури. Саме ці функції української мови загрожують росії. Держава-імперія погоджувалася на існування мови розважального українського гумору, на тлі якого вивершувалася соціальна престижність «язика» і відповідно «руского міра».

Мова в час війни – це, в прямому значенні, зброя, оскільки є першою ознакою розрізнення *свій – чужий.* Цю важливу проблему досліджують мовознавці, публікуючи статті в збірнику «Культура слова», який має вже півстолітню історію. Серед його рубрик – «з історії української писемності», «перегук поколінь», «стиль і пам'ять». Неодмінний аспект – *персонології* – номери, присвячені знаковим постатям в українській культурі.

У відновленій Україні маємо розширювати інформацію про забуті імена, невідомі сторінки історії, привертати увагу до нового прочитання української класики.

Галина Корбич
докторка габілітована, професорка, Університет імені Адама Міцкевича (Познань, Польща)

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА У ВНУТРІШНЬОМУ І ЗОВНІШНЬОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Хочу почати свою розвідку з невеликої історичної репроспективи. У 1908 році на шпальтах «Літературно-наукового вісника» в рубриці «На українські теми», що її ввів у часопис М. Грушевський, будучи також провідним її автором, з'явилася стаття вченого, у якій він фактично закликав до прискореної трансформації української етнічно-культурної спільноти в політичну націю. Вважаючи «етнографічну окремішність» статикою, «національне життя», натомість, – «продуктом волі, динамічної енергії народу», М. Грушевський прагнув інтенсифікувати формування української нації, наділяючи її імперативом волі «хотіти бути нацією» [1]. Концепція М. Грушевського, до слова, випереджала теорії етно- й націєгенези, які розвинулися в другій половині XX ст. У ході ж розвитку та становлення українства цей імператив набував різних форм. Українці то засуджували самих себе у відсутності чіткої національної свідомості, то підносили свій дух нагадуваннями про одвічне прагнення до свободи. Тенденції, характерні для стану бездержавності України, перейшли (у видозміненому вигляді) і в часи її незалежності. При цьому поняття «громадянська ідентичність» стало аналогом по-

[1] Грушевський М. На українські теми: Ще про культуру і критику. *Літературно-науковий вісник.* 1908. Т. 44. Кн. 10. С. 122.

няття «національна ідентичність», оскільки остання розглядається в межах парадигми стосовно нації як співгромадянства, спільноти, організованої за державно-політичною ознакою [2]. Боротьба з «парадоксами запізнілого націєтворення» (М. Рябчук), ствердження думки про існування в одному державному організмі двох відмінних частин як «двох Україн», а то й окремих, автономних за своєю суттю регіональних утворень, – ці та подібні, часто повторювані спостереження українських інтелектуалів, породжували критичне ставлення до молодої Української держави. Проте життя показало, що така критика мала здебільшого конструктивний характер як один з механізмів творення національної спільноти і тому впливала на усвідомлення необхідності консолідувати українське суспільство. Адже власне в незалежній Україні й, напевно, завдяки незалежності в українському суспільстві утверджувалося переконання, що можна самим вирішувати свою долю і впливати на хід своєї історії. Прагнення свободи як засадничий елемент громадянської свідомості, стійкі уявлення про те, що важливо для суспільства, а що ні, набули значення першочергових цінностей. Керуючись ними, українці не раз демонстрували своє вміння самостійно розв'язувати складні й небезпечні, навіть конфліктні, ситуації, долати політичні та економічні кризи в країні. Так і широкомасштабна війна Росії проти України засвідчує небувалу одностайність українців у боротьбі проти зазіхань на їхню землю.

Україна сьогодні – це країна героїчної армії, високої патріотичної позиції президента та керівництва військового штабу, а також згуртованого, сконсолідованого суспільства. Опір повномасштабному російському вторгненню, який чинило населення України всюди, де ставала нога ворога, свідчить про сформовану громадянську свідомість, не лише виражену в етнічному чи етнокультурному самовизначенні, але й продиктовану екзистенційними інтересами національної спільноти. Така позиція характерна як для україномовних,

[2] Громадянська ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України.* URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31975 від 25.03.2022.

так і для значної більшості російськомовних громадян країни, на підтримку яких марно розраховував ворог. Можна стверджувати, що *мовний* розподіл втрачає свої ознаки як внутрішня проблема незалежної України, обидві групи демонструють єдність у протистоянні з агресором і заявляють про свою належність до Української держави. Місцевий патріотизм виливається в загальнонаціональне переконання необхідності збереження територіальної цілісності та державної незалежності країни.

Воєнна ситуація має суттєво змінити мовне питання на користь ширшого, якщо не повсюдного вживання української мови, послуговування нею в усіх сферах людської діяльності, побуті тощо. Усвідомлене ставлення до української мови підніме її престиж, що в недалекій перспективі може припинити домінацію російської мови в тих регіонах, де люди зжилися з нею і послуговуються як рідною. Сподіваюся, що підступний напад росіян на Україну, зумовлений імперськими амбіціями владарювати над іншими та насаджувати ідеї «руского міра», відверне від усього російського переважну частину населення України, насамперед підсилить небажання спілкуватися російською мовою. Сприятиме цьому й факт, що в ході війни увиразнилася ницість російських вояків, що йшли Україною як загарбники, проявляючи менталітет дикої орди, яка не має нічого спільного з людською цивілізацією, і, навпаки, – засвідчила себе моральна вищість українських воїнів як справжніх захисників свого народу. Тому не можна вважати нинішню війну конфліктом, як дехто її називає. Конфлікт передбачає зіткнення двох протилежних сторін. З боку України ж не було жодних дій, які б створювали умови для виникнення й розгортання конфлікту. Це однозначно агресія, військове вторгнення однієї держави на територію іншої без жодного приводу. Щодо двомовності, то вона й далі криє в собі небезпеку для України. Агресивний північний сусід, як засвідчує історія, навряд чи коли-небудь зупиниться в нарощуванні військової сили, отже, може не забаритися знову застосувати її супроти України, послуговуючись, як зачіпкою, наявністю російськомовних громадян, яких конче

треба *«визволити»*. Одностайність у вживанні української мови є важливим чинником, що може запобігти небезпеці.

На зростання престижу української мови нині впливає, хоча й опосередковано, зацікавлення Україною в усьому світі. Міжнародне співтовариство всіляко підтримує Україну в нерівній боротьбі з ворогом, захоплюючись мужністю й відвагою українців. При цьому відбувається свого роду відкриття України як суверенної держави, що має багату історію, не менш багату культуру, розвинену науку, цікаву літературу, оригінальне мистецтво. Усе це являється світу своєрідним, таким, що має своє неповторне обличчя. А самих українців побачено діаметрально відмінними від росіян, з якими весь час їх помилково ототожнювали. Головно ж – здійснилося сприйняття України як об'єкта, а не суб'єкта історії. Такі тенденції, що свідчать про увагу до України, повинні помічати й поціновувати в самій Україні. Кожне, навіть найменше, повідомлення про успіхи та позитивні маркери України має працювати на її імідж, а також виховувати в громадян почуття гордості за свій народ, його культуру, історію, мову. А це у свою чергу стане запорукою зміцнення почуття безпеки та захищеності від агресора.

Стійкість і мужність української армії, не меншою мірою і всього населення, притаманне йому відчуття території Української держави як цілісності перекреслили політичні наміри загарбників остаточно вирішити українське питання, зокрема, і їхню впевненість у підтримці російськомовного населення східних та південних регіонів. Об'єднання громадян у громадянське суспільство по всій країні показало, що розуміння «території» стало надзвичайно важливим символічним чинником у прояві національної свідомості [3]. Рішучий опір агресору, що його чинить населення північних і центральних, східних і південних регіонів України (до речі, останні є здебільшого російськомовними), а саме: героїчний спротив і оборона рідного міста маріупольцями, відмова від переселення на територію Росії

[3] Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. С. 263.

або отримання російських паспортів; проведення демонстрацій під кулями окупантів у Херсоні з гаслом «Херсон – це Україна»; незламність та партизанський рух на тимчасово окупованих землях, – усе це свідчить про феномен свідомого й активного громадянства, коли кожна людина усвідомлює себе членом громадянського суспільства. Згуртованість українців через національно-громадянську ідентичність у ситуації небувалої загрози самому існуванню українства налаштовує на думку, що в українському суспільстві наявні величезні життєдайні сили – потенціал сформованої і свідомої своєї громадянської позиції нації.

Завдяки відсічі російським імперіалістам, які намагаються заперечити навіть власне фізичне існування української нації, Україна заслужено відчуває симпатію і викликає подив світового співтовариства та одержує реальну міжнародну підтримку. На прикладі Польщі можу сказати, що допомога здійснюється звідусіль: у містах і селах люди постійно збирають потрібні і для військових, і для мирного населення речі та налагоджують трансфер для доставки в Україну. Солідарність з Україною повсякчас проявляють представники різних професій. Так, серед діячів сфери культури особливо помітне глибоке зацікавлення, що нерідко межує з відкриттям, усіма видами української культури – як сучасної, так і класики. При цьому лунають відмови від будь-яких публічних проявів у Польщі російської культури до часу припинення агресії РФ в Україні. У системі освіти створюються різні форми навчання дітей та молоді з України. Польське законодавство швидко впроваджує відповідні зміни, які мають на меті вдосконалювати влаштування українців. Стосується це систем освіти й охорони здоров'я, працевлаштування тощо. Проте найбільш помітним явищем є факт, що протягом двох місяців від початку війни в Польщу потрапило майже 3 млн біженців, переважно жінок і дітей. З усіх країн, де є біженці, Польща виявилася свого роду рекордисткою. Живуть українці здебільшого в польських сім'ях. Гостинність і жертовність поляків складно переоцінити. Це теж своєрідний внесок у перемогу України: українські чоловіки, які воюють

на фронті, можуть бути спокійними за своїх жінок і дітей – вони оточені увагою та перебувають у безпеці. Усіляка підтримка України з боку Польщі (на міжнародній арені, у постачанні зброї, влаштуванні біженців тощо) несе в собі заповідь нового прояву українсько-польських взаємин, заснованих на сучасному розумінні приязні й добросусідських відносин. А ще поляки усвідомлюють і цінують, що Україна бореться не лише за власну ідентичність і за те, щоб бути у складі євроатлантичної, а не євроазійської цивілізації, але й за те, щоб усі країни на континенті зберегли свою європейськість.

Мирослава Карацуба
кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО СЕКТОРУ: НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Попри той факт, що кривава війна на українських теренах і досі триває, посадовці, які опікуються діяльністю установ культури та освіти, дедалі більше уваги приділяють питанню перспектив післявоєнного відновлення культурної спадщини України. Одним з найважливіших напрямів діяльності в цьому ключі є державна політика України, скерована на роботу над програмою її післявоєнного відновлення.

Про активну діяльність свідчать виступи, зокрема, голови Комітету Верховної Ради з питань гуманітарної та інформаційної політики Микити Потураєва, який в інтерв'ю виданню «Укрінформ» від 4 жовтня 2022 року підтвердив активну діяльність відомства, проведення численних відеонарад зі співробітниками Міністерства культури та інформаційної політики на чолі з міністром Олександром Ткаченком; відзначив активну діяльність Євгенії Кравчук, заступниці голови Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України. Політикинею Є. Кравчук передбачено відрядження до ПАРЄ, де це питання буде висвітлюватися на загальноєвропейському рівні. Об'єктом уваги на відповідному засіданні ПАРЄ має виступати орієнтовна програма відновлення культурного життя України в повоєнну

добу. Від європейських колег очікується гуманітарна й фінансова підтримка програми.

За статистичними даними Міністерства культури та інформаційної політики України, унаслідок бойових дій було зруйновано або пошкоджено десятки пам'яток архітектури, релігійних споруд, культурних центрів, музеїв та бібліотек. Мали місце також ганебні факти розкрадання майна і фондів краєзнавчих музеїв. Уже сьогодні (а зауважмо, що підбивати підсумки ще зарано, адже бойові дії та ракетний терор з боку російської федерації тривають) є відомості про втрату картин окремих художників, наприклад Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського.

Збитки, завдані війною, важко оцінити, адже невідомою є доля численних пам'яток культури в зоні бойових дій і на тимчасово окупованих територіях, проте інформація, що нею наразі володіємо, дуже невтішна, оскільки втрати надто великі. Для відновлення роботи знищених чи пошкоджених об'єктів і повернення викраденого майна Україна звертатиметься до західних та європейських партнерів із проханням про фінансову допомогу для підтримки відповідної програми.

Підтримка культурного сектора України Європою вже є фактом, про що свідчить, зокрема, грантова програма для українських митців, культурних організацій та інституцій на суму п'ять мільйонів євро, підготовлена Європейською комісією. Ця програма на конкурсній основі становить частину програми «Креативна Європа» на наступний рік. Завдання програми – сприяти післявоєнному відновленню української культури, а також допомога українським митцям і культурним організаціям у підготовці та демонстрації своїх проєктів на території Україні та в країнах-учасницях «Креативної Європи».

Комісарка з питань інновацій, досліджень, культури, освіти та молоді Марія Габріель відзначила культурне самовираження й доступ до культурних надбань як важливі складові сучасного життя в країнах Європи. Вона також наголосила на важливості культури для

переживання травматичних подій, а також у складному процесі розвитку індивідуальної та колективної стійкості на шляху до взаєморозуміння.

Грантові кошти поділено за принципом підтримки українських митців і культурних організацій задля підготовки та демонстрації мистецьких проєктів. Переможці цього напрямку зобов'язуються фінансувати чималу кількість невеликих проєктів за допомогою каскадних грантів і коштів, а також давати кошти на користь проєктів, що передбачають допомогу українцям, особливо дитячого віку, вимушено переміщеним через військову агресію, як на території України, так і в інших країнах-учасницях «Креативної Європи». Меценати надають можливість отримати доступ до культурних надбань і сприяти їхній інтеграції в новому середовищі.

Окремі кошти передбачено для відновлення діяльності українських культурних секторів і підготовки українських науковців, які спеціалізуються на збереженні культурної спадщини.

Свідченням важливості захисту культурної спадщини стають заходи, скеровані на об'єднання різних країн і спільнот задля збереження пам'яток з давньою історією. Прикладом може слугувати 11-й щорічний дорадчий Форум культурних маршрутів Ради Європи (5–7 жовтня 2022 р.) у м. Ханья (Крит), на якому заявлено тему «Захист європейських цінностей, спадщини та діалогу».

Загалом діяльність Форуму передбачає розгляд питання важливості культурної спадщини держав при розбудові ними мирного та демократичного суспільства відповідно до Конвенції Фаро, яка виголошує повагу до культурного різноманіття. Завданням для людської спільноти стає збереження культурних маршрутів відкритими й доступними, незважаючи на конфлікти чи військові дії.

У Форумі взяли участь понад 400 представників 46 держав-членів Ради Європи, зокрема заступник Генерального секретаря РЄ Бйорн Берге, міністр культури та спорту Греції Ліна Мендоні, міністр туризму Греції Васіліс Кікіліас, віцепрезидент Парламентської асамблеї (ПАРЄ) Дора Бакояніс та ін.

З промовою до учасників Форуму у відеоформаті звернувся очільник Міністерства культури та інформаційної політики України О. Ткаченко, який наголосив, що агресивні дії російської федерації, що тривають з 2014 року, суперечать європейським цінностям та верховенству права; скеровані вони на знищення української культури та національної ідентичності. Він зазначив, що повномасштабне вторгнення призводить до істотних руйнувань культурних установ, церков і мечетей, театрів і музеїв, об'єктів культурної спадщини. В Україні під загрозою знищення опинилися й об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Уже задокументовано понад 500 епізодів воєнних злочинів росії проти України. Під загрозою також всесвітньо відомі споруди, зокрема Софійський собор – спадщина світової культури XI ст. зі списку ЮНЕСКО. Утім, є і позитивні новини – український парк «Софіївка» приєднався до Європейського маршруту історичних садів. На Форумі лунали гасла об'єднатися в боротьбі за збереження загальноєвропейських культурних цінностей.

Отже, сьогодніі вже існує чимало проєктів і програм, що мають на меті повоєнне відновлення культурної спадщини України.

Наталія Литвинчук
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

РОЛЬ УЧЕНИХ У ФОРМУВАННІ ПОВОЄННОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Тривалий час у свідомості міжнародної спільноти формувалося хибне уявлення про Україну. Пересічні європейці, американці й інші мало знали про неї як державу з багатовіковою історією та унікальною культурною спадщиною. Росія докладала неабияких зусиль, щоб маніпулювати іміджем України в міжнародному просторі; у звичній для неї брехливій манері ширила світом наративи, які працювали проти нашої країни. Справедливо зауважити, що в першому десятилітті XXI ст. держава демонструвала намагання забезпечити свій позитивний імідж: писалися й приймалися урядом спеціальні програми, розроблялися концепції [1], виконання яких покладалося на міністерства та їх структурні підрозділи. Однак, очевидно, що цих зусиль було недостатньо. До слова, у змісті наве-

[1] Постанова Кабінету Міністрів України № 1609 від 15 жовтня 2003 р. Про затвердження Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 роки. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF#Text; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 477-р Про схвалення Програми «Інвестиційний імідж України» URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/477-2002-%D1%80#Text; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 379-р Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80#Text.

дених для прикладу нормативно-правових актів Президента України та Кабінету міністрів України про науку як елемент формування позитивного образу всередині країни та за її межами конкретно не йшлося. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [2], схвалена у 2015 році як один із кроків євроінтеграції, передбачала програму «популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі». У ній, зокрема, зазначалося про реформу державної політики у сфері науки та досліджень. Відповідно до мети Стратегії, якою планувалося «впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі», науку було віднесено до одного з чотирьох векторів руху вперед, а саме – «вектору гордості». Зокрема, ключовий пріоритет цього напряму – «це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт» [3]. Предметніше, але можливо, дещо опосередковано, майбутню роль власне гуманітаристики у створенні іміджу України було окреслено за пів року до війни на Всеукраїнському форумі «Україна – 30» [4]. Основний акцент зроблено на культурі як обличчі України, однак про науку як одну з рис цього обличчя сказано доволі розмито. Багато говорили про культуру як про опору нашої незалежності, інструмент самопрезентації, і це, справді, важливо, але про тих, хто продукує якісний ресурс і як підтримати цього «національного виробника» знань, на жаль, мало. Насамперед, ідеться про вітчизняних учених-гуманітаріїв – істориків, етнологів, мистецтвознавців, культурологів, філологів та ін.

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну на восьмому році війни повністю змінило життя країни й заразом переза-

---

[2] Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text.

[3] Там само.

[4] Всеукраїнський форум «Україна 30. Імідж України». День 2. Конгрес Місцевих та Регіональних Влад. URL : https://www.youtube.com/watch?v=DuFlbmj3xsQ.

вантажило процес формування її іміджу. В очах усього світу вона постала в зовсім іншому образі, який миттєво сконструювався, спираючись на реалії того, що відбувалося. Ця трансформація є безпрецедентною. Іміджмейкером держави стало об'єднане війною громадянське суспільство, народ, який в екстремальних умовах сповна розкрив найкращі риси своєї ментальності й продемонстрував надзвичайну хоробрість у боротьбі за національні інтереси та цивілізаційні цінності. Нарешті з Україною почали рахуватися, визнавати її роль у європейській геополітиці. Сьогодні наша держава певною мірою вже перебуває в статусі переможця і це дає їй своєрідний карт-бланш на міжнародній арені. Інтерес до України, який зріс у рази, помітно активізував дипломатичний та культурний фронти. У різний спосіб дипломати, урядовці, митці, науковці намагалися забезпечити підтримку країни, привернути до неї увагу. Однією з найбільших спільних перемог у 2022 році стало включення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Історичного центру міста-порту Одеса» [5] та «Культури приготування українського борщу» до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що потребує термінової охорони [6]. Головне завдання після закінчення війни – не зруйнувати, а укріпити цю сильну сторону, знаходити нові можливості, шляхи та інструменти, які працюватимуть на імідж України.

Питання формування образу України під час російсько-української війни залишу фахівцям з іміджелогії, наразі глибоко переконана, що буде немало охочих як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених дослідити цю проблематику. Натомість далі більше зупинюся на науці й спробую окреслити власне розуміння того, як учені-гуманітарії можуть допомогти в збереженні сформованого в воєнних

[5] «Історичний центр міста-порту Одеса» включили до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під загрозою. Міністерство культури та інформаційної політики : веб-сайт. URL : https://mkip.gov.ua/news/8491.html.

[6] Український борщ внесено до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Міністерство культури та інформаційної політики : веб-сайт. URL : https://mkip.gov.ua/news/7345.html.

реаліях позитивного іміджу України і які кроки потрібно зробити, аби продовжити процес його конструювання у внутрішньому й зовнішньому просторах; а також представлю своє бачення гуманітарної політики як потужного складника української моделі безпеки.

Уже сьогодні академічна спільнота добре розуміє, що в післявоєнний час усіх чекає чимало роботи, що потрібно буде докласти максимум зусиль для відновлення України. Усвідомлюючи це ще в перші дні повномасштабного вторгнення російських військ, українські вчені всіляко намагалися зберегти свою професійну ідентичність. Одні продовжували працювати над розпочатим, другі аналізували зміни, що відбувалися в різних сферах суспільного життя, інші писали щоденники й автоетнографії, збирали по гарячих слідах усно-історичні свідчення, артефакти, були амбасадорами України в різних куточках світу тощо. По суті, кожен можливим для себе способом укладав свою цеглину у фундамент повоєнної відбудови, а отже, протистояв ворогові на науковому фронті.

Певна річ, що по закінченню війни насамперед потрібно буде відновити зруйновану наукову інфраструктуру й подбати про кадровий потенціал, адже через воєнні дії чимало кваліфікованих дослідників, представників різних галузей мігрували з України, зосібна й гуманітарії. З одного боку, це нібито й добре, оскільки перебуваючи в безпечному середовищі вчені мають сприятливі умови для продовження своєї діяльності. Велике значення також у тому, що українські дослідники заручилася закордоном неабиякою підтримкою. Різні міжнародні спільноти, інституції проявляють значний інтерес до нашої країни, звертають увагу на її інтелектуальний капітал. Про це, зокрема, свідчить кількість спеціальних дослідницьких ініціатив - програм, стипендій, проєктів, грантів для тих учених, які опинилися в еміграції [7]. Однак, з іншого боку, є невтішна перспектива втратити частину науковців. Особливо, коли

[7] Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс. Інформаційно-аналітичний бюлетень. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі» № 4 (177) червень. Київ, 2022. 178 с.

проаналізувати тенденцію так званого відтоку мізків в довоєнні роки. Дуже хочеться сподіватися, що українські вчені повернуться додому з європейським досвідом і сповна використають набуті навички й міжнародні контакти у процесі післявоєнного відновлення країни. Тут важливу роль, очевидно, зіграє державна політика. Якщо правильно будуть розставлені пріоритети й Україна йтиме обраним євроінтеграційним курсом, то наука матиме майбутнє. І важливо передусім зрозуміти, що розвивати потрібно не лише окремі її галузі, а в цілому, слід піднімати престиж професії вченого та повернути повагу до наукових знань. У контексті збереження українського наукового потенціалу варто також згадати міжнародні програми підтримки дослідників, котрі залишилися в країні. З особистого досвіду участі в конкурсі на премію Асоціації слов'янських, східноєвропейських та євразійських фольклорних студій (SEEFA) [8], можу передусім подякувати за такі ініціативи й сказати, що вони дають велику моральну підтримку. Позитивна оцінка міжнародною науковою спільнотою дослідження, зробленого в умовах війни, допомагає зберігати академічну ідентичність, дає стимул працювати далі з вірою в перемогу й світле майбутнє України.

Для того, щоб знати, яким шляхом має піти вітчизняна наука, зокрема гуманітаристика, після війни, уже сьогодні потрібно розробляти алгоритм дій. Украй важливо консолідувати сили, налагодити взаємодію між ученими, фахівцями різних напрямів суспільствознавства – соціологами, психологами, істориками, етнологами, антропологами, демографами та ін., мобілізувати свої ресурси й інтелектуальний потенціал. І, мабуть, зайвим буде говорити, що кожен повинен керуватися максимальною самовіддачею, аби сформований у війні бренд – Україна – і надалі працював на її позитивний імідж у світі. Працюючи над різними проєктами, кожен у своїй сфері має чітко усвідомлювати власну місію. Лише в конструктивних наукових

[8] The Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association (SEEFA) : вебсайт. URL : https://seefa.org/home.

дискусіях і міждисциплінарних комунікаціях уже сьогодні можна окреслити стратегічні завдання й продуктивні кроки повоєнного відновлення України.

За вісім років гібридної війни й сотні днів збройного протистояння небачених із часів Другої світової війни масштабів хіба що сліпий не розгледів би, на чому потрібно робити акценти. Різні соціологічні опитування й дослідження показують, що до 24 лютого 2022 року про українців, які і їхню країну, знали небагато. Доволі часто ці уявлення ґрунтувалися на викривленій інформації та хибних домислах, багато з яких уже залишилися в минулому. Парадоксально, але війна українців за свободу показала світові справжню Україну. На емоційному рівні почав формуватися той позитивний імідж, який так був потрібен нашій державі. Народ, який відчайдушно бореться за право вільно жити на власній землі, потужно заявив про себе. У свідомості світової спільноти, котра уважно спостерігає за війною Росії проти України, сьогодні конструюється образ, який не вдавалося створити десятиріччями; повсякчас щось ставало на заваді, або хтось заважав, і це нівелювало всі наші зусилля. Старі стереотипи були швидко зруйновані новими враженнями, спроектованими історією нашого воєнного сьогодення. Для того щоб і в подальшому привабливо позиціонувати себе, потрібно наповнювати інформаційний простір відомостями про свою історію, культуру, звичаї та традиції, про те, що формує нашу ідентичність, але досі залишається маловідомим за кордонами країни. І тут ініціативу мають перехопити історики, етнологи, мистецтвознавці й культурологи разом із тими, хто візьметься за просування якісного продукту. Заодно й самі українці могли б виразніше демонструвати світові свою самобутність, зрештою, позбутися насаджених ворогом стереотипів і комплексів.

Реальність, у якій наша країна живе вже понад вісім років, також показує, що українська модель безпеки має бути багаторівневою. Так, усі переконалися, що державі потрібно розбудовувати армію – професійну, за новітніми стандартами, – щоб завжди бути готовими захищати свою територію і громадян. Водночас війна виявила й інші

вразливі місця. І такою ахіллесовою п'ятою стала гуманітарна політика як складова національної безпеки. На жаль, за десятиліття незалежності нам так і не вдалося зробити задекларовані в Конституції України цінності – мову, історію, культуру – запорукою державного імунітету, консолідувати націю, закласти національну ідею.

Сьогоднішня боротьба за державність і свободу не лише об'єднала українське суспільство, а викликала в нього неабиякий інтерес до етногенезу, етнічної історії та культури, мови. Тому саме зараз потрібно активізувати зусилля задля морального й духовного наповнення соціуму. Нині народ потребує знань, які дозволять йому вийти з манівців, стануть надійною бронею самоідентифікації кожного українця та зміцнять націю ментально. Тож важливо впіймати гребінь цієї хвилі і вчасно подбати про ресурси та їхнє наповнення якісною інформацією. Ми маємо раз і назавжди стерти в попіл й пустити за вітром розтиражовані міфи про історичне минуле, мову, культуру тощо. Маємо також очиститися від ярликів і стереотипів, реабілітувати Україну й заразом консолідувати націю, сприяти безупинному розвиткові історичної свідомості, відродженню, збереженню та популяризації української культурної спадщини.

Задоволення національно-культурних і мовних потреб українців через національні програми відновлення України не повинно опинитися на задвірках. І тут головне – врахувати помилки українського державотворення в минулому. Нехтуючи гуманітарною політикою, ми знову й знову ставитимемо себе під потенційну зовнішню загрозу, потерпатимемо від нав'язування чужої мови, культури, неправдивої історії та дозволятимемо відкрито чинити проти себе етноцид. Нинішня російсько-українська війна – це ж не лише про території. Це наша боротьба за етнічну ідентичність, за право називатися українцями, усвідомлювати свою самобутність і можливість бути громадянами суверенної, демократичної та правової держави. Власне це й повинно стати аргументом для тих, хто вважає, що гуманітарний сектор вітчизняної науки не має бути пріоритетом післявоєнної відбудови. Кожному експерту, який братиметься за розбудову нової

системи безпеки, варто передусім добре подумати й відповісти всього на кілька запитань: чому цей збройний конфлікт став можливим і що ми робили не так усі ці роки нашої незалежності?

Поза всяким сумнівом у контексті реалізації «Програми з відновлення України» мають бути проєкти, орієнтовані на розвиток української національної культури, на поглиблення знань про етногенез, матеріальну й нематеріальну культурну спадщину, міжетнічні відносини, а також на підняття престижності української мови та розширення сфер її побутування. Украй важливо, щоб вони були спрямовані на згуртування нації, підвищення національно-патріотичної свідомості, формування позитивного іміджу України. Держава за участі фахівців має бути і сек'юриті, і промоутером своєї національної культури заразом. Для того, щоб Україна могла презентувати себе у світі, потрібно створювати якісні культурні продукти, спираючись на фахові знання.

Очевидною є потреба в широкомасштабних дослідницьких програмах за участі соціологів, психологів, антропологів, етнологів, лінгвістів та ін., які дозволять віднайти орієнтири й виробити інструменти ведення ефективної гуманітарної політики як складової національної безпеки. Одним зі стратегічних завдань має стати комплексне міждисциплінарне вивчення національних меншин, етнічних та етносоціальних процесів в Україні, характеру міжкультурної взаємодії, адже це допоможе правильно визначити вектор етнокультурної політики та попередити конфлікти в тій чи іншій площині.

Особливу увагу потрібно зосередити на вихованні молоді, оскільки це майбутнє України, навчити її відчувати в глобалізованому світі свою унікальність, прищепити почуття національної гідності. Обов'язковою складовою шкільного навчання в Україні має стати така дисципліна, як «Українознавство» (чи «Народознавство», «Історія української культури»). Знання й повага до історичного минулого, цінностей традиційної культури, професійного мистецтва важливо закладати вже на початковому рівні освіти, як через формальні, так неформальні її види. Для того щоб дати якісні знання,

культурно-дозвільні, мистецькі, освітні та інші форми популяризації національної культурної спадщини мають повсякчас модернізуватися. Зважаючи на те, що в наш час одним з визначальних у соціальній комунікації є медіапростір, існує потреба у створенні циклів інформативних програм, документальних фільмів про народну культуру як українців, так і інших етносів, що мешкають на території України. Особливий ефект мало б невимушене вивчення мови, пізнання історії, матеріальної та духовної культури українців через електронні ігри, спеціальні додатки.

Масштабна диджиталізація вимагає прискорити процес оцифрування величезного масиву інформації про національну культурну спадщину. Створення електронних архівів, бібліотек, інтерактивних карт і надання доступу до них дозволить підвищити рівень обізнаності суспільства щодо культурних цінностей, успадкованих від попередніх поколінь. Зокрема, мапування фольклорних та етнографічних матеріалів сприятиме глибшому пізнанню традицій і культури України в цілому та окремих її регіонів не лише в межах країни, але й за кордоном.

Частиною стратегічної культурної політики має бути проблема збереження так званої живої спадщини, яка (хай навіть і локально) ще існує завдяки міжпоколінній трансмісії. Розробляючи нормативно-правову базу й формуючи державну політику в сфері економіки, культури, туризму, першочергову увагу варто звертати на автентичне ужиткове мистецтво, на його розвиток і популяризацію, аби у величезній масі ручних творчих практик виокремити ті, які є частиною національної культури, демонструють етнічну ідентичність, традиційні цінності тощо. Украй важливо розробити чіткі критерії, які б виокремлювали автентичні ремесла від ручних творчих практик, орієнтованих на виготовлення етностильової продукції та інших зразків декоративно-вжиткового мистецтва, та активно підтримувати й заохочувати тих майстрів, які своєю діяльністю дбають про збереження й популяризацію національної культурної спадщини.

Для країни загалом та історичної науки зокрема вирішальне значення в майбутньому матиме те, як учені зможуть мобілізувати свої

ресурси, щоб розробити інструментарій і методику вивчення сучасної російсько-української війни, зібрати джерельну базу, осмислити накопичений матеріал та якісно представити його. Безумовно, масштабність цієї війни та її глобальні наслідки вимагають фундаментальних досліджень. Наукова спільнота України має продемонструвати свою відкритість. Виправданою буде тактика, якщо ми залучатимемо до співпраці колег із країн, що підтримують нас у нашій боротьбі. Безпомилковою була б ініціатива України щодо заснування міжнародних інституцій, які в команді з українськими вченими займатимуться вивченням війни та її наслідків, адже світ чутиме відгук цієї трагедії ще довго. Головне завдання – спільно не дати організатору й винуватцю цього відлуння в майбутньому перекрутити історію та фальшиво переспівати її на свій лад.

Процес формування історичної пам'яті вже почався, і він вимагає від представників різних галузей вітчизняної гуманітаристики консолідації та особливої пильності. Звісно, ми в жодному разі не повинні втратити свідчень, документів, артефактів, тому вже сьогодні є необхідність перейти від дискусій до практичних дій, вироблення й апробування методології збирання усноісторичних свідчень, візуальних матеріалів, речових пам'яток, а також їх зберігання. Окремо стоїть завдання розроблення концептуальних підходів представлення цієї сторінки нашої історії суспільству через друковані видання, медіапродукти, музейні та публічні простори тощо. Особливу увагу потрібно звернути на європейські стандарти й інновації в цій площині.

Окрім окреслених вище завдань, сучасна українська гуманітаристика потребує ефективного маркетингового менеджменту. Сьогодні конче потрібно посилювати її позиції, працювати над просуванням послуг і наукової продукції. Аналіз актуалізованих потреб українського суспільства в знаннях історії, мови й культури показує, що в післявоєнний час у пріоритеті мають бути проєкти, які задовольнятимуть цей попит. Від їх якості та результативності залежатиме те, чи вдасться гуманітаріям вийти з тіні та утвердитися на лідерських позиціях у вітчизняній науці й державній політиці.

Раїса Мовчан
докторка філологічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, Україна)

СУЧАСНІ НАВЧАЛЬНО-ОСВІТНІ ПРОГРАМИ: ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

Освіта держави є чи не найбільш масштабною, всеохопною і фундаментальною частиною її устрою, безпосередньо пов'язана з її ідеологічною, політичною, соціально-економічною, культурною та науковою організацією. Історичний досвід високорозвинених країн засвідчує, що високий рівень освіти завжди був основним рушієм їхньої ефективної цивілізаційної еволюції та процвітання. Тобто розвиненість національної системи освіти необхідно вважати надважливою умовою повноцінного функціонування України. Водночас систему освіти можна вважати репрезентантом загального стану суспільної свідомості, бо вона втілює насамперед гуманітарні стратегічні пріоритети, моральні, культурно-історичні, технологічні запити й цілі суспільства, яке розвивається і прагне цивілізаційного майбутнього.

Літературна освіта в країнах посттоталітарних безпосередньо пов'язана з такими поняттями, як «історична пам'ять», «духовні цінності», «національна ідентифікація», «національна свідомість», «культурна інтеграція у світовий простір» тощо. Поступово ці поняття стають імпліцитними, звичними, повсякденними. В Україні ж процес розмивання й нівеляції колоніальних парадигм довготривалий, він продовжується, хоч нині й активізувався – тому названі поняття актуальні й сьогодні.

У цьому контексті предмет «українська література» в нинішній системі освіти України, яка також активно реформується, продовжує займати одне з надважливих місць, в одному ряду з історією та українською мовою. Українська література в сучасній школі є дієвим способом зберегти нашу культурну спадщину, активізувати нашу колективну історичну пам'ять, безпосередньо й ефективно служити процесам національно-культурного самоусвідомлення. Цю функцію виконує насамперед національна класика як носій культурної спадщини, тому в шкільному курсі «українська література» вона має займати основне місце.

У процесі нинішнього реформування системи освіти особливо актуальна думка відомої польської соціологині, професорки Антоніни Клословської: «Те, що випаде зі шкільного канону, випаде зі свідомості народу», який «таким чином стане іншим». В основі вивчення літератури в школі – перехідний, практичний, надзвичайно важливий канон, який закріплює ієрархію загальнонаціонального канону як феномену національної культури, як важливий елемент національної пам'яті, культурної свідомості. Водночас він усе-таки дозволяє передбачати і його перегляд, актуальні переакцентації. Тому необхідно забезпечувати вдосконалення шкільного літературного канону, тобто під час навчання національну класику «прочитувати» по-сучасному, уникаючи створення чергових «іконостасів», а також ураховуючи її інтерпретації літературознавцями, неупереджену думку професійних критиків тощо. Це змінює ставлення як до національної класики, так і до української літератури загалом, задовольняючи наукові, пізнавальні, читацькі потреби, надійно озброює перед викликами глобалізаційного часу, як і задля повноцінного й ефективного впровадження освітніх реформ.

Національна класика (як зразок високохудожніх текстів, у яких ідеться про вічні, уселюдські цінності та які витримали іспит часом) у шкільному вивченні максимально сприятиме забезпеченню учнів компетентностями, важливими для розвитку особистості та її повноцінній реалізації в сучасному житті.

Дмитро Щириця
молодший науковий співробітник відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, композитор (Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Проблема формування нової української ідентичності, пов'язаної з існуванням незалежної держави, значною мірою залежить від наявності спільної для нації колективної пам'яті, у якій культурна складова є однією з найважливіших. Наявність і свідоме культивування таких спільних спогадів, які насамперед мають стосуватися не теперішнього, а минулого, є основою для усвідомлення кожним членом суспільства власної національної ідентичності. Ідеться не просто про знання і трактування історії, а про вшанування важливих історичних подій, організацію відзначення свят, укорінених у спільне минуле, формування пантеону національних героїв та його возвеличення у творах мистецтва, використання символіки, створення місць національної пам'яті, відповідних художніх творів, фестивалів та ін.

Протягом 30 років існування України як незалежної держави ставлення до спільної української пам'яті було далеко неоднозначним. Частина суспільства послуговувалася старими радянськими колективними спогадами, які ставали на заваді формуванню нових, українських. Радянські культурні стереотипи, меми поширювалися не лише в старих мистецьких творах, але й у сучасних, найчастіше російськомовних, фільмах серіалах, книгах, піснях. У парі з радянськими, продовжуючи їх, працювали й нові проросійські наративи.

Причому, здавалося б, безневинні, побутові, інколи навіть милі та «прикольні» – усі вони були елементами, що звертали увагу суспільства до спільного радянсько-російського минулого. І всі працювали на культурний фундамент, на який спиралася пропаганда російської винятковості і зверхності – основ «руского міра», який науковцями та мислителями ще належить усвідомити як аналог нацистської ідеології. Саме за цими наративами й завдяки ним зараз летять бомби та ракети на мирні українські міста. Одним із міфів, який протистояв формуванню українського погляду на власну культурну та історичну пам'ять, був міф про «велику російську культуру», безпідставно «виняткову» та «унікальну», яка нібито вища за всі інші. Саме ця «винятковість» і стала базою для відродження нацистських тенденцій у цілого сусіднього народу.

Натомість українським колективним спогадам не надавалося належного значення, багатьом державцям і культурним діячам це здавалося неважливим, таким, що, можливо, виникне «саме собою». Ця повністю помилкова позиція, як стає очевидно з теперішніх подій, хоча й була поширеною, проте частина суспільства та політичного істеблішменту все-таки поступово впроваджувала українські культурно-історичні елементи, які стали внеском до формування культурної пам'яті. Наприклад, зараз важко переоцінити свого часу критикований підхід президента В. Ющенка до відзначення Голодомору 1932–1933 років як великої спільної трагедії та відбудовування історичних пам'яток часів Козаччини. Але саме такі пріоритети могли б швидше та послідовніше надати життя українській ідентичності.

Серед мистецьких творів часів незалежної України тут слід згадати «Панахиду за померлими з голоду» композитора Є. Станковича та фільми за цією тематикою. Суттєвим фактором національної пам'яті стало й дослідження та відтворення фольклорної традиції, її популяризація, а також науково-виконавська реконструкція кобзарства. У музиці національні фольклорні мотиви стали трендом, який охопив різні напрями музикування. Важливим етапом було усвідом-

лення необхідності культивування спільного погляду на минуле та створення Інституту національної пам'яті.

З початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року ситуація почала динамічно змінюватися, створивши переворот у думках багатьох українців. Це стало «точкою біфуркації» і початком становлення нової ідентичності для певної частини суспільства, для якої початок війни на Сході України був недостатнім приводом для перегляду усталених уявлень про себе та власну належність. Сучасні події також стануть приводом для формування нових острівців національної пам'яті в майбутньому – уже зараз жахливі бомбардування в Маріопулі порівнюють з іспанською Гернікою. І кожна з масштабних трагедій російсько-української війни не має бути забута. Про них потрібно буде нагадувати ще і ще, аби це не могло повторитися. І я вірю, що в Україні знайдуться свої «Пікассо», які увічнять пам'ять загиблих українців, перетворять її в символи національного і світового масштабу, щоб «ніколи знову» стало не лише порожніми словами. А нині віримо в нашу Перемогу, основу для якої заклав ще Тарас Шевченко – творець національного міфу та основ національної пам'яті, без якої жоден спротив і відвоювання своєї незалежності були б неможливими: «Борітеся, поборете…».

Оксана Летичевська
кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)

МУЗИКА ЯК ЗАСІБ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ, ПЕРСПЕКТИВИ «ВІДКРИТТЯ» ДЛЯ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ В ЧАС ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Від 24 лютого 2022 року і до сьогодні безпрецедентно безглузда й жорстока російська військова агресія щодо України – на першій полосі інформаційних ресурсів у всьому світі. Кривава трагедія з тисячами людських жертв вражає світову спільноту так само, як і героїчний спротив ЗСУ та цивільних громадян, що демонструє стійкість і духовну силу нашого народу.

Поряд з офіційною підтримкою урядів та організацій багатьох країн є бажання людей у різних куточках світу внести свій вклад у гуманітарну підтримку України, яке реалізується через фінансування, волонтерську діяльність, допомогу біженцям, збирання гуманітарних вантажів. Також постійного зростає інтерес до української культури, зокрема музики.

Широковідомим у світі став наш Державний гімн «Ще не вмерла України і слава, і воля», який сьогодні можна почути у виконанні як професійних, так і самодіяльних музикантів багатьох країн. Неабиякої популярності на YouTube та інших ресурсах набуло вражаюче масштабне виконання гімну хором і оркестром нью-йоркської «Метрополітен-опера». Одна з найвідоміших у світі оперних труп, яка традиційно збирає музикантів з різних країн, чітко проявила

свою позицію, розірвавши контракти з російськими артистами, які підтримують путіна, зокрема, з А. Нетребко. Крім того, театр організував на підтримку України великий благодійний концерт, де прозвучала й музика М. Скорика.

Гімн України на музику М. Вербицького та духовний гімн України «Боже Великий, єдиний» М. Лисенка звучать сьогодні й у виконанні багатьох самодіяльних хорових колективів. Скажімо, колишня випускниця Київського музичного училища Ю. Завадська (Ломазова), яка живе і працює в США, зробила англійську транслітерацію українського тексту цих творів. Її робота відразу стала популярною поміж хорових диригентів Нью-Йорка і Філадельфії. І це лише один із прикладів величезного зацікавлення сьогодні американських колективів українською музикою. З ініціативи диригентки твори М. Лисенка та М. Леонтовича також увійшли до програми підготовки професійних музикантів у відомій Музичній академії Кертіс (Філадельфія).

Якщо дотепер активним просуванням маловідомої на Заході української музики займалися деякі визначні виконавці, такі як П. Гінтов у США, К. Карабиць та О. Линів у Європі, Р. Ревакович у Польщі, а також інші менш знані музиканти й колективи українських осередків, то сьогодні зацікавленість українською музичною культурою постійно зростає в мистецьких колах різних країн. Музиканти частіше звертаються до вихідців з України, які працюють на Заході, та до українських колег з проханням надати репертуар для ширшого ознайомлення з творами українських композиторів. Так, випускниця Київської консерваторії Л. Сивуха, яка живе і працює у Франції, сприяла тому, що регулярні звітні концерти педагогів та учнів у Консерваторії Нормандії останнім часом складаються виключно з творів українських композиторів (М. Лисенко, М. Леонтович, М. Скорик, Є. Станкович, Г. Гаврилець та ін.). Така ситуація спостерігається і в Консерваторії м. Шартра, де серед викладацького складу є також українці. Виконавці всіх національностей, що проживають у Франції, дедалі більше хочуть виконувати українську музику й деда-

лі менше прагнуть брати до репертуару значно популярнішу до недавніх часів російську, яка нині асоціюється з підступною агресією путіна. Поряд із творчістю українських музикантів, які продовжують пропагувати у світі вітчизняне мистецтво, зростання інтересу до виконання українських творів поміж музикантів-неукраїнців відкриває величезні перспективи для поширення у світі нашої музичної культури, яка століттями була одним із засобів духовного спротиву українського народу.

ЗМІСТ

Частина 1

**Актуальний академічний дискурс:
вітчизняна україністика у дзеркалі війни
та повоєнного відновлення України**
Переднє слово (від редколегії: ***Скрипник Ганна, Стішова Наталія, Головко Олександр***) V

***Війна проти України –
тема на вістрі часу***

Матусяк Аґнєшка
Імперська генетична спадщина великої російської культури
та українське «розстріляне відродження 3.0» XCI

Даниленко Віктор
Сучасна Росія: ностальгія за імперією
та спроби політичного й культурного реваншу CXV

Лисенко Олександр
Невтішні діагнози російської культури
на тлі війни CXXI

Скляр Володимир
Українська людність у часи воєнного лихоліття
(за матеріалами Харківщини) CXXX

Розділ 1

***Сучасні гуманітарні студії академічних установ
у контексті викликів воєнного часу***

Жулинський Микола
Українська літературна спадщина
в контексті модернізації освітніх програм
та проєкції класичного письменницького доробку
на сучасний культурний простір 5

Широков Володимир
Діалог культур
як мовно-інформаційна платформа розвитку
системи стратегічних комунікацій України 8

Рендюк Теофіл
П'ята хвиля масової еміграції з України:
особливості, проблеми та шляхи їх вирішення 15

Кузьменко Оксана
Антропологія війни: людина, спільнота, культура
перед цивілізаційними викликами
російської агресії в Україні 40

Сергійчук Володимир
Актуалізація топонімічних перейменувань у Києві:
трансмісія культурної спадщини 48

Тараненко Олександр
Словники української мови та їх значення
для збереження й розвитку мовно-культурної спадщини
українського народу 56

Балушок Василь
«Русь», «русини»: попередні назви України
й українців як чинник відсічі агресорові
та консолідації українства. 59

Бех Микола
Історико-етнографічні аспекти національної безпеки
поліського прикордоння в умовах російської агресії
(на матеріалах Коростенського району
Житомирської області) 63

Дєдуш Олексій
Гасло як елемент
громадянсько-релігійного культу в українців
під час московитської навали. 69

Частина 2

Розділ 2

Культурна спадщина у світлі повоєнного відновлення України: культур-антропологічні візії та обсервації

Тримбач Сергій
Колоніальна спадщина Росії в українському кінематографі: проблеми подолання. 77

Кузик Валентина
Музична культура України на виклики часу. 93

Кара-Васильєва Тетяна, Соколюк Людмила
Пам'ятки художньої культури, втрачені під час російсько-української війни 2022 року 105

Бондаренко Галина
Релігійні інституції та народна релігійність в Україні часів війни 114

Боса Любов
Повоєнні трансформації культурних ландшафтів як чинник національно-консолідаційних процесів (за матеріалами Приірпіння). 123

Стішова Наталія
Життя українського села та передмістя під час російської військової агресії 138

Олійник Марина
Одягова культура в контексті інформаційного протистояння агресору 145

Горова Віталіна
Форми самоорганізації та інтеракції у громадах малих міст України з огляду на виклики воєнного часу. 152

Таран Олена
Громадянські практики вшанування загиблих –
нові форми повоєнної міської комеморації 167

Забашта Ростислав
Війна як екзистенційний виклик: рубікон 179

Чебанюк Олена
Вияви сміхової культури в часи війни. 183

Бех Катерина
Національна складова інноваційних
культурно-просвітницьких заходів
сучасного інформаційного простору 185

Калач Олена
До питання культурних трансформацій
у середовищі вимушених переселенців
та мешканців прифронтових поселень. 192

Сауляк Богдан
Загроза екологічних та техногенних катастроф
під час війни росії проти України. 202

Косицька Зінаїда
Інтеграція української науки в європейський простір
у період повоєнного відновлення України 209

Сікорська Ірина
Українська музика в умовах
російсько-української війни. 213

Василик Світлана
Рефлексії вітчизняних митців на події воєнного часу. 222

Волошенюк Оксана
Роль медіаресурсів у час воєнного протистояння 225

Прилепа Олеся
Духовний фронт: деякі молитовні практики
збереження спокою і миру в душі та суспільстві 230

Лісняк Інна
Музичне мистецтво в умовах російсько-української війни (до питання естонсько-українських музичних зв'язків)..... 233

Розділ 3

Проблеми реформування НАНУ, трансформації методологічно-змістових ракурсів і теоретико-ідеологічних засад сучасної гуманітаристики в річищі повоєнного відновлення України

Мушкетик Леся
Завдання української академічної гуманітаристики на терені ментальних трансформацій соціуму 237

Борисенко Валентина
Завдання гуманітарної науки у справі збереження національної ідентичності українців у повоєнному відновленні України 247

Вахніна Лариса
Застосування положень Конвенції ЮНЕСКО про збереження нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) в умовах російсько-української війни..... 263

Ажнюк Богдан
Мовна політика і війна..... 271

Єрмоленко Світлана
Мова – наша духовна зброя 274

Корбич Галина
Українська держава у внутрішньому і зовнішньому культурному просторі: спричинені війною виклики та перспективи 276

Карацуба Мирослава
Післявоєнне відновлення українського культурного сектору: напрями і перспективи..... 282

Литвинчук Наталія
Роль учених у формуванні
повоєнної гуманітарної політики 286

Мовчан Раїса
Сучасні навчально-освітні програми:
оновлення змісту шкільних підручників 296

Щириця Дмитро
Формування української культурної пам'яті
та ідентичності в умовах російської агресії 298

Летичевська Оксана
Музика як засіб гуманітарної підтримки України,
перспективи «відкриття» для світу української музики
в час протистояння російській агресії 301

Наукове видання

Вітчизняна гуманітаристика
в контексті повоєнного відновлення України
та актуальних питань реформування НАН України

Частина 2

Редакторка-координаторка
Олена Щербак

Редакторки
Надія Ващенко, Людмила Тарасенко

Операторка
Ірина Матвєєва

Верстка та дизайн обкладинки
Людмила Настенко

Формат 60 × 84/16
Обл.-вид. арк. 12,90
Ум. друк. арк. 13,95

Адреса редакції:
01001 Київ-1
вул. Грушевського, 4

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 1831 від 07.06 2004